

**T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI**

**ORTA ÖĞRETİM KURUMLARINDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN
SALDIRGANLIK, DENETİM ODAĞI VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Yard. Doç. Dr. Hasan YILMAZ**

**Hazırlayan
Erkan EFİLTİ**

Konya - 2006

ÖZET

Bu araştırmada orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin, saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bu araştırmanın verileri Konya ili merkez sınırları içinde bulunan, araştırmanın amacına uygun olarak sečilmiř altı orta öğretim kurumu ve bu kurumların her sınıf düzeyinden bir şubesi tesadüfi olarak sečilmiř, 246'sı (%42,4) kız, 334'ü (%57,6) erkek olmak üzere toplam 580 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri toplama aracı olarak, öğrencilerin saldırganlık puanlarını belirlemek için "Saldırganlık Ölçeği", kişilik özelliklerini belirlemek için "Hacettepe Kişilik Envanteri", denetim odağını tespit için "Rotter Denetim Odağı Ölçeği" kullanılmıştır.

Araştırmada, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının, öğrencilerin özlük niteliklerine (cinsiyet, lise türü, okudukları alan, okudukları sınıf), denetim odaklarına ve kişilik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı, ayrıca denetim odağı ve kişilik özelliklerinin saldırganlık puanlarını açıklama düzeyleri incelenmiştir.

Verilerin analizinde, cinsiyet değişkeninde "t" testi; okul türü, alan ve sınıf düzeyi değişkenlerinde "Varyans analizi" tekniği, ileri analiz olarak "Tukey testi", Saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özellikleri puanları ile denetim odağı ve kişilik özellikleri puanları arasındaki ilişkinin analizi için "Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı" tekniği, denetim odağının saldırganlık puanlarını açıklama gücü "Basit Doğrusal Regresyon analizi", kişilik özelliklerinin saldırganlık puanlarını açıklama gücü ise "Çoklu Regresyon analizi" ile hesaplanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

Erkek öğrencilerin saldırganlık puanları, kız öğrencilerin saldırganlık puanlarından anlamlı düzeyde yüksektir.

Öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Ticaret lisesi ve genel lise öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarının diğer lise öğrencilerin saldırganlık puanlarından yüksek çıkmıştır.

Lise1 ile lise 3.sınıfta okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı değilken, lise 2. sınıfta okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise1 ve lise3 de okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Yani lise 2'nci sınıfta okuyan öğrencilerin lise 1'inci ve lise 3'üncü sınıfta okuyan öğrencilere göre saldırganlık puanları daha düşüktür.

Öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşitlik) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre sözel alan ile sayısal alanda okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı değilken, eşitlik alanında okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla, sözel ve sayısal alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre eşitlik alanında okuyan öğrencilerin sözel ve sayısal alanda okuyan öğrencilerden saldırganlık puanları daha yüksektir.

Öğrencilerin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ayrıca orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

Öğrencilerin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır. Ancak sosyal uyum alt boyutlarından, aile ilişkileri ve sosyal ilişkiler puanları arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır. Ancak kişilik özellikleri ölçeğinin sosyal uyum alt boyutlarından, sosyal ilişkiler puanı ile saldırganlık puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca öğrencilerin kişilik özellikleri puanları, saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

ABSTRACT

In this research aggressiveness, locus of control and personal features of students were observed.

In this research relation between high school students' aggressiveness, locus of control and personal features. The scope of this study is consisted of six high schools and randomly chosen 580 students (246 female and 334 male) from them.

Aggressiveness Questionnaire was used in order to make clear the aggressiveness scores of the students and Hacettepe Personal Inventory in order to make clear students' personal features and Rotter Locus of Control Questionnaire in order to make clear locus of control.

In the research it was observed that whether there is a significant difference students' aggressiveness scores according to students' sex, high school type, academic field, class level, locus of control and personal features. Meanwhile it was observed that whether the levels of students' locus of control and personal features could explain their aggressiveness scores.

T test was used in order to find out whether aggressiveness scores averages were different according to sexes as data analysis. Variance analysis was used in order to find out whether aggressiveness scores were different according to school type, field and class level. As a advanced technique Tukey test was used. Pearson Moments Corelation Coefficient was used to analyse relation between aggressiveness scores and locus of control scores with personal features. Linear regression analysis was used to explain the power of explaining locus of control's against aggression scores. And also multiple regression analysis was used to explain whether personal features could explain aggression scores.

The findings are below:

Male students' aggression scores are higher than female students' scores at significant level.

Students' aggression score averages are significantly different according to school type variable. The aggression score averages of the students who were enrolled at vocational and public high schools are higher than the other high school students'. The lowest aggression score was seen at students who were at science high and Imam Hatip high schools.

Aggression score averages are different at significant level according to class level. While there is no significant difference between 9th and 11th class students, there is a significant difference between 10th class students and 9th and 11th class students according to aggression scores averages.

There is a significant difference between students' aggression score averages and their field. While there is no significant difference between verbal field students' aggression score averages and science field students' aggression score averages, there is a significant difference between normally weighted field students' aggression score averages and the other fields. As a result the normally weighted field students' aggression score averages are higher than the other two.

There is a significant and positive relationship between students' locus of control scores and personal features. Hence there is no significant relation between locus of control scores and family relations and social relations factors.

There is a significant and opposite side relationship between students' aggressiveness and personal feature scores. However there is no significant relationship between social relations which is one of the subdimension of social harmony and aggressiveness scores. Students' personal features scores can explain aggression scores at significant level.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER VE TABLOLAR	viii
ÖNSÖZ	ix
BÖLÜM I.....	1
Giriş	1
Araştırmanın Amacı	8
Araştırmanın Amacı	8
Alt Amaçlar.....	8
Denenceler.....	9
Sayılıtlar.....	10
Sınırlılıklar	10
Araştırmanın Önemi	10
BÖLÜM II	12
PROBLEMİN KAVRAMSAL TEMELİ VE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	12
SALDIRGANLIK.....	12
SALDIRGANLIKLA İLGİLİ KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	15
1. BİYOLOJİK TEMELLİ YAKLAŞIM	15
2. İÇGÜDÜ KURAMLARI.....	17
2. a. Psikanalitik Kuram.....	18
2.a.1.Saldırganlıkta Freud'cu Olmayan Psikoanalitik Görüşler.....	20
2. b. Etyolojik Kuram.....	24
3. DAVRANIŞÇI KURAMLAR	26
3. a. Engellenme Kuramı.....	26
3. b. Klasik Koşullama ve Edimsel Koşullama	29
4- SOSYAL BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI	31
İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR.....	37
Saldırganlık İle İlgili Araştırma ve Yayınlar	37
Saldırganlık - Denetim Odağı İlişkisi.....	51
DENETİM ODAĞI	53
KİŞİLİK.....	59
Kişilik özellikleri.....	60
BÖLÜM III.....	63
YÖNTEM	63

Araştırmanın Modeli.....	63
Çalışma Grubu.....	63
Veri Toplama Araçları.....	64
Saldırganlık Ölçeği (SÖ) ve Puanlanması.....	65
Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE).....	67
Verilerin Toplanması ve Analizi.....	70
Verilerin Toplanması.....	70
Verilerin Analizi.....	70
BÖLÜM IV.....	72
BULGULAR.....	72
BÖLÜM V.....	84
TARTIŞMA.....	84
BÖLÜM VI.....	97
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	97
KAYNAKLAR.....	99

ŞEKİLLER VE TABLOLAR

Şekil 1: Saldırganlıkta Sosyal Öğrenme Modeli.....	5
Şekil 2: Bandura (1983)' ya göre, Saldırganlığın Kaynakları, Belirleyicileri ve Düzenleyicileri	34
Tablo 1: Araştırma Kapsamına Alınan ve Hakkında Bilgi Toplanan Öğrencilerin Okul Türü, Sınıf Düzeyleri ve Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımları	64
Tablo 2: Öğrencilerin Saldırganlık Puanlarının Cinsiyetlerine İlişkin t Testi Sonuçları	72
Tablo 3: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri	73
Tablo 4: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları	74
Tablo 5: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	75
Tablo 6: Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri.....	76
Tablo 7: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları	76
Tablo 8: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Sınıf düzeylerine Göre Saldırganlık Puan Ortalamalarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları	77
Tablo 9: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alana Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri	78
Tablo 10: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlara Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları	79
Tablo 11: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlara Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları	79
Tablo 12: Öğrencilerin Denetim Odağı İle Kişilik Özellikleri Arasındaki Pearson Korelasyon Düzeyleri	80
Tablo 13: Öğrencilerin Saldırganlık Puanı İle Kişilik Özellikleri Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Düzeyleri	81
Tablo 14: Kişilik Özelliklerinin Saldırganlık Puanlarını Yordama Gücü	83

ÖNSÖZ

Son zamanlarda gerek medyayı gerekse aileleri en fazla meşgul eden konulardan birisi şiddet ve saldırganlık olmuştur. Özellikle okullardaki saldırganlık içeren davranışların artması psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışan rehber öğretmenlerin bu alanda etkin olmalarını gerektirmektedir. Bu durum aynı zamanda psikolojik danışma ve rehberlik alanında araştırma yapanlarında saldırganlık ve buna neden olan sebepler üzerinde yoğunlaştıkları gözlenmektedir.

Yapılan araştırmalar incelendiği zaman genellikle saldırganlığa neden olan etmenler olarak; ana-baba tutumları, tv'nin etkisi, dinlenen müziğin etkisi, yaşanan çevre ve ortamın etkisi, sosyo-ekonomik nedenler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Özellikle yurtdışı kaynaklı araştırmalarda son zamanlarda kişiliğin saldırganlığa etkisi üzerinde yoğunlaşıldığı dikkat çekmektedir. Bu araştırmada da kişiliğin ve denetim odağının saldırganlığa etkisi incelenmiştir.

Öncelikle, çalışmamın her aşamasında beni yönlendiren, karşılaştığım her sorunun çözümünde bana ışık tutan, değerli zamanının büyük bir kısmını tez çalışmam için ayıran sayın hocam, danışmanım Yard. Doç. Dr. Hasan YILMAZ'a teşekkür ederim.

Araştırma süresince, çok yoğun çalışmaları arasında bile çalışmam için vakit ayıran, öneri ve önemli katkılarıyla destek sağlayan sayın hocalarım, Prof. Dr. Ömer ÜRE, Prof. Dr. Ramazan ARI ve Yard. Doç Dr. Hüseyin IZGAR 'a teşekkürlerimi sunarım.

Yapmış oldukları eleştiri ve yönlendirmeleriyle çalışmamın son halini almasında önemli katkılar sağlayan sayın Prof. Dr. Hasan BACANLI ve Doç. Dr. Galip YÜKSEL hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın her aşamasında bana her türlü yardımı sağlayan, Yard. Doç. Dr. Hasan BOZGEYİKLİ ve Arş. Gör. Susran EROĞLU'na da teşekkürlerimi sunarım.

BÖLÜM I

Giriş

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sancıları çektiğimiz son dönemlerde, kalifiye insan gücüne duyulan ihtiyacın yansıması okullarda da hissedilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte genç nüfusun hızla artmasına karşın istihdamın azalması toplumla birlikte okullardaki yarışın da artmasını sağlayan bir unsur olmuştur. Bazı okulların işlevini kaybetmesi öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verememesi veya hedefe götürmede tek başına yetersiz kalması, okullarda istenmeyen davranışların görülmesine neden olabilmektedir.

Öğrencilere, işe yaramayan, değersiz ve zararlı davranışlardan ve modellerden arındırılmış bir çevre sunmak okulun temel işlevlerinden biridir. Bu işlevini yerine getirebilmek amacıyla, okul, çevrede varolan ama istenmeyen davranışları dışarıda tutarak öğrencilere örnek alabilecekleri modellerden ve kazandırmak istenen davranış kalıplarından oluşan temiz bir çevre hazırlar (Başar, 1994).

Herhangi bir davranışın istenen bir davranış mı yoksa istenmeyen bir davranış mı olduğu; davranışta bulunan kişinin, davranışın yöneltildiği kişinin ve davranışın olduğu ortamın özelliklerine bağlıdır. Bununla birlikte, okuldaki eğitsel çabaları engelleyen her türlü davranışa, “ istenmeyen davranış “ denilmektedir (Başar, 1994).

Okulun işlevlerinden birinin bireylere toplumda rastlanan istenmeyen davranışlardan temizlenmiş bir çevre sunmak olmasına karşın, okullarda zaman zaman hırsızlık (çalma), okula ve okulun eşyalarına zarar verme, şiddet ve saldırganlık, vb. gibi istenmeyen davranışlar meydana gelmektedir (Öğülmüş, 1995).

Okulda şiddet ve saldırganlık, diğer istenmeyen davranışlar gibi okuldaki eğitim çabalarını olumsuz yönde etkilemesinin yanısıra, öğrencilerin karşılanması gereken temel gereksinimlerinden biri olan güvenlik gereksinimini de tehdit ettiği için, istenmeyen davranışlar arasında ön sırada gelmektedir (Öğülmüş, 1995).

Saldırganlık, sosyal psikolojide oldukça çok sayıda araştırmaya konu olmuş, özellikle nedenleri, nasıl engellenebileceği ve medya-saldırganlık ilişkileri üzerinde durulmuştur. Saldırganlık sonucu mutlaka zararlı olan ve günlük yaşamımızda hepimizin bir şekilde maruz kaldığı bir olgudur. Televizyon veya gazeteleri açtığımız da

gördüklerimizin, başkalarıyla konuştuğumuz konuların oldukça büyük bir bölümü saldırganlıkla ilgilidir (Kağıtçıbaşı,1999).

Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde saldırganlık kavramı geniş bir çerçeve de tanımlanacaktır. Burada ise girişe ışık tutması açısından bazı tanımlara yer vermenin faydalı olacağı görülmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (1998) “saldırgan olma durumu, saldırgan bir biçimde davranma ve bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası” olarak tanımlanır. Ertan ve Ardalı (1996), saldırganlığı, hakimiyet sağlamak, yenmek, yönetmek amacıyla yapılan güçlü, etkili bir hareket; yıkıcı ve yok edici bir davranış olarak tanımlamaktadırlar. Saldırganlık insanın varlık sebeplerinden biri olarak, yani kendini ve başkalarını tanımasını kolaylaştıran bir süreç olarak da görülebilmektedir (Doğan, 1993).

Bazı çalışmalarda saldırganlık çeşitli gruplara ayrılarak ele alınmıştır. Kağıtçıbaşı, saldırgan davranışları kendi içinde iki guruba ayırır; araç olarak saldırganlık ve düşmanca saldırganlık. (saldırganlıkla ilgili diğer gruplamalara konunun ilerleyen bölümlerinde değinilmiştir) Örneğin, eve giren bir hırsız etkisiz hale getirmek için kafasına şamdanla vurmak, ona zarar vermeyi amaçlasada, aslında başka bir amaç için araç olarak yapılmıştır. Genel olarak kendini korumak amacıyla başkasına zarar vermek, araç olarak saldırganlık kapsamına girer. Düşmanca saldırganlıkta ise, zarar vermek başlı başına amaçtır (Kağıtçıbaşı,1999).

İnsanlar neden saldırgan davranışlarda bulunurlar? Bu bölümde, insanların saldırgan davranışlarda bulunma nedenlerine genel ve sistemli bir şekilde deyinilecektir.

İnsandaki en doğal duygulardan biri de öfkedir. Öfke ise saldırganlığın duygusal temellerinden birini oluşturmaktadır. Riches (1986) saldırganlığın insanın sosyal çevresini değiştirmek için kullandığı bir araç olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın insanla kurduğu iletişimde yaşanan sürtüşme ve çatışmalar çeşitli duyguların yanı sıra kimi zaman kızgınlığa, öfkeye ve saldırgan davranışlara yol açmaktadır (Bilge, 1997).

Kişinin, kaygı ve korku gibi, hoş olmayan bir durumda verdiği ilk tepkilerden biri öfkelenmektir. Saldırganlık ise, genel olarak öfkenin doğrudan ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır (Köknel, 1995). Toplumda duygusal, sözel, fiziksel, cinsel, siyasal ve benzeri birçok şekilde saldırganlıkla karşılaşmaktadır (Özgüven, 2001). Çünkü, stresli bir olay karşısında duyulan öfke saldırganlığa yol açabilmektedir (Atkinson, R.L. ve

diğ. 1996). Saldırganlık, insanın ortak yaşamına zarar vermesi nedeniyle genellikle ahlaksal açıdan kınanmaktadır (Mitscherlich, 2000).

Nugent ve Champling (1997)'e göre öfke, düşmanlık ve saldırganlık arasında karmaşık bir ilişkinin olduğunu vurgulayarak, öfkenin otomatik bir şekilde saldırganlıkla birlikte ortaya çıkmasa da, çoğu kez saldırgan davranışı başlatıcı durumda olduğu belirtilmektedir. Cüceloğlu (1991) ise, ince, gizli alay ve aşağılamanın öfkenin bir tür dışavurumu ve saldırganlık tepkisi olduğunu vurgulamaktadır.

İnsan saldırganlığının nedenlerini açıklayan en eski görüş, saldırganlığın insanların biyolojik yapısında varolduğunu savunan görüştür. Bu görüşün en önemli savunucuları arasında Freud gelir. Freud'un Psikoseksüel Gelişim Kuramı'na göre insandaki saldırgan kişilik özelliklerinin ilk belirtileri 'oral dönem' in ikinci yarısında ortaya çıkmaktadır. Bireyin sözel saldırılarından cinayete kadar varan davranışlarının kökeninde bu döneme takılıp kalma yatmaktadır. Buna ek olarak, saldırgan davranışlar 'anal dönem' saplantısından da kaynaklanmaktadır. Dışa atarak anal doyum sağlayacak çocuğun, katı bir tutumla denetlenmesi tepki yaratır ve önce çevreyi kirletmeye yönelik davranışlar, yani saldırgan davranışların ilk belirtileri ortaya çıkar (Köknel, 1995).

İnsanlarda saldırganlığın doğuştan gelme olasılığını savunan, destekleyici bulguların çoğu, hayvanlarla yapılan deneylerle elde edilmiştir. Hayvanların davranışlarını onların doğal ortamlarında gözleyen etologların çoğu, saldırganlığı doğuştan gelen ve hayvanın yaşamını sürdürmesinde önemli rolü olan bir davranış olarak görürler. Onlara göre, hayvanın çevresindeki tehlikeleri önlemesinde, en kuvvetli erkeğin dişileri döllemesi sonucunda kuvvetli bir neslin doğmasında ve yiyeceğin daha kolaylıkla temininde, saldırganlık davranışı önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Eibl-Eibesfeldt, 1970: Akt. Cüceloğlu, 1991).

Bir başka çalışmada ise hayvanların yaşadıkları bölgeleri çok duyarlı algılarıyla parselledikleri ve bölgelerine bir yabancı varlığın girdiği durumlarda da saldırganlaştıkları gözlemlenmektedir. Örneğin, birkaç erkek farenin bir arada yaşaması sağlandığı durumlarda, bu farelerden biri diğerlerine göre daha baskın olmakta ve bu fareye alfa erkek adı verilmektedir. Eğer daha sonra yabancı bir fare grubun içine katılırsa, alfa fare, bu yabancıya saldırmaya başlamaktadır. Bu saldırı karşısında gruba yeni katılan farenin verdiği ilk tepki de kendini savunmak için saldırmak olmaktadır. Fakat, gruba yeni katılan fare daha sonra saldırmayı bırakmakta ve türe özgü yenilgi

pozisyonunu almaktadır. En sonunda ise, gruba yeni katılan fare diğer ev sahiplerine asla saldırmamaktadır (Maier, Watkins ve Fleshner, 2000).

İnsanlarda görülen saldırganlık davranışının hayvanlardan farklı olduğunu öne sürülmektedir; çünkü, insanların saldırgan davranışlarında öğrenmenin rolü büyüktür. Bu görüşü destekleyen birçok bulguya rastlamak mümkündür. Örneğin bazı ilkel kabilelerde (Yeni Gine'deki Arapeşler, Orta Afrika'daki Pigmeler vb.) saldırganlık örneklerine 'modern' dünyanın alıştığından çok daha az raslanmaktadır. Bir başka önemli bulguda, sosyal koşullarda görülen değişimin saldırganlığa yol açabilmesidir. Örneğin, yüzyıllarca barış içinde yaşamış bir Hintli grup, 17. yy.da ülkelerine yeni gelen batılılarla başlayan ticaret nedeniyle, komşuları olan Huronlarla rekabete girmişler ve onlarla savaşmışlardır. Bu gurubun saldırganlığına rekabetin neden olduğu sosyal değişmeden kaynaklanmaktadır (Berkowitz, 1965; Akt. Tuzgöl, 1998).

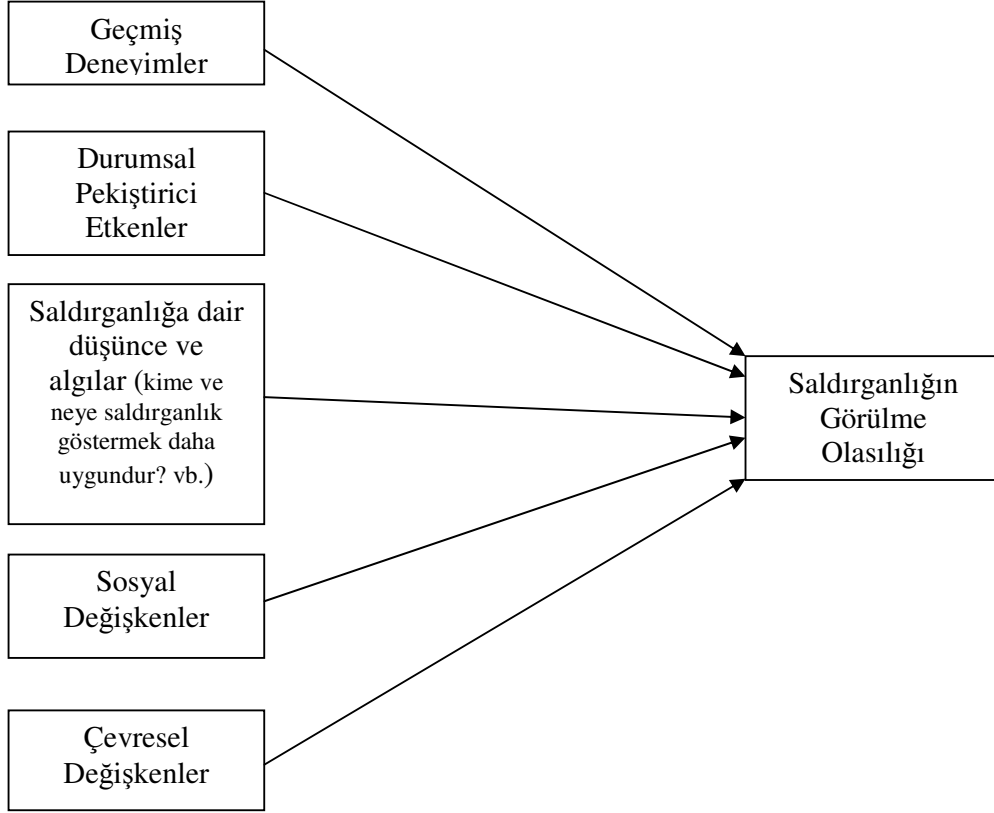
Saldırganlığı tetikleyen nedenlerden biri de hayal kırıklığı, bir başka deyişle engellenmedir. Saldırgan davranış, engellenme duygusuna yapılan tipik bir davranıştır. Saldırgan davranışlardan bazıları engellenme duygusunu ortaya çıkaran durumun ortadan kalkmasına yardımcı olurken, bazılarıysa durumu daha da kötüleştirir (Cüceloğlu, 1991).

Engellenme duygusunun oluşması, amaca çok yaklaşmışken daha da kolaydır. Engelleme nedeni beklenmedik bir nedense ya da kanun veya mantık dışıysa, engellenme duygusu daha da artmaktadır (Kulik ve Brown, 1979).

Saldırganlığın öğrenmeler sonucu kazanıldığını gösteren en önemli çalışmalar Bandura va arkadaşları tarafından yapıldığını görmek mümkündür.

Bandura (1973), 'sosyal öğrenme modelinde', saldırganlığın, diğer karmaşık sosyal davranışlar gibi öğrenildiğini belirtir. Doğrudan veya dolaylı yollarla, 1) hangi guruplara veya kişilere daha kolay saldırganca davranılabileceği, 2) başkalarının ne tür davranışlarının saldırgan tepki gerektirdiği, 3) hangi durum veya bağlamların saldırganlık için uygun veya uygunsuz olacağı öğrenilir. Bir kişinin, belli bir durumda saldırganca davranışlarda bulunup bulunmayacağı bir çok etkene bağlıdır. Kişinin geçmiş deneyimleri, durumsal pekiştirici etkenler (engellenme, silah vs. gibi saldırganlığı uyaran etkenler), kişinin saldırganlıkla ilgili düşünceleri ve algısı, sosyal ve çevresel birtakım değişkenler bu etkenlerdendir.

Şekil 1: Saldırganlıkta Sosyal Öğrenme Modeli*

*Baron ve Byrne, 1993

Sosyal öğrenme yaklaşımı konusunda, çevresel uyarılar da saldırganlığı ortaya çıkarmada etken bir rol oynadığı yapılan bazı araştırmalarla ortaya konmuştur.

Çevresel uyarıcılar herkeste aynı etkiye sahip olmasalar da genelde stres yaratan belli uyarıcılar vardır. Özellikle gürültü, sıcaklık, hava kirliliği fiziksel stres yaratan uyarılardır. Gürültünün sıkıntı verici ve engellenmeye karşı hoşgörüyü azaltıcı etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Aşırı sıcaklığın antisosyal davranışları artırıcı etkisinden söz edilmektedir. Yine hava kirliliğinin etkisine örnek olarak, sigara içilen yerde duran kişilerin, temiz havadakilere oranla daha saldırgan davrandıkları tespit edilmiştir (Berkowitz, 1993).

Saldırganlığı açıklayan biyolojik temelli yaklaşımlarda ifade edildiği üzere cinsiyet genlerinin ve hormonlarının saldırganlığı etkilediği öne sürülmüştür, özellikle erkeklik hormonu olan androjenin saldırganlık düzeyinde önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Memeli hayvanların çoğunda olduğu gibi insanlarda da benzer bir şekilde erkeklerin dişilere göre daha saldırgan oldukları gözlemlenmektedir (Lore ve Schultz, 1996). Buna ek olarak Maccoby ve Jacklin, farklı toplumların ve toplumsal sınıflara mensup bireylerin saldırgan davranışların farklı miktarlarını ve farklı türlerini kabul edilebilir saydıklarını belirtmektedir. Bunun ardından, Batı Toplumlarında, erkek çocukların kızlardan daha çok fiziksel saldırganlığı kullandıklarını, kız çocukların ise, daha çok sözel saldırganlığı kullandıklarını vurgulamaktadırlar (Akt. Wenar, 1994). Buradan çıkarılan sonuç erkeklerin, kadınlara oranla daha saldırgan olduğu şeklindedir. Fakat bazı bilim adamları böylesine bir genellemeyi doğru bulmamışlardır. Soykan (1993), bazı durumlarda kadınların da fiziksel şiddet kullandıklarını, fakat daha çok küfür gibi sözel şiddete başvurduklarını ve bu küfürlerin erkeklerin erkeklik gururlarını aşağılayan sözler içerdiğini belirtmektedir. Örneğin Afrika Anakarası'nda bazı yerli topluluklar, özellikle kız çocuklar büyüyünce kendi ayakları üzerinde durabilsinler diye, çocuklarını otoriter ve saldırgan yetiştirmektedirler (Teber, 1990).

Edwards (1959), kişisel tercih envanterinin (EPPS) norm çalışmalarını yürütürken 760'ı kadın ve 749'u erkek olmak üzere 1509 üniversite öğrencisine EPPS'yi uygulamış ve sonuçları cinsiyete göre analiz ettiğinde erkeklerin kızlara oranla daha yüksek başarıya, özerklik, başatlık ve saldırganlık ihtiyacına sahip olduklarını tespit etmiştir (Edwards, 1959: Akt. Kuzgun, 1989).

Her birey bir diğerinden benzersiz bir yapıdadır. Kişilik de bu farklılık içinde gelişir. Zaten başlangıçta farklı bir genetik potansiyele sahip bireyler çevresel etkenlerle farklı kişilik özellikleri geliştirirler. Bireylerin saldırganlık ihtiyaçları ve saldırganlık düzeyleri de kişilik özelliklerinden doğrudan etkilenir.

Megargee ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada kişilik tipleri "yüksek kontrollüler" ve "düşük kontrollüler" olarak sınıflandırılmıştır. Yüksek kontrollü bireylerin, saldırganlık hissetmelerine karşın bunu davranışa dönüştürme konusunda kendilerini kısıtladıkları, düşük kontrollü bireylerin ise en ufak bir provokasyona bile saldırganca tepkide buldukları gözlenmiştir (Akt: Bilgin, 1988).

Okullarda meydana gelen şiddet ve saldırı olaylarının, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de son yıllarda arttığı kaydedilmektedir. Konuyla ilgili yayınlarda okullardaki şiddet ve saldırı olaylarının öğrenci, okul ve toplum düzeyinde olmak üzere çeşitli değişkenler açısından ele alındığı görülmektedir. Örneğin öğrencilerde düşük benlik saygısı ve öğrenme güçlüğü, okul büyüklüğü, okulun yönetim biçimi, öğretmenlerin yetersizliği, okullardaki informal ilişkiler ve okulun yerleşim biriminin büyüklüğü; toplumdaki işsizlik, yoksulluk, sağlık hizmetlerinin yetersizliği vb. durumlar okullardaki şiddet ve saldırı olaylarını açıklamak üzere ele alınan değişkenlerden bazılarıdır (Öğülmüş, 1995)

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında; bireyin çocukluktan itibaren zihinsel, duygusal, sosyal ve psikoseksüel gelişimi, öğretileri, aldığı modeller, tecrübeleri, olaylara yüklediği anlam, beklentileri, kontrol (denetim) odağının yönü kısacası fenomenal alanı saldırganlık eğilimini ve türünü etkileyen önemli bireysel farklılıkları oluşturduğu ifade edilebilir. Buldukları sosyal çevrede, özellikle öğrenim gördükleri eğitim kurumlarında saldırgan davranışlar gösteren çocuklar, sadece arkadaşlık ilişkisi, grup içi davranışları vb. yönlerden incelenmemelidir. Bu gibi öğrencilerin kişilik özellikleri ile saldırganlık davranışları arasındaki ilişki durumu bilgi toplanması gereken bir olgu olarak görülmektedir. Erman (2000)'e göre ailede ve okulda öğretilen olumlu davranışlar ve kendini denetleme yeteneği hem çocuğun olumlu yönde gelişmesini hemde daha az saldırgan davranışlar göstermesini sağlayacaktır. Bu çerçevede bireysellik olarak nitelendirilen kişilik yapısının saldırganlığa etkisinin bilinmesi alana kuramsal katkılar sağlayacaktır. Bu araştırmada da orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ile denetim odağı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin, saldırganlık , denetim odağı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmektir.

Alt Amaçlar

Araştırmanın genel amacına bağlı olarak, alt amaçları 9 başlık altında aşağıda verilmiştir.

1. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
2. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü (genel lise, ticaret lisesi, imam hatip lisesi, endüstri meslek lisesi, anadolu lisesi ve fen lisesi) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
3. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3'üncü sınıf) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
4. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşitağrılık) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
5. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?
6. Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?
7. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?
8. Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamakta mıdır?
9. Orta öğretim öğrencilerinin kişilik özellikleri, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamakta mıdır?

Denenceler

1. Orta öğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre, erkek öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir.

2. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü (genel lise, ticaret lisesi, imam hatip lisesi, endüstri meslek lisesi, anadolu lisesi ve fen lisesi) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

3. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3'üncü sınıf) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

4. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşitagrılık) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

5. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır.

6. Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır.

7. Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır.

8. Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

9. Orta öğretim öğrencilerinin kişilik özellikleri, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

Sayıtlar

Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel bilgi formu, Hacettepe Kişilik Envanteri, Denetim Odağı Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeğini gerçek durumlarını yansıtacak şekilde içten ve samimi cevapladıkları kabul edilmiştir.

Sınırlılıklar

1. Araştırmanın verileri öğrencilerin kişilik özelliklerini tespit için “Hacettepe Kişilik Envanteri”, denetim odaklarını tespit için “Rotter Denetim Odağı Ölçeği” ve Saldırganlık puanlarını tespit için “Saldırganlık Ölçeği” nin verileriyle sınırlıdır.

2. Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu; öğrencilerin cinsiyeti, okumakta oldukları alan, okumakta oldukları sınıf ve okudukları lise türü ile sınırlıdır.

3. Araştırma bulguları Konya il sınırları içinde bulunan Mehmet Akif Ersoy Lisesi, Meram Ticaret Lisesi, Meram Endüstri Meslek Lisesi, Konya İmam Hatip Lisesi, Konya Fen Lisesi ve Meram Anadolu Lisesi öğrencilerinden toplanan verilerle sınırlıdır.

Araştırmanın Önemi

Yurt dışında özellikle de Avrupa ve Amerika da okullardaki saldırganlık olayları uzun yıllardır problem olarak görülmüş ve bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde konu ile ilgili literatür tarandığında çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmalarda daha çok saldırganlık ile saldırganlığa neden olabilecek dış faktörler ele alınmıştır. Örneğin; spor ve saldırganlık (Aktaş, 2003; Sungur, 2003; Gümüüşdağ, 2004; Şekertekin, 2003 vb.) Anne baba tutumları ve saldırganlık (Karataş, 2002; Doğan, 2001; Dizman, 2003; Uluğtekin,1976) gibi. Bu araştırmada ise saldırganlık ile kişilik özelliği ve denetim odağı gibi içsel faktörler ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında bu çalışma ilgili eksikliği kısmen gidermesi, konu alanında çalışan kişiler için literatür oluşturması ve konuya farklı etmenler açısından bakabilmelerini sağlamak yönünde önemli görülmektedir.

Bazı eğitimciler saldırganlık davranışıyla mücadeleyi bir eğitim faaliyeti olarak değil de, bir güvenlik faaliyeti olarak değerlendirmekteler. Bunun mücadelesinin güvenlik güçlerinin işi ve güvenlik tedbirleriyle mümkün olabileceği düşüncesi ön plana çıkabilmektedir. Bununla ilgili son zamanlarda okulların kameralarla donatılması, okul önlerinde polis devriyelerinin dolaşması, sık sık öğrencilerde üst aramalarının yapılması, saldırgan çocukların okuldan uzaklaştırılması vb uygulamalar bu alanda

alınan tedbirler olarak yaygın olarak gündeme gelmektedir. Saldırganlığın önlenmesi ve saldırgan çocuğun kazanılmasının eğitimcilerin işi olduğu ve böyle çocuklara zaman tanınarak gurup ortamında eğitilmesi gerekmektedir (Serpemen, 1999). Eğitimcilerin, bu alana ilgilerini çekmek ve davranış değiştirmede asıl olanın eğitim olduğunu, alınacak tedbirlerin eğitim temelli olması gerekliliğini, çünkü saldırganlık davranışına neden olan unsurlardan birinde kişiliğin olduğunu vurgulamak açısından önemli görülmüştür.

BÖLÜM II

PROBLEMİN KAVRAMSAL TEMELİ VE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Bu bölümde, araştırma probleminin bağımsız ve bağımlı değişkenleriyle ilgili kavramlar ve bu konuda yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

SALDIRGANLIK

Bazı psikolojik kavramlar gibi, saldırganlık kavramı da çok boyutlu (multi-Dimensional) bir kavramdır. Saldırganlık terimi psikiatri de, nöroloji de, sosyal psikoloji de ve psikolojinin çeşitli dallarında birbirinden farklı anlamlara gelmektedir.

Agressivite kelimesi etimolojik kaynağını Lâtin dilindeki "Agre'dior" sözünden alır ki bu, yerine göre üzerine gitmek, yanaşmak, yaklaşmak, birleştirmek ve saldırmak anlamına gelir. Saldırganlığın sistematik bir bilim konusu olarak ele alınması XX. yüzyılın başlarına rastlar.

Gürşimşek (1988), saldırganlığın başka bir kişiye zarar vermek amacıyla, bir kişi ya da grup tarafından gerçekleştirilen davranış olarak tanımlandığını ve davranışa dönüştürülmeyen düşmanlık duygularının bu tanımlamanın dışında kaldığını ifade etmektedir. Kırpınar, Özer, Coşkun ve Çayköylü'ye göre (1995) ise saldırganlık, fiziksel şiddet gösterilerinden sözlü sataşmalara ve hatta düşmanca duygulara kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Saldırganlık insanlarda, değişik şekilde ortaya çıkan bir davranış biçimidir. Bu davranışı harekete geçiren nedenlerle, onu bazı davranış şekillerinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü saldırganlık tahrip etmek, yaralamak, yok etmek öfke nefret gibi tutumların yanı sıra, çeşitli sözel tepkiler şeklinde kümeleşmiş davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca saldırganlık, değişik tepkileri kapsayan tutumlarla ilgili durumları ve heyecan yoğunluğunu ifade etmek için de kullanılan bir kavramdır (Köksal, 1991).

Davranışla ilgili süreç olarak, saldırganlığın "doğal ve içgüdüsel" bir olgu mu yoksa "toplumsal deneyimsel ve kişiliğe bağlı" bir olgu mu olduğu uzun zamandır, tartışılan bir konudur. Bu tartışmaların etkisini gerek saldırganlık tanımlarında gerekse, saldırganlık kuramlarında görmek mümkündür. Zira saldırganlığı tanımlamaya çalışan

yazarların bazıları, davranışın özelliklerine bazıları, davranışı başlatan ön koşullara, bazıları da davranışın uyumsal yönlerine ağırlık vermişlerdir.

Genel olarak saldırgan davranışın kesin sınırlara ayrılarak tanımlandığını görüyoruz. Örneğin "yapıcı-yaratıcı" saldırganlık ile yıkıcı saldırganlık, "amaçlı-amaçsız" saldırganlık ve "araçsal" saldırganlık sınıflamaları gibi (Fromm, 1968). Saldırganlık "fiziksel" ve "sözel" saldırganlık olmak üzere de iki başlık altında incelenebilmektedir (Önder ve Dilbaz, 1994). Ünsal (1996), fiziksel şiddet ve saldırganlığın, kişilerin fiziksel bütünlüğüne dışarıdan yöneltilen sert ve acı verici bir edim olduğunu belirtmekte ve buna ek olarak, kurbanın canı, sağlığı, bedensel bütünlüğü ya da bireysel özgürlüğüne bir tehdidin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Sözel saldırganlık ise, lakap takma, küfür etme, küçük düşürme gibi öfkenin sözel olarak dışavurumlarını içermektedir (Wenar, 1994).

Bandura, saldırganlığın kesin sınıflara ayrılarak tanımlanmasını eleştirerek her hangi bir davranışın saldırgan olarak nitelendirilmesinin bu nitelendirmeyi yapanların ya da içinde yaşanılan toplumun değer yargılarına bağlı olduğunu savunmuş, saldırganlığı, toplumsal açıdan saldırgan olarak nitelendirilen zarar verici ve yıkıcı davranışlar olarak ifade etmiştir (Bandura, 1973) .

Saldırganlık tanımları Freud'a kadar gitmekle beraber onun yazılarında açık bir saldırganlık tanımlaması yoktur. Freud ve arkadaşlarına göre insanın yapısının derinliğinde sosyalleşmemiş, kendisi ve çevresi için saldırgan eğilimler vardır (Brenner, 1973: Akr. Köksal, 1991).

Marcovitz'e göre, saldırganlık birçok benzer davranış ve ilişkiyi altında toplayan bir şemsiye terimdir: Bu terimde merak, araştırma, kendini kabul ettirme, üstünlük, hakimiyeti kabul ettirme ve istismar vardır. Ona göre haz, saldırganlık, kendine ve çevreye hakimiyet süreçleri, libidinal ve ego gelişimlerinin her aşamasında birbirinden ayrılmaz bir şekilde mevcuttur. Saldırganlık olmadan yaşamda kalma, öğrenme için aktif bir dürtü, içimizdeki dürtülere ve etrafımızdaki zorluklara ve ulaşılması gereken amaçlara hakimiyet düşünülemez (Marcovitz, 1973: Akt. Ertan, Y. ve Ardalı, C., 1996).

Saldırganlık, eylemin bizzat kendisi vurgulanarak ya da eylemde bulunan kişinin niyeti vurgulanarak tanımlanabilir (Worchel, Cooper ve Goethals, 1991). Eylemin kendisi vurgulandığında, saldırganlık, başka kişilere zararlı bir uyarıcı veren herhangi bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Eylemde bulunan kişinin niyetinin vurgulanması

durumunda ise, saldırganlık, hedefi yaralamak niyetiyle girişilen herhangi bir davranış olarak tanımlanmaktadır (Öğülmüş,1995).

Worchel ve arkadaşları (1991), öfkeli saldırganlık (angry aggression) ve araçsal saldırganlık (instrumental aggression) arasında bir ayırım yapmaktadırlar. Öfkeli saldırganlık, öfke ve düşmanlığın kışkırttığı saldırganca bir eylemdir. Araçsal saldırganlık ise, eylemin kendisinin dışında bir hedefe ulaşmak için girişilen saldırganca bir eylemdir (Öğülmüş,1995).

Freedman, Sears ve Carlsmith (1978), saldırganlığın en yalın tanımının 'başkalarını inciten ya da incitebilecek hertürlü davranış'olduğunu; ancak bu tanımın davranışta bulunan kişinin niyetini içermediğini; niyet dikkate alındığında ise saldırganlığın 'başkalarını incitmeyi amaçlayan hertürlü davranış' olarak tanımlanabileceğini belirtmektedirler. Bu yazarlarda özgeci (prosocial) saldırganlık, izin verilmiş (sanctioned) saldırganlık ve düşmanca (antisocial) saldırganlık arasında ayırım yapmaktadırlar.

Berkowitz (1993) Saldırganlığı, bir başka organizmaya zarar vererek bir tepki olarak tanımlamıştır. Bu yazarlar saldırganlıkta niyet terimini amaç terimiyle eşit tutmuşlardır.

Davranışçılar saldırganlığı diğer sosyal davranışlar gibi çevre etkinlikleri ve toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilmiş bir tepki türü olarak tanımlamaya çalışmışlardır (Jonhson, 1972).

Buss, bütün saldırgan tepkilerin ortak iki özelliğinden söz etmiştir. Bunlar:

- a- Zarar verici uyarıcılar ortaya koyması
- b- Kişiler arası ortamı gerektirmesidir

Buss'a göre, sosyal olarak kabul edilen bir davranış içerisinde zarar meydana geliyorsa bu davranış saldırgan olarak düşünülmelidir (Jonhson, 1972) .

Öte yandan günümüzde birçok araştırmanın temel aldığı çevreci (Naturalist) görüş saldırgan davranışın da diğer davranışlar gibi kişi ve çevre etkileşimi sonucu öğrenildiğini savunmuşlardır.

Saldırganlık tanımlarının tümünde şu sonuç ortaya çıkarılmıştır. Saldırgan davranışın oluşması tamamen saldırganın davranışlarına ve amacına bağlıdır. Çeşitli sosyal ve temel faktörlere bağlı olarak zarar veren ve yıkıcı davranış olarak

nitelendirilen davranış, aslında saldırgan değil, saldırılana bağlı olarak ortaya çıkan durumdur (Bandura, 1973).

Saldırganlık kavramıyla eş anlamda kullanılan bir kavram da şiddet (violence) tir, çoğu zaman bu iki kavram birbiri yerine kullanılabilir. Saldırganlık kavramıyla eş anlamda kullanılan bir kavram da şiddet (violence) tir, çoğu zaman bu iki kavram birbiri yerine kullanılabilir.

Şiddet, “yaralamak ya da zarar vermek amacıyla kullanılan fiziksel güç” ya da “güç ve kuvvetin, başkalarını birtakım haklardan mahrum edebilecek şekilde adaletsiz bir biçimde kullanılması” olarak tanımlanmaktadır (Morrison ve Morrison, 1994). Ülkemizde yapılan “Ailede kadına karşı şiddet ve kadın suçluluğu” konulu araştırmada, “ şiddet, bir kişinin bir başkasına fiziksel acı vermek veya yaralamak kastıyla yaptığı davranış” olarak tanımlanmıştır (İçli, Ögün ve Özcan, 1995). Morrison ve Morrison’a göre şiddet, fiziksel gücün kullanıldığı ve fiziksel yaralama ile sonuçlanan olayların yanı sıra, başkalarını bazı haklardan mahrum etmeyi de içeren bir kavramdır olarak tanımlarlar (Öğülmüş, 1995).

SALDIRGANLIKLA İLGİLİ KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1. BİYOLOJİK TEMELLİ YAKLAŞIM

Bazı kuramcılar, saldırganlığın meydana gelmesinde beyin, merkezi sinir sisteminin ve endokrin sisteminin rolünün bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kuram oldukça yenidir ve ondokuzuncu yüzyılda Fronolojistlerin kuramlarının yaygın olarak benimsenmesidir. Fronolojistler, kişiliğin belli çizgi ya da melekelerinin beyinin özel bazı bölümleriyle ilişkisi olduğuna inanmaktaydılar. Örneğin yıkıcılığa ilişkin meleke, kulağın hemen üstünde kalan beyin bölgesiyle ilgili olduğu ileri sürülmüştür (Bilgin 1988) .

Biyolojik temelli kuramlar, saldırganlığın nedenlerini merkezi sinir sistemi esas olmak üzere organizmanın işleyişindeki bozukluklara yüklerler (Goldstein ve Carr, 1981).

Saldırganlık konusundan sorumlu beyin sahalarının incelenmesinde canlılarda hipotalamusun saldırganlığın hem kontrolünde, hem de aktivasyonunda önemli bir saha olduğu gösterilmiştir. Kedilerin hipotalamuslarının elektrik ile uyarılması sonucunda onlarda saldırgan davranışlar gözlenmiş, bu elektriksel uyarının uygulanışı biraz uzadığında kedilerin çevrelerinde bulunan diğer canlılara karşı

tecavüzkar davranışlarda buldukları da tespit edilmiştir (Atkinson, Hilgard ve Atkinson, 1975: Akt. Uğur, 1994).

Saldırganlıktan sorumlu önemli bir beyin sahasının ise amigdalar olduğu öne sürülmüştür. Limbik sistemin bir parçası olan amigdalar duyguların kontrolünden sorumlu beyin sahaları olarak bilinirler. Saldırganlık gösteren hayvanlarda amigdaların çıkarılması ile bir sakinlik hali gözlenmiştir. Bu bölgede lokalize olan bazı tümöral oluşumların aşırı saldırganlığa yol açtığı gözlenmiştir (Uğur, 1994).

Nörolojik problemlerin saldırganlığa yol açtığı düşüncesiyle, beyindeki uygun bölgeleri operasyonla yok eden (Frontal lobun belirli bölümlerinin alınması) Portekizli nöropsikiyatrist Antonio de Egos Moniz, başarılı sonuçlar elde etmiştir. Fakat bu alandaki diğer deneme ve operasyonlar aynı güvenilir sonucu vermemiştir (Bilgin, 1988).

Saldırganlığı etkileyen diğer bir faktör de androjen hormonunun, beyin işleyişine etkisinin yanı sıra, kas gelişimini ve fiziksel büyümeyi etkileyerek, dolaylı olarak saldırganlığa yol açtığı şeklindeki varsayımdır. Bu görüş genetik ve hormonal bulgular üzerine yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Örneğin, bazı hayvanların çiftleşme dönemlerinde androjen hormon düzeyinin yükselmesi, erkekler arasında saldırgan ve kavgacı davranışlara neden olmaktadır. Ancak kültürler arası çalışmalarda görüldüğü gibi, insanlardaki cinsel tepkiler hormon düzeyinden çok sosyal çevre tarafından belirlenmektedir (Bandura, 1973).

Yapılan çalışmalar, birçok nörotransmitterlerin saldırgan davranıştan sorumlu olabileceğini göstermiştir. Son yıllardaki bulgular seratonin hormonu üzerinde yoğunlaşmıştır. Hayvan beynindeki seratonin miktarını azaltarak hem yıkıcı (predatory) hem de duygusal (affektive) saldırganlık ortaya çıkartılabilmektedir. Yine seratonin metabolizmasında rolü olan tripofanın beyindeki alımını arttıran lityumun, insan, kedi ve farelerde ki saldırgan davranışı azalttığı savunulmuştur. Bazı yazarlar, nöroendokrin sistem ile saldırgan davranış arasındaki ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Örneğin antisosyal kişilerin çoğunun anormal glukoz metabolizmaya sahip oldukları bulunmuştur (Lopez-lbor, 1988: Akt Önder ve Dilbaz, 1994). Gerçekten de hiperinsullinizm halinde ortaya çıkan hipoglisemi durumlarında veya diabetik kişilerde ortaya çıkan hipoglisemi dönemlerinde (alınan antidiabetik ajanlara veya diğer faktörlere bağlı olarak) bariz saldırganlık hallerine rastlamak mümkündür. Yine erkeklik hormonu olan androjen

hormonu ile saldırganlık arasında ilişki bulan pekçok araştırma yapılmıştır (Lloyd ve Weisz, 1975; Akt. Uğur, 1994).

Saldırganlığın nörofizyolojik yönleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, şu noktayı açığa çıkarmıştır. 'Kavga davranışının asıl uyarımı dışsaldır'. Bu nedenle, çatışmalı davranış sisteminin içerdiği fizyolojik ve heyecansal etmenler, cinsel ve beslenmeyle ilgili davranışın içerdiği etmenlerden farklıdır. Biyolojik olarak uyarlanabilir. Saldırganlık yaşamsal çakarlara yönelik tehditlere verilen karşılıktır; kalımsal olarak programlanmıştır; kendiliğinden ya da kendi kendini artırıcı değil, tepkisel ve savunucudur. Ya yok ederek, ya da kaynağı kurutarak tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlar (Alpagut, 1984).

Saldırganlığa yol açan yapısal özellikler arasında kromozonlar da incelenmiştir. Genlerdeki farklı kombinasyonların saldırganlığa yolaçtığı ifade edilmektedir, özellikle cinsiyet genlerinin davranışla ilişkisini araştıran pek çok araştırma vardır.

Cinsiyeti belirleyen 23. kromozom dizilimi XX dişi, XY erkek cinsiyetini belirlemektedir. Bazı araştırmalarda, XYY (bir Y kromozomu fazla) kromozom anomalisinin, ciddi suç işlemiş erkeklerde daha fazla görüldüğüne dair bulgular elde edilmiştir (Rosenzweig ve Leiman, 1989). Jacobs ve arkadaşlarının akıl hastanelerine yatırılmış kişiler üzerinde yaptıkları araştırmalarda normal nüfusa oranla, bu hastalarda Y kromozomu anomaliklerine daha sık rastlandığı sonucuna varmışlardır. Ancak aynı konuda yapılan bazı araştırmalar bir fazla 'Y' kromozonu ile saldırganlık arasında ilişkinin bulunduğunu reddetmişlerdir (Kessler ve Mods, 1969; Akt. Köksal, 1991).

Biyolojik temelli yaklaşım, somut ve nesnel verileri içermesi açısından önemli olmakla birlikte, saldırganlığın oluşumunda etkili olan, bireyin zihinsel, duygusal ve sosyal süreçlerini gözardı etmesi nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan temel yapı olarak gözönünde tutulurken, psikososyal değişkenlerle birlikte ele alınmasında fayda vardır.

2. İÇGÜDÜ KURAMLARI

İçgüdü kuramları, başlığı altında Psikanalitik Kuram ve Etyolojik Kuram incelenmiştir. Her iki kuram da saldırganlığı doğuştan getirilen ve insan doğasında yer alan bir özellik olarak ele almaktadır. Ancak psikanalitik yaklaşım içerisinde

yer alan Adler, Horney, Fromm gibi bazı kuramcılar saldırganlığı doğuştan getirilmesi konusunda farklı bir yaklaşım tarzı izlemekteler. Onun için bu kuramcılar başka bir başlık altında incelenecektir.

Saldırganlığı, içgüdü ve dürtü kuramı olarak açıklayan kuramcılara göre, saldırgan davranışlar, diğer davranışlar gibi doğuştan var olan ve biyolojik olarak düzenlenmiş dürtü mekanizmasının içsel biçimde uyarılmaları sonucu ortaya çıkar. Bu görüşe göre saldırganlık, sürekli biçimde organizmanın içinde biriken bir enerjidir. Fromm (1973), hidrolik enerji olarak nitelendirilen bu enerjinin uygun biçimde boşaltılmasının gerektiğini savunurlar. Bu enerjinin kaynağı merkezi sinir sistemi olup, saldırganlığın dışa vurulmasıyla boşalabileceğine işaret edilmektedir.

2. a. Psikanalitik Kuram

İnsanlık tarihinde bu kadar çok şiddet olaylarının görülmesi sonucu, saldırganlığın doğuştan gelen bir içgüdü olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüşün psikolojideki en önemli temsilcilerinden biri Freud'dur.

Freud saldırganlıkla ilgili görüşünü 1927'de şöyle özetlemiştir. "İnsanoğlu ancak saldırıya uğradığında kendini koruyan, aslında sevgi arayan uysal ve sokulgan bir varlık değildir. Yüksek ölçüde saldırganlığı, onun içgüdüsel doğasının bir parçası olarak görmek gerekir" (Freud, S. 1971; Çev., Budak1994) .

Freud'un saldırganlık ile ilgili görüşlerini tarihsel açıdan ele almak gerekir. Bu konuda Freud üç ayrı açıklama getirmiştir. Psikoanalitik kuramın ilk döneminde saldırganlık pek önemsenmemiştir. Bu dönemde Libido ve psikoseksüel gelişim süreçlerine ağırlık veren Freud, nörotik çelişkileri cinsellikle açıklamaya çalışmıştır. Bu dönemde saldırganlığın psikoseksüel kavram içerisinde ele alındığını göstermektedir (Freud, S. 1971; Çev., Budak1994).

Freud daha sonra kuramında, saldırganlığı ego içgüdüüne bağlamış ve tepkisel açıdan incelemiştir. Ego içgüdüleri kendini koruma eğilimindedirler; bu açıdan bireysel doyumu engelleyen ve tehdit eden durumlarda ego tepki gösterdiğinden saldırganlık da bu şekilde değerlendirilmiştir.

Freud, ikinci devrede ayrıntılı bir biçimde ego-içgüdüleri üzerinde durmuştur. Bu dönemde Freud'un amacı kendi kendini korumak olan ego-içgüdülerinin

kaynaklarından çok amaçlarıyla ilgilenmek olmuştur. İki çeşit içgüdü ele almıştır. Bunlar, cinsel içgüdüler ve ego-içgüdüleridir. Ego-içgüdüleri kendini koruma eğilimini kapsamaktadır. Ego-içgüdülerinin kendini koruma ve devam ettirmesinde saldırganlığın önemli rolü bulunmaktadır. Böylece saldırganlık Libido'nun değil, ego-içgüdülerinin bir parçası olarak ele alınmıştır (Aşkın,1981).

Freud, kişiliğin gelişim dinamiğiyle ilgili süreçte ortaya çıkan sorunları ve gerilimleri saldırganlığa yol açan nedenler arasında sayarken; ikinci aşamada saldırganlığı doğrudan doğruya biyolojik bir içgüdüye bağlayarak daha katı ve değişmez bir model ortaya koymuştur (Alkan, 1983).

Son devrede Freud'un görüşlerinde bir tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. I. Dünya savaşındaki kıyım ve Avrupa'nın kan gölüne çevrilmesinin yarattığı hayal kırıklığı ile Freud, bütün içgüdüleri cinsel içgüdüler ve kendini koruma içgüdüleri olarak iki sınıfta birleştirmiştir. Bunlar, yaşam içgüdüleri (eros) ve ölüm (thanatos) içgüdüleridir. Yaşam içgüdüleri genellikle cinsel gerilimi azaltmayı, ölüm içgüdüleri de yaşam geriliminden arınmayı amaçlar.

Ölüm içgüdüleri organizmanın kendine yönelmiş ise, intihara yol açmakta, dışa yönelmiş ise düşmanlık, kavgacılık ve saldırganlık biçimini almaktadır (Bilgin, 1988). İnsanlar kendilerini ya da başkalarını yıkıma uğratmaya yönelik bir dürtünün hükmü altındadır. Ölüm içgüdüleri; konumu açısından saldırganlığın temeli olarak, dürtülere gösterilen bir tepki değil insan organizmasının yapısından kaynaklanan kesintisiz bir uyarım olmaktadır (Alpagut, 1984).

Geçtan(1996)'a göre Freud hem yaşam hem ölüm içgüdülerini gerilim azaltıcı bir işlev olarak görür. Freud'a göre insan zevk arayan hayvandır, o nedenle gerilimden bir an önce kurtulmak ister. Yaşam içgüdülerinin bireyin cinsel gerilimini azalttığından, ölüm içgüdülerinin ise bireyin yaşamındaki tüm gerilimi nihai olarak azalttığından bahsetmiştir. Buna göre birey gerilimden kaçmak istediği için yaşamın amacı ölümdür.

Freud'un ölüm içgüdüleri kavramı psikanalitikleri üç gruba ayırmış tır. Birinci grup, kuramı bütünüyle benimserken bir diğer grup metafizik yönü nedeniyle ölüm içgüdülerini reddetmiştir. Üçüncü grupta Freud'un saldırganlığı içgüdüsel değil tepkisel açıklamasına katılmıştır. İşte bu tepkisel görüş yıllar sonra Yale grubu tarafından

engellenme-saldırıcılık (Frustration- Aggression) varsayımı olarak ortaya konmuştur. Bunların dışında kimi araştırmacılar ise saldırıcılığı hem içgüdüsel hem de tepkisel kaynaklara bağlamaya çalışmışlardır.

Geçtan (1990)'a göre Freud, saldırıcılık ve yıkıcı dürtülerin kaynağı olarak id'i gösterir ve id'i bireyin doğuştan getirdiği hayvansı yanları olarak tanımlar. Freud'un kişilik kuramında, libidonun yaşamın farklı dönemlerinde farklı organlara yöneldiği ve bu bölgelerin o döneme ait cinsel haz bölgeleri olduğu vurgulanır. Oral dönemde ağız bölgesi, anal dönemde makat bölgesi hem saldırıcılığın hem de libidonun yoğunlaştığı bölgelerdir. Freud, anal dönemi çocuğun kızgınlık duygularının temelini atıldığı dönem olarak belirlemiştir. Fallik dönemde çocuğun karşı cinsten olan ebeveynine ilgisi ve kendi cinsinden olan ebeveynine duyduğu düşmanlık duyguları ile saldırıcılık ortaya çıkar. Görüldüğü üzere, Freud kuramının ilk yıllarında bütün davranışları cinsel enerji ile açıkladığı gibi saldırıcılık davranışları da libido ile açıklamıştır. Freud Kuramının daha sonraki gelişim yıllarında dürtüleri amacına göre ele almış ve iki temel dürtüden - "yaşam içgüdü (Eros)", "ölüm içgüdü (Thanatos)"- bahsetmiştir, (Geçtan, 1990).

Kısaca özetlemek gerekirse, Freud, başlangıçta cinsel içgüdülerde sadistik elemanlar olduğunu iddia etti. Ancak bunun sağlam bir teorik temeli yoktu. Oral, anal ve fallik gelişme aşamalarının hepsinde sadistik elemanlar vardı. Sadizm ve Mazohizm gibi cinsel sapkınlıklarda işkence ve yoketme eğilimleri vardı ve bunlarda belli bir erotizm de yoktu. Şu halde bu saldırıcılık libido'dan alınmalı ve Ego (kendini koruma) içgüdüye bağlanmalıydı. Freud'da öyle yaptı. Ancak, Ego içgüdüüne, daha önce, kendini sevmeyi (self love) de bağlamıştı. Böylece, Freud, tam bir çıkmaza girdiğini görünce, saldırıcılık için yeni bir içgüdü (Thanatos) varlığını öne sürdü ve yeni bir ikili teori gerçekleştirdi.

2.a.1.Saldırıcılıkta Freud'cu Olmayan Psikoanalitik Görüşler

Psikoanalitik çalışmaların dışında saldırıcılık konusunda Freud'cu doktrinlerden ayrılanlar olmuştur. Psikoanalitik gelenekten ilk ayrılan psikologlar Adler ve Jung'tur.

Adler' in saldırıcılık üzerine görüşleri Freud'un görüşlerinden oldukça farklıdır. Adler'in saldırıcılıkla ilgili görüşleri 1908'lere kadar gider. Adler'in saldırıcılıkla ilgili görüşleri çağdaş psikoanalitiklerin görüşlerine çok yakındır. Adler, saldırıcılığı tüm

ihtiyaçları gidermek için çaba sarfeden bir içgüdü olarak ele alarak, saldırgan içgüdülerin birçok değişik şekilde kanalize edileceğini savunmuştur. Ayrıca Adler kültürün etkisiyle saldırgan dürtülerin çeşitli görünümde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Aşkın, 1981) .

Buss'a göre Adler saldırgan davranışların her bireyde görülebildiğini belirler. Normal bireylerde saldırganlık şekil değiştirmiş ve gizli biçimde ortaya çıkar. Nevrotik ve psikotiklerde ise daha doğrudan ve şiddetli biçimlerde ortaya çıkar. Nevrotiklerin kendine yönelik saldırganlıkları Hipokondriyazis, histerik acı ve intihar biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Adler, ayrıca kaygıyı bireyin kendine yönelik saldırganlığı olarak ele almıştır. Adler psikosomatik rahatsızlıkları saldırganlığın ve kızgınlık duygularının bir sonucu olarak ele almasıyla da önem taşımaktadır. Adler kuramının ileri ki gelişim yıllarında, saldırganlığı bir dürtü olarak ele almaktan vazgeçmiş, bireyin engellenmeler, yerine getirilmeyen sorumluluklar karşısında başvurduğu akılcı olmayan davranış biçimleri olarak ele almıştır (Buss 1961; Akt. Köksal, 1991).

Geçtan (1990)'a göre Adler, uyumlu bir insanda gelişmesi gereken en önemli gizil gücün "Toplumsal İlgi" olduğunu belirtir. Bu ilginin eksikliği sonucu bireyler çeşitli nevrotik tepkiler geliştirirler. Bu tepkileri Adler nevrotik koruyucular olarak adlandırmıştır. Ford ve Urban (1963) saldırganlığı, bir nevrotik koruyucu olarak ele almaktadır. Bireyin saldırganlığı beş farklı biçimde ortaya çıkmaktadır, (Ford ve Urban,1963: Akt. Geçtan,1990).

Küçük Düşürme: Kişinin üstünlük çabaları diğer insanları yoksun bırakmaya yöneliktir.

Ülküleştirme: Bu tepki biçiminde birey ulaşılmaz ülküler geliştirerek çevresindeki insanları bu niteliklere ulaşamadıkları için küçümser, olduğu biçimiyle dünyayı eleştirir.

Çevreye Aşırı İlgi Gösterme: Birey diğer insanların sorunları ile olması gerekenden çok fazla ilgilenererek, diğer insanlara kendi sorunlarını çözemeyecekleri mesajını verir.

Suçlama: Bu davranış biçiminde birey çevresindekileri özellikle ailesini kendi başına gelenlerden ötürü suçlar.

Kendini Suçlama: Bu tepki biçiminde birey kendini suçlamayı diğer insanları küçük düşürmek için kullanır.

Adler'e göre saldırganlık içgüdüleri çeşitli biçimlerde, başkasına ya da bireyin kendisine yönelik olabilir. Adler, hiddetli bir kavgayı saf bir saldırganlık örneği olarak gösterirken, spor ve savaş içerisindeki davranışları da bir çeşit saldırganlık olarak nitelendirmiştir. Adler daha sonraki yazılarında saldırganlığa daha az önem vermiş, saldırganlığı içgüdüden çok, günlük yaşam engellerine karşı verilen doğal bir tepkinin sonucu olarak görmüştür (Buss, 1961; Akt. Köksal, 1991).

Jung, saldırganlıkla ilgili görüşlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymamıştır. O, yaşam ve ölüm içgüdülerini libido diye isimlendirdiği tek bir içgüdü halinde ele almıştır. Jung'a göre bu içgüdü iki kutuplu olup ölüm-yaşam-nefret-sevgi şeklindeki içgüdülerdir. Jung'da Libido, dinamik bir süreçtir. Yapıcı olmadığı zaman yıkıcı rolü (destructive) oynar. Jung bu fonksiyonların birbirinden ayrıldıkları zaman, bilinç altı düzeyine indiğini bu nedenle zorunlu olarak tahrip edici olduğunu ifade etmiştir.

Horney'in görüşleri saldırganlığı doğuştan getirilen bir dürtü olarak ele almaması yönünden Adler'in görüşleri ile benzerdir. Geçtan'a (1990) göre Freud, ölüm içgüdüleri ve cinsel dürtülerin birbiri içine geçerek mazoşistliği oluşturduğundan ve bunun insanı, kendine yönelik yıkıcı eğilimlerinden koruyan bir işlevi olduğundan söz etmiştir.

Horney ise mazoşist eğilimleri açıklarken, ön planda olan sürecin kişinin varlığını ortaya koymaktan kaçınarak kendini küçültmesi ve diğer insana aşırı bağlanıp, onun her isteğine boyun eğerek kendi varlığından kurtulmaya çalışma çabası olduğunu belirtmiştir. Ne var ki bu zayıflık giderek kaygının ve öfkenin artmasına, büyüklük gösterilerine ve yaşamı paylaştığı insana mantık dışı istekler yöneltmesine neden olur. Böyle bir insan acı ve çaresizliğini, düşmanlık duygularını boşaltmak için bir araç olarak kullanır. Düşmanlık duyguların savunmaya yönelik olduğu kadar sadist bir biçimde çevreye de yöneltilir. Bir başka deyişle, böyle bir insan acısını ve çaresizliğini, kendisinden bir şey beklenmemesi, hatta çevreyi suçlamak ve tedirgin etmek için kullanabilir. Horney mazoşistliği insanın kendi üzerine çevirdiği sadist eğilimleri olarak görmez, nevrotik kişilik yapısının bir parçası olarak görür. Nevrotik kişi acılarına gömülerek kendisini uyuşturur ve böylece nefret ettiği kendi benliğinden kurtulur, (Geçtan,1990). İşte mazoşist eğilimlerin ulaşmaya çalıştığı amaç ta budur.

Birçok yazar gibi Horney de Freud'un ölüm içgüdüleri kuramına karşı çıkmıştır. İnsanın kendisine karşı yıkıcı davranışlar gösterdiğine inanmış olan Freud " Homo Hominu Lubus" ilkesinde direnmiş ve insanlık tarihini bu inancın kanıtı olarak göstermiştir. Freud'a karşı olarak Horney de yaşamın amacının yaşamak olduğu ve insanı değiştirmeye, gelişmeye doğru yönelttiği görüşünü savunmuştur. Kuşkusuz, insanlar yıkıcı olabilirler. Ancak içgüdüsel olmaktan daha çok tepkisel olan bu eğilimler psikoterapide çözümlenebilir niteliktedir.

Horney'in "Temel Anksiyete" kavramı da saldırganlığı açıklamakta kullanılabilir. Horney'e göre olumsuz ebeveyn tutumları sonucu birey kendini düşman bir dünya içinde yalnız görerek temel anksiyeteyi geliştirir. Horney'e göre düşmanca tepkiler, nevrotik anksiyetenin yarattığı gerilime tepki olarak bireyin geliştirdiği bir çözüm yoludur, (Geçtan, 1990). Bu çözüm yollarından "Genişleme", objeye yöneltilen saldırganlıkla eş anlamlı, "Silinme" ise kendine yönelik saldırganlıkla eş anlamlı olarak alınabilir.

Munroe'nin saldırganlıkla ilgili görüşleri ise kısaca şöyledir: saldırganlık günlük hayattan kaynaklanmaktadır. Günlük hayat süreci, engellenmeye ve tehlikelere karşı duygusal bir tepkidir, saldırganlık eğilimi organizmanın içinden gelen gerilimden çok, dıştan gelen uyarıcılara karşı bir tepki şeklinde ele alınmıştır. Kısaca denilebilir ki Munroe'nun görüşü, içgüdü doktrinlerinin karmaşıklığa girmeksizin saldırganlığı içgüdü düzeyinde ele almaktadır (Aşkın, 1981) .

Reich (1947) ise, bütün olumlu yaşam belirtilerinin saldırgan olduğuna değinmekte ve saldırganlığın canlılık belirtisi olduğunu öne sürmektedir. Reich, yaşamsal bir gereksinimin giderilmesini kolaylaştıran saldırganlığın bir iç güdü değil, içgüdüyü doyuran bir araç olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak, yıkıcı eylemlerin cinsel ve devindirici saldırganlıktan farklı olarak yaşamı yok etmeye yönelik olduğunu da vurgulamaktadır.

Psikoanalitiklerden E.Fromm'da insanlarda ve hayvanlarda var olduğu biçimiyle kalıtsal olarak programlanmış saldırganlığı biyolojik bir tepki olarak nitelendirmiştir. Buna göre, saldırganlık tehdiye karşı bir tepki biçimi değildir. Varoluşun tehlikeye düşmesi durumunda başvuru bir tepkidir. Hayvanlardaki saldırganlık, hayvanın hiç kaçma şansının bulunmaması durumunda ortaya çıkan davranış olarak görülmelidir.

İnsan da, yaşamsal çıkarı tehdit edildiği zaman saldırıya kaçışla tepki göstermek üzere, kalımsal olarak programlanmıştır (Fromm, 1973). Görüldüğü gibi Fromm, saldırganlığı, diğer ortadoks psikoanalitikleri gibi mutlak bir çıkış noktası bulunması gereken ve bedence oluşturulan bir dürtü olarak görmektedir (Davis ve diğ.1999).

Gunther (1980), da sonraları, Kohut'un Kendilik Psikolojisinin örneklerine açıklık getirmiştir. Gunther'e göre, saldırgan davranış faaliyet halindeki tüm kendiliğin bir ifadesi olan bir çeşit kendine güven biçimidir. Sağlıklı kendine güven, insanın birçok yaratıcı faaliyetlerinde ortaya konur: Çalışma, performans, bilim bunlar arasındadır. Bu da sonunda insanı diğer insanlarla rekabete götürür. Aşırı mutsuzluk ve haz eksikliği, sonunda kin dolu zarar vericiliğini doğurur.

2. b. Etyolojik Kuram

Dar anlamıyla Etyoloji, hayvan davranışlarını kendi doğal ortamlarında inceleyen bilim dalıdır. K.Lorenz ve Eibl-Eibesfeldt'in çalışmaları bu bilimi insan davranışlarını açıklamayı amaç edinerek genişletmiştir. Etyolojiler saldırganlığı; içerden kaynaklanan türdeki birleşmeyi gerçekleştiren türlerin yayılıp odaklaşmasını kolaylaştıran ve kurtarıcı bir değeri olan bir dizi davranış örüntüsü olarak ele almışlardır (Davis ve Ark,1999).

Etojik kuram, saldırgan davranışın biyolojik yapıya bağlı olduğunu savunur. Kuram saldırganlığı, gerek hayvanlarda gerekse insanlarda dış uyarıcılardan bağımsız, içgüdüsel enerji kaynağına sahip bir davranış olarak tanımlanır. Lorenz, saldırganlığın içgüdüsel bir gereksinim olduğunu ve alışılmış hedeflerin uzaklaştırılması durumunda hayvanların bu içgüdü'nün etkisiyle hazır buldukları herhangi bir hedefe saldırdıklarını ifade etmektedir (Freedman, Sears ve Calsmith, 1978)

Lorenz (1996a), göçleri ve kıyımları uzak bir noktadan gözlemleyen kişinin, insanın bu davranışının akıl ya da ahlak tarafından yönlendirildiğini aklına bile getirmeyeceğini öne sürmekte ve insandaki saldırganlığın hayvanlarda görülen saldırganlıkla aynı olduğunu vurgulayarak saldırgan davranışlarda içgüdülerin oynadığı role değinmektedir. Lorenz, Darwin'i destekler bir şekilde, bir çok hayvanın türdeşlerine karşı gösterdiği saldırganlığın, türün aleyhine olmadığını tam tersine, türün korunmasına yönelik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Lorenz (1996b), saldırganlığın

aniden belirmesinin oldukça tehlikeli olduğuna da değinmekte ve nesli yaşatan birincil ve gerçek güdü olmasının yanında içerdiği tehlikeyi de vurgulamaktadır.

Lorenz'e göre doğal saldırganlık, yönelebileceği bir hedef bulamazsa ya da koşullandırmalar yüzünden belirsizleşirse (hayvanlar bu şiddeti kendine uygulamaya, yavrularını yemeye) birey patolojik davranışlarda bulunmaya başlar ve grup içinde çatışmalar çıkar (Michaud, 1991).

Sonuç olarak Lorenz'e göre saldırganlık, toplumsal sistemin başlıca düzenleyicilerinden biridir ve türün doğasında vardır.

Lorenz'in saldırganlıkla ilgili etolojik kuramı, oyun yazarı Rohert Ardrey'in (1966) çabaları ile de desteklenmiştir. Ardrey'e göre, insanlarda arazi ve mülk edinme duygusu içgüdüsel olarak vardır. İnsanlar, kişisel mülklerini, hayvanlarda da gözlemlendiği gibi yabancılara karşı savunurlar (Ardrey, 1966: Akt. Alkan, 1983).

Mülk edinme, bir yaşama alanına sahip olma ve savunma davranışları sonucunda, grup içinde egemenlik düzenleri gelişir, toplumsal hiyerarşi belirlenir ve bunun sonucunda normların egemen birey tarafından saptanması söz konusu olur. Bu da saldırganlığın azalmasına neden olur. Saldırganlığın belirli törensel yapılar içinde uygulanması, şiddet etkisini azaltır. Kurallı davranış biçimleri saldırganlığı simgesel düzeye indirger ya da yönünü değiştirerek zayıfın kaçabilmesini sağlar. Bu törenselleştirme düzenleri, toplumda örgütlenmiş grupların oluşmasını, bu da bireyin (türün) varlığını sürdürmesine neden olur.

Ancak Ardrey'in insana ait (innate territorial) doğuştan gelen dürtüsü olan kuramı birçok bilim adamının topladığı veriler ışığında çürütülmüştür. Bu kurama yöneltilen eleştirilerin en önemlisi Lorenz'in insan ve hayvan davranışları, arasında paralellikler kurması ve evrim süreci içerisinde öğrenme ve kültürel gelişmeyi dikkate almamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Saldırganlığın içsel bir enerji olarak ele alınmasına bağlı olarak bu yaklaşımın saldırgan davranışlara ilişkin bir diğer görüşü belirginleşmektedir. "Saldırganlık tıpkı hidrolik bir madde gibidir", güdü uygun çıkış noktası bulana kadar yoğunlaşmakta ve daha sonra ortaya çıkmaktadır. Özetle, hem Freud hem Lorenz denetimi zor, kesintisiz bir saldırganlık enerjisi üreten insan görüşüne ulaşmışlardır, (Tuzgöl,1998). Özetle, bu kuramlara göre saldırganlık doğuştan

getirilen dürtüsel bir enerjidir ve türün evrimi için, toplumsal hayatın düzenlenmesi için önemli bir role sahiptir.

3. DAVRANIŞÇI KURAMLAR

Psikoanalitik kökenli kuramlarda saldırganlık doğuştan getirilen bir güdü olarak ele alınırken davranışçı yaklaşım da bütün davranışlarda olduğu gibi, saldırganlığı da öğrenilmiş bir davranış olarak ele alır (Tedeschi,1981: Akt. Gümüş, 2000). Davranışçı yaklaşım içerisinde farklı kuramcılar saldırganlığı engellenme ve pekiştirme kavramları aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır.

3. a. Engellenme Kuramı

Engellenme kuramı, saldırganlık nedenleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Engellenme-saldırganlık hipotezi ilk olarak Yale Üniversitesi profesörlerinden, J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Mowrer ve R.Q.Sears (1939), tarafından ortaya atılmıştır. Bu kuramın oluşturulmasında psikanalitik yaklaşımdan da önemli ölçüde yararlanılmış, fakat psikanalitik kuramdan farklı olarak Freud'un görüşlerini test edilebilir bir platforma oturarak saldırganlığı açıklamaya çalışmışlardır. Saldırganlığı açıklarken doğuştan getirilen bir ölüm içgüdüğü ya da saldırganlık dürtüsü kavramlarından yola çıkmışlar ancak bunları tam olarak kabul etmemişler, doğuştan saldırgan olan bir insan doğası yerine engellenme sonucu saldırganlık sergileyen bir insan görüşü ortaya koymuşlardır (Dollard ve diğerleri, 1939; Akt. Arıcak, 1995).

Bu kurama göre saldırganlık, her zaman için engellenmenin bir ürünüdür. Engellenme (frustration), kişinin amaca yönelik olarak istediği şeyi yapamaması olarak tanımlanmıştır. Buna göre saldırganlık dürtüsü, herhangi bir başka dürtünün doyurulmasının engellenmesi sonucu ortaya çıkabilir. Engelleme, bireyin çevresinden gelebileceği gibi, kendi içindeki çelişki ve çatışmalar sonucu ortaya çıkabilir (Goldstein ve Carr, 1981).

Johnson (1972), engellenme kuramı ile saldırganlığı açıklamanın oldukça popüler bir yaklaşım olmasına rağmen beraberinde bazı güçlükler getirdiğini vurgulamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi saldırganlık tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Hangi davranışın saldırgan hangi davranışın saldırgan

olmadığını söylemek oldukça güçtür. Aynı şekilde engellenme kavramının bir tanımının yapılması da o derece çetrefillidir. Çünkü herhangi bir engellenme yaratan durum farklı şartlar altında ya da farklı bireyler üzerinde engellenme duygusu ortaya çıkarmayabilmektedir. Johnson (1972), deneysel araştırmalarda ele alınan durumların kurgusal olmasının özellikle engellenme kavramı üzerinde yanlış sonuçlar çıkarabileceğini belirtmektedir. Çünkü deneysel araştırmalarda beklenen bir ödülün nedensiz yere verilmemesi ya da sözel olarak küçümseme sıklıkla kullanılan temalardır. Diğer bir deyişle, araştırmalarda yaratılan engellenme ortamında denekler keyfiyete bağlı nedensiz engellenmeler ile yüz yüze kalmaktadır. Engellenme sonucunda saldırganlık tepkisinin onaya çıkıp çıkmamasını etkileyen en önemli faktörlerden biri de engellenmenin keyfi olup olmadığıdır.

Perlman ve Cosby de benzer şekilde, engellenmenin keyfi olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Gündelik yaşamda birey engellenmenin keyfiyetten kaynaklandığını algılayarsa, zorunluluktan kaynaklandığını algıladığı durumlara göre daha saldırgan davranabilir (Perlman ve Cosby 1983: Akt. Tuzgöl,1998).

Miller'e göre her engellenme, mutlaka saldırganlıkla sonuçlanmayabilir. Engellenmeye farklı tepkiler vermekte mümkündür. Kişinin engellenmeye göstereceği tepki, kişilik yapısıyla, geçmiş deneyimleriyle, olaya yüklediği anlam ve beklentileriyle yakından ilişkilidir. Engellenmenin sıklığı ve derecesi de verilecek tepkiyi etkileyecektir. Harris, sırada bekleyen kişilerle yaptığı bir çalışmada, bireylerin hedefe yaklaştıkça, hedefe ilerlemelerinin kesilmesi durumunda engellenmenin arttığını tespit etmiştir (Akt. Arıca, 1995).

Engellenme etkisi ne kadar güçlü olursa huzursuzlukta o kadar yoğun olur. Şiddet doğrudan doğruya huzursuzluğun kaynağına yönelir. Eğer bu yasaklanır ve engellenirse, dolaylı saldırganlık ya da öznenin kendi kendine karşı geliştirdiği saldırganlık hareketleri görülmeye başlar. Kısaca saldırganlık, huzursuzluğun boşalma ve patlama şekli olarak kabul edilmiştir (Michaud, 1991).

Bu patlama gerçekleştiğinde, saldırganlık her zaman engellenmenin kaynağına yönelik olmayıp, bir günah keçisine de yönelebilir, örneğin İşsiz birey, güçlü

konumdaki işverene değil de, kendi çocuklarına böyle davranabilir. Buna saldırganlığın yer değiştirmesi denmektedir (Bilgin, 1988).

Dollard ve ark. , saldırganlık için evrensel kabul ettikleri "Engellenme her zaman saldırganlığa yol açar. Saldırganlık engellenme karşısında gösterilen baskın tepkidir.", varsayımını ortaya koymuşlardır. Bu açıdan bakıldığında her engellenme yaşantısından sonra hemen saldırgan tepkiler gelmesi gerekir. Ancak bunun derece ve biçim sorunu olduğu, bu varsayım ele alınırken bazı ilkelerin göz önüne alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Birinci ilke engellenmenin şiddeti, süresi ve sıklığı ile ilgilidir. Bu ilkeye göre farklı şiddette, farklı sürelerde ve farklı sıklıkta engellenme yaşantısı geçiren bireylerin tepkileri birbirinden farklıdır.

İkinci ilke ise saldırganlık sonucu alacağımız tepkilerle ilgilidir. Bu ilkeye göre saldırgan tepkiler sonucunda ceza görme, yeni bir engellenme ile yüz yüze gelme ya da onay görmeme riski yüksek ise birey daha kabul edilebilir tepki biçimlerine örneğin sözel saldırganlık ya da iğneleme gibi saldırganlık biçimlerine yönelebilir.

Üçüncü ilke ise doğrudan ve yön değiştirmiş saldırganlıkla ilişkilidir. Bu ilkeye göre bireyler, saldırganlık tepkilerini her zaman engellenme kaynağına yöneltmez ya da hemen tepki vermez çeşitli nedenlerle daha sonra yada başka bir objeye yönelerek saldırgan davranabilirler.

Sonuncu ve dördüncü ilke de ise katarsis kavramı vurgulanmıştır. Bu ilkeye göre engellenme yaşantısının ortaya çıkardığı gerilim başka bir yaşantının ortaya koyduğu duygularla boşalıp birey denge haline gelebilir. (Akt. Arıcak, 1995).

Sonuç olarak, engellenme kuramı engellenme sonucunda mutlaka bir saldırgan davranış gösterileceğini ancak bunun engellenmenin şiddeti, süresi ve sıklığı ile ilişkili olduğu ayrıca gösterilen tepkinin bireyi yeni engellenme durumlarına sokup sokmayacağı ile ilişkili olduğu ve saldırgan tepkinin hemen ve doğrudan engellenme kaynağına yöneltilemeyeceğini vurgulamışlardır.

Berkowitz' e göre birey, engellenmeler karşısında kendisini güçsüz olarak algılıyor ve olayların yaratabileceği sonuçlardan çekiniyorsa, engellenmenin doğuracağı sonucun kızgınlık değil de, korku ve kaçınma olabileceğini ifade etmiştir. Berkowitz,

farklı olarak engellenme ile saldırganlık arasına duygusal tepkileri de yerleştirmiştir. Bu kuram için engellenme ifadesi yerine tahrik ediciler (instigators) teriminin kullanılmasını önerenler de olmuştur. Zira saldırganlık engellenme dışında başka öğelerce de ortaya çıkarılabilmektedir. Diğer bir deyişle Berkowitz saldırgan davranışların ortaya çıkışının yalnızca engellenmelere bağlı olmadığını vurgulamaktadır (Berkowitz 1965: Akt. Tuzgöl,1998).

3. b. Klasik Koşullama ve Edimsel Koşullama

Engellenme ve Sosyal Öğrenme Kuramları dışında, Davranışçı Yaklaşım içerisinde, saldırganlığı klasik ve edimsel koşullama süreçleri ile açıklayan görüşlerde bulunmaktadır.

Bandura ve Walters (1963) sosyal öğrenme kuramında, edimsel koşullama ve araçsal öğrenme kavramlarını birbirine benzer olarak görmekte, araçsal öğrenmelerde temel olan sürecin edimsel koşullama olduğunu belirtmektedirler. Araçsal öğrenme sürecine göre birey ceza göreceğini beklediği davranışlar yerine ödül almayı beklediği davranışları tekrarlar. Bu süreç edimsel koşullama kavramı ile açıklandığında oldukça benzerlikler göstermektedir.

Çocuk gündelik yaşamı içerisinde çevresinde defalarca saldırgan davranışlar görür ve bunları "Koşulsuz Davranım" (UCB) olarak tekrarlar. Çocuğun bu taklitsel davranışlarında biri davranışın sonucu olarak ya da dışsal bir pekiştirme ile ödüllendirilir ya da cezalandırılırsa çocuğun bu saldırgan davranışı bir tepki biçimi olarak öğrenip " Koşullu Davranım" (CB) biçimine dönüşmesi olasıdır. Örneğin, bir çocuk arkadaşına vurarak elindeki oyuncuğu alırsa (UCB) ve bu ebeveynleri tarafından görülmezse çocuğun saldırganlık davranışı ödüllendirilmiş olur ve çocuk bu davranışı genelleyerek başında otorite konumunda bir yetişkinin bulunmadığı her durumda arkadaşlarını, kendinden küçük çocukları döverek oyuncaklarını alma davranışını (CB) kazanabilir. Ancak bu noktada da ilginç olan bir durum vardır, Çocuğun davranışlarına verilen ceza da, ebeveynlerin saldırgan davranışı fark etmediğinde oluşan sonucu meydana getirebilmektedir. Bandura (1973), çocuğun saldırgan davranışlarına ceza verildiğinde, çocuğun başında otorite olmadığı konumda tekrar saldırgan davranışlar sergileyebileceğini çünkü ceza görme riskinin azaldığını vurgulamaktadır. Bandura' ya göre çocuğun saldırgan davranışlarının cezalandırılması yerine saldırgan olmayan

davranışlarının ödüllendirilmesi yoluyla çocuğun saldırgan olmayan davranışları yapmaya koşullanması saldırganlığı önlemede daha faydalı olacaktır.

Klasik koşullamanın temelinde organizmanın koşulsuz uyarıcılara (UCS) verdiği koşulsuz tepkileri (UCB), koşulsuz uyarıcılarla birlikte, koşullu uyarıcıların (CS) verilmesi yolu ile Organizmanın koşulsuz uyarıcılara verdiği tepkilerin zamanla koşullu uyarıcı tek başına verildiğinde dahi koşullu tepki (CB) olarak verebilmesi süreci yer almaktadır. Davranışçı yaklaşım içerisinde bazı görüşler organizmanın saldırganlığı öğrenmesinde bu sürecinde etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bu görüş, hayvanlar gibi bilişsel yetenekleri gelişmemiş organizmaların davranışlarının açıklanması için uygun olabilir ancak insan gibi karmaşık bilişsel süreçlerle düşünen organizmaların davranışlarının açıklanması için yeterince uygun olmayabilir. Belki bir fareye koşulsuz olarak saldırgan davranışlarda bulunduğu bir uyarıcı ile beraber zil sesi verilerek (CS), her zil sesi duyduğunda yanındaki fareye saldırmaması öğretilir. Ancak analitik ve sentetik bilişsel süreçlerle düşünebilen, içindeki durumu farklı yönleri ile karmaşık olarak değerlendirme yeteneğine sahip insan gibi bir organizmanın klasik koşullama yoluyla saldırganlığı öğrendiği düşüncesi yeterince açıklayıcı olmayabilir.

Johnson (1972)'a göre engellenme saldırganlık kuramı ile klasik koşullama arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Engellenme saldırganlık kuramında engellenme durumu, koşulsuz bir uyarıcı konumundadır. Çünkü engellenme karşısında birey, engellenme kuramına göre, koşulsuz olarak her durumda saldırgan davranabilmektedir. Diğer bir deyişle, her saldırgan davranışın(UCB) ardında bir engellenme durumu(UCS) bulunmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak bireyin klasik koşullama yoluyla saldırganlığı öğrenebileceğine ilişkin bazı örnekler getirilebilir. Eğer bir çocuk otoriter bir baba tarafından sürekli istekleri, yapmak istedikleri engellenirse bir engellenme yaşantısı (UCS) geçirecek ve engellenme saldırganlık kuramına göre de, bu engellenme (UCS) karşısında da saldırgan davranışlarda bulunup kızgınlık duyguları(UCB) yaşayabilecektir. Bu noktada babanın dış görüntüsü, ses tonu gibi engellenme yaşantısı ile ilgili olmayan uyarıcılar çocuk için yetişkinlik yıllarında koşullu uyarıcı yerine geçebilecektir. Çünkü çocukluk yıllarında babası sert bir ses tonu (CS) ile onu engellemek(UCS) yani koşullu ve koşulsuz uyarıcıları, farkında olmadan, çocuğa birlikte verecektir. Bunun sonucu olarak da çocuk yetişkinlik veya ergenlik yıllarında

babası gibi konuşan kişilere (CS) karşı kızgınlık duyup dolaylı veya doğrudan saldırgan davranışlarda (CB) bulunabilecektir.

4- SOSYAL BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI

İçgüdü kuramları saldırganlığın doğuştan gelen bir içgüdü olduğunu, organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için kaçınılmaz ve gerekli olduğunu savunurken, engellenme kuramı saldırganlığı bireyin amacına ulaşmasının veya bir ihtiyacının karşılanmasının engellendiği durumlarda sergilediği bir tepki biçimi olarak ele almaktadır.

Bandura'ya göre çocuklar saldırganlık içgüdüleriyle doğmamaktadırlar. Saldırganlığı, sosyalleşme sürecinde öğrenmektedirler. Saldırganlığın, nasıl geliştiğini ve nasıl öğrenildiği konusunu açıklamaya çalışan Bandura ve Walters (1965), Bandura (1986) ve Johnson (1972), saldırganlığın öğrenilmesinde iki temel süreç üzerinde durmaktadır. Çocukların saldırgan davranışları hem gözlem yoluyla (observational learning) hem de araçsal öğrenme (instrumental learning) yoluyla öğrendiklerini öne sürmüşlerdir. Çocuklar saldırgan davranışları gözlem ve taklit yoluyla öğrenirler, bu öğrenmede üç çevresel etkinlik kaynak oluşturur. Bunlar, ailevi etkinlikler, kültürel etkinlikler ve sembolik modellerdir.

Çocuğun toplumsallaşma süreci ailede başlamaktadır (Teber, 1990; Kılbaş, 2001). Cinsiyetine uygun rolleri anne-babadan öğrenmeye başlayan çocuk, şiddetin bazı türlerini de ilk olarak aile yaşamında deneyimlemektedir (Teber, 1990; Özgüven, 2001). Çocuk, aile içinde başlayan eğitim sürecinde, özellikle, cinsiyet rollerine ve toplumsal kurallara ilişkin bilgileri öğrenmektedir (Teber, 1990).

Bandura, bu öğrenme sürecinde model alma ve pekiştirecin çok önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır (Akt. Özgüven, 2001). Öğrenme sürecinde pekiştireç, bir davranışın sonraki zamanlarda tekrarlanma olasılığını artıran uyarıcı olarak tanımlanmaktadır (Sönmez, 1994). Sosyal öğrenme kuramına göre saldırganlık, modelin davranışları gözlemlenerek oluşmakta ve pekiştireçlerin etkisiyle sürdürülmektedir (Özgüven, 2001). Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren karşılaştıkları modellerden bazı davranışları öğrenmektedirler. Bu dönemde anne-baba gibi güçlü modellerin davranışları çocuk tarafından taklit edilmektedir. Ayrıca, çocuğun bazı davranışları pekiştirilmekte, bazı davranışları ise cezalandırılmaktadır. Pekiştirilen davranışlar

çocuğun bilişsel süreçlerinde işlenmekte ve kişilik yapısında belli bir süreklilik kazanmaktadır (Nelson, Jones, 1982; Temel ve Aksoy, 2001; APA, 1998). Bandura, anne-babaların arkadaşlarına saldırgan davrandığı için çocuklarını cezalandırdığında, çocuğun aynı davranışı göstermekten çekineceğini sandıklarını ifade etmektedir. Ancak, çocuğun verilen bu cezadan saldırganlığı da öğrendiğini vurgulamaktadır (Akt. Gander ve Gardiner, 1994).

Okul çağına gelen çocuklar için öğretmenler anne-babadan daha güçlü bir model olmaktadır. Toplum ve öğrencinin kişilik gelişimi için, okul ve sınıf ortamında öğrenciden beklenen davranışların sürekliliğini sağlamak öğretmenin en önemli görevidir. Bandura'ya göre, çocuk saldırganlığı çevresindeki ve televizyondaki modelleri gözleyerek öğrenmektedir (Akt. Isom, 1998). Modern eğitim sisteminde saldırganlık, öğrenciden beklenmeyen davranışların ilk sırasında yer almaktadır. Bu bakımdan, saldırgan davranışların öğretmenler tarafından cezalandırılması, diğer öğrencilerin saldırgan davranışlar göstermelerini engellemektedir. Fakat, öğrencilerin istenmeyen davranışlarının saldırgan bir şekilde ve duygusal şiddetle cezalandırılması, saldırganlığın taklit edilmesi sonucunu doğurabilmektedir (Senemoğlu, 2000). Martin ve Greenwood'a (1995) göre, çocuğu uzaktan gözlemleyen ve problemleri saldırganlık dışında kalan yollarla çözen model eksikliği, çocukta saldırgan davranışları ortaya çıkaran nedenlerin başında gelmektedir. Diğer insanlarla ilişkilerinde saldırganlığı sık kullanan anne-babalar çocuğun saldırganlığı öğrenmesini sağlamaktadır. Çocuğa saldırgan bir şekilde davranan ve fiziksel cezalar veren anne-babalar, öğretmenler ve arkadaşlar çocuğun saldırgan davranışları için güçlü bir model işlevi görmektedirler.

Ergenlik dönemi ile birlikte çocuğun yaşamında daha önemli bir etki gücüne erişen akran grupları, toplumsallaşma açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu dönemde televizyonda izlenen spor ve müzik starları da çocuk için model olmaktadır. Lines (2001), spor starlarının, oyun sahasında ve dışında sergiledikleri davranışlarının gündelik yaşama aktarılmasında televizyonun çok önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ergen, akran gruplarında toplumsal yaşama ilişkin bir takım kuralları yaşayarak öğrenmektedir (Kulaksızoğlu, 1998). Bazı ergenler bu gruplara uyum sağlamak için saldırgan davranışlar göstermektedir (Martin ve Greenwood, 1995).

Bandura ve Walters (1963), Bandura (1973) ve Johnson (1972), bir modelin yaptıklarını ve bu davranışlardan kaynaklanan sonuçlarını gözlemleyen kişinin saldırganlığı öğrenebileceğini vurgulamaktadır.

Modelle öğrenmenin etkili olmasında şu süreçlerin işe karıştığı öne sürülmüştür.

1- Çocuk için ortada, model teşkil edecek örnek bir davranış olmalıdır.

2- Sözel veya imgesel bir hatırlatıcı şarttır.

3- Bir uygulama gereklidir.

4- İzleyerek öğrenilen bir durumun davranışa yansımaları için pekiştirme gereklidir (Akt. Aşkın, 1981).

Bu yaklaşıma göre bir birey başkalarını gözleyerek yalnızca yeni davranışlar öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda saldırgan davranışlara başvurmanın ya da böyle davranışlardan kaçınmanın uygun olduğu zaman ve ortamları da öğrenir. Bu süreç içinde iki etmenin yani dolaylı sonuçların ve modelin statüsünün özellikle önemli olduğu görülmüştür. Dolaylı sonuçlar, modelin davranışı sonucunda ödüllendirilmesi ya da cezalandırılmasıdır. Yüksek statülü modellerin, düşük statülülere göre daha çok taklit edildikleri gözlenmiştir (Liebert ve Fernandez, 1970: Akt. Dönmez, 1988).

Ayrıca çocuklar taklit yoluyla da büyüklerin saldırganca davranışlarını öğrenirler ve gerçekte düşmanlık ya da incitme amacı taşımaları da model olarak öykündükleri ve özdeşlikleri büyüklerin saldırgan davranışlarını tekrarlayabilirler (Alkan, 1983).

Bandura' nın saldırgan davranışın nasıl geliştiğine, nasıl belirlendiğine ve düzenlendiğine ilişkin görüşlerine ait şema, Şekil 2' de sunulmuştur.

Şekil 2: Bandura (1983)' ya göre, Saldırganlığın Kaynakları, Belirleyicileri ve Düzenleyicileri

Saldırganlığın Kaynakları	Saldırganlığın Belirleyicileri	Saldırganlığın Düzenleyicileri
GÖZLEME DAYALI ÖĞRENME PEKİŞTİRİLMİŞ DAVRANIŞLAR YAPISAL BELİRLEYİCİLER	MODELİN ETKİLERİ Kolaylaştırıcı Uyarıcı Yasaklamacı DÜŞMANCA DAVRANMA Fiziksel Saldırımlar Sözel tehdit ve Aşağılama Engelleme DÜRTÜSEL TEŞVİKLER YAPISAL KONTROL SEMBOLİK KONTROL	DIŞSAL PEKİŞTİREÇLER Somut Ödüller Sosyal ve Statü Ödülleri Zararın İfade Edilmesi Düşmanca Tehtidin hafifletilmesi CEZALANDIRMA Engelleme Bilgi Verme CESİTLİ PEKİŞTİRMELER Gözlemlenmiş Ödüller Gözlemlenmiş Cezalar KENDİNİ PEKİŞTİRME Kendini Ödüllendirme Kendini Cezalandırma Kendini Cezalandırmanın giderilmesi Ahlaki Değerlendirme Hafifletici Karşılaştırmalar Üstünü Kapama Sorumluluğun ver değiştirilmesi Sorumluluğun belirsizleştirilmesi Kurbanları İnsan Dışlaştırma Kurbanların Suçlanması Sonuçların yanlış sunulması

Akt. Tuzgöl,1998

Bandura, araçsal ve gözlemsel öğrenmelerin birbirinden bağımsız süreçler değil birbirini tamamlayan süreçler olduğunu vurgulamaktadır. Gözleyen konumundaki kişi modelin davranışlarını doğrudan doğruya taklit etmez. Çevresindeki birçok farklı modeli birbiri ile karşılaştırarak, kendine özgü biçimde içselleştirerek, model almaktadır. Bu karmaşık süreçte bir davranışın model alınmasında, modelin değeri ve gücü, ödül ve ceza kavramları etkilidir.

Sears ve ark. (1957)'na göre, çocuklar her modeli aynı oranda taklit etmemekte ya da model almamaktadır. Modelin güçlü başarılı ve toplum tarafında sevilen kişiler olmaları ölçüsünde, çocuk tarafından taklit edilmekte ya da model alınmaktadır. Birey yaşamının ilk yıllarında, temel modeller olarak ebeveynlerini almaktadır. Bu nedenle çocuğun saldırgan davranışlar geliştirip geliştirmemesinde ana baba tutumları,

saldırganlığa prim verip vermemesi, çocuklarına uyguladıkları disiplin oldukça önemli olabilmektedir. Daha sonra yaşamının ilerleyen yıllarında bu modeller arasına öğretmen, akrabalar gibi diğer yetişkinler ile çocuğun yaşlıları katılmaktadır (Sears ve ark.1957: Akt. Uluğtekin, 1976).

Araçsal ve gözleme dayalı öğrenmenin saldırganlığın oluşumundaki etkilerinin yanısıra, Berkowitz' in ileri sürdüğü "bilişsel çağrışım ilkesi" de önemli bir yaklaşımdır. Buna göre saldırgan davranışlar, kendileri ile aralarında çağrışımsal bağların bulunduğu başka saldırgan düşünce, eylem fikri, duygu ya da örtülü davranışları çağrıştırarak etkinleştirebilirler. Örneğin bir tabanca görüntüsü ya da TVdeki bir boks maçı, saldırganlık ve şiddeti çağrıştırarak, farklı alanlarda, farklı saldırganlık tepkilerine neden olabilir (Berkowitz 1962: Akt. Dönmez, 1988).

Sosyal öğrenme kuramcıları, saldırganlığı bir kişilik değişkeni olarak görürler. Bu hem sürekli hem de etkileyici bir değişkendir. Bunlara göre sadece dış çevreden kaynaklanan etkileşimlere bakarak davranışlar açıklanamaz. Çevre ve deneyimler aracılığıyla edinilen bilgilerin kişi tarafından nasıl kullanılacağı ve davranışları nasıl etkileyeceği de önemlidir. Kişinin, kendi içinde bir doyum hissetmesi, gerilimden kurtarılması veya öz değerinin artması da saldırgan davranışları etkileyen niteliklerindedir (Bandura,1973) . Bu nedenle saldırgan kişinin çevreden gelebilecek tepkilerin yanısıra kendi tepkilerini de gözönüne alması gerekmektedir. Saldırgan davranışın kişinin kendi içinde de birkaç gereksinimini doyurmasına ikinci pekiştirme adı verilmiştir. Örneğin, kişinin toplumdaki saygınlığı, gücü ya da erkekliği bazı toplumlarda saldırgan davranışlar aracılığıyla dayanan gereksinimler arasında yer alabilir.

Feshbach'a göre fiziksel cezalandırmanın kullanılmasıyla, saldırganlığın gelişmesi arasındaki ilişki çok büyüktür. Yapılan bir araştırmada genç suçluların çoğunun, çocukluklarında ailelerinden dayak ve eziyet gördükleri tespit edilmiştir (Feshbach 1970: Akt. Michaud, 1991).

Kulaksızoğlu (1989) bir çalışması sonucunda anne ve babaları ile çatışması çok olan ergenlerin genel problemlerinin de çok olduğu tespit edilmiştir.

Kağıtçıbaşı (1999) tarafından aktarılan bir çalışmada da, çocuklarına sık sık ceza ve baskı uygulayan ailelerin çocuklarının yetersiz iç kontrol sistemi oluşturdukları ve vicdan yerine saldırganlığı öğrendikleri ifade edilmiştir.

Saldırganlığın kökenini içsel öğeler yerine değişebilir toplumsal belirleyicilere bağlayan sosyal öğrenme kuramı, insanlar arası yaygın şiddet olayların ve saldırgan davranışların azaltılması konusunda, araştırma bulgularına dayanarak daha iyimser bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Sonuç olarak sosyal öğrenme kuramı saldırganlığı model almaya, pekiştirmeye ve cezaya bağlamaktadır. İçgüdü kuramının aksine saldırganlığı kaçınılmaz ve insan doğasının gereği bir davranış olarak görmemektedir. Temelde doğası iyi bir insan görüşü üzerinde, daha iyimser bir yaklaşımla saldırganlığı çevrenin bir sonucu olarak görüp, değiştirilebilir ve önlenabilir bir davranış olarak ele almaktadır.

Çocuğun yetiştirilmesinde, anne-baba tutumlarından, emsallerinin etkinliklerine kadar, çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Çocuklar genellikle çevredeki yetişkinlerin düşmanlıklarını benimsemektedir. Deutsch ve Collins siyahlarla beyazların ilişkisini araştırdıkları bir çalışmada; İkisi ayrı, ikisi beraber, dört ayrı barınma yeri meydana getirerek, bir süre sonra tutumlar hakkındaki bilgileri test etmişlerdir. Buna göre siyahlarla aynı apartmanda oturanlarda, ayrı oturanlara oranla, ırksal önyargıda bir azalma meydana geldiği tespit edilmiştir. Araştırmacılar bu gelişmeyi yakın ilişkilere dayanan bilişsel süreçlere bağlamışlardır (Johnsan, 1972).

Bu kurama göre saldırganlık konusunda başka bir bireyin davranışını nasıl yorumladığımız önemli bir faktördür. Düşmanlık ve saldırganlık dolu filmlerin izleyicileri, daha sonraki yaşantılarında saldırganlığa davet edici olarak yorumlanmasına neden olabilir. Bu durum saldırganlığın provoke edilebilir bir davranış olduğunu göstermektedir (Bilgin, 1988).

Bilişsel kuramcılara göre, saldırgan modeller, bilişsel öğrenme yoluyla, yeni saldırgan davranış kalıplarının öğrenilmesini sağlar. Ayrıca, modelin saldırgan davranışlarının ödüllendirilmesi halinde dolaylı pekiştirme yoluyla bu tür davranışların taklit edilme olasılıkları artar. Özellikle arada bir pekiştirme programları uygulanırsa bu tür davranışların oluş sıklığı da çoğalır. Böyle durumlarda, saldırganlık oldukça yerleşik bir davranış kalıbı haline gelerek söndürülmesi güçleşir.

İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR

Saldırganlık İle İlgili Araştırma ve Yayınlar

Bu bölümde saldırganlıkla ilgili yapılmış olan bazı araştırmalara yer verilmiştir.

Cinsiyet farkı, saldırganlık konusunda önemli öge olarak kabul edilmektedir. Kadınlarla erkekler arasında ki saldırgan davranış farklarını inceleyen bütün araştırmalar, erkeklerin kadınlara oranla en azından fiziksel yönden daha saldırgan oldukları sonucuna varmışlardır. Buna neden olarak, cinsel rollerin öğretilmesi ve hormonal değişkenler gösterilmiştir. Bireyler, gelişim süreci içinde, aynı cinsten ebeveyni kendine model olarak alır. Ancak bu süreç yaşla birlikte belli bir düzeye ulaşmaktadır (Bandura, 1959; Sears,1961; Berkowitz, 1962 ; Symonds, 1939. Akt. Uluğtekin, 1976 ; Maccoby ve Jaeklin, 1980;).

Eron (1987), Davranışçı açıdan saldırgan davranışın gelişimini, 22 yıllık bir çalışma süresince üç kuşak üzerinde araştırmıştır. Çalışmada; tahrik etme, destekleme, kimliğini bulma ve sosyo-kültürel değişkenler Hull-Spens teorisi doğrultusunda ele alınmış, 8 yaşından 30 yaşına kadar zaman süresi içerisinde saldırgan davranışların erkek deneklerde %50 kadın deneklerde %35 oranında sabitlik gösterdiği ortaya konmuştur.

Ürküt (1988), üniversite öğrencilerinin saldırganlık tepkilerini sosyoekonomik düzeylerine ve cinsiyetlerine göre karşılaştırmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, sosyo-ekonomik gruplar arasında saldırganlığın yönü ve türü bakımından farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Ancak üst ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki gençler, alt sosyo-ekonomik düzeydekilere göre çözüm bulucu türde tepkileri daha fazla göstermişlerdir Alt sosyo-ekonomik düzeydeki erkeklerin, engellenme karşısında daha çok, suçlayıcı olmayan, engellenmenin zamanla çözümlenebileceğini gösteren saldırganlık tepkileri verdiği ortaya konmuştur. Alt bağımlılık, suçluluk, çatışmadan kaçınma ile pozitif; girişkenlik ve uyum ile negatif ilişkilidir.

Sawrie ve arkadaşları (1991), psikoloji öğrencileri üzerinde ‘Saldırganlık, cinsel rol ve Kohut’ un benlik psikolojisi’ adlı bir araştırma yürütmüşlerdir. Buna göre farklı cinsel rolleri benimseyen bireylerin saldırganlık puanları arasında fark ortaya çıkmıştır. Ayrışmamış cinsel role sahip bireylerin, diğer guruptakilere göre anlamlı derecede daha

saldırgan olduğu, androjen bireylerin ise en düşük puanı aldığı bulunmuştur. Saldırganlığın, erkeksi bir özellik olması nedeniyle erkeklerin bayanlara göre daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olduğu ortaya konmuştur.

Sawrie, Watson ve Biderman (1991), Kohut'un benlik psikolojisi ışığı altında cinsel roller ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Masküler özellikler Kohut'un iki kutuplu benlik tanımındaki 'Grandiose Sektöre' benzerken, feminen özellikler ise 'İdealizing Sektöre' benzemektedir. Araştırma kapsamında dört farklı cinsel rol incelenmiştir. Androjeni (erdişilik), maskülerlik, feminenlik ve ayrışmamış cinsel roller. Androjeni hem masküler hem feminen yönlerin uyumu arttırıcı biçimde gelişmesi, ayrışmamış cinsel roller ise hem masküler hem de feminen yönlerin uyumu azaltıcı yönde gelişmeden kalması olarak tanımlanabilir. Araştırma sürecinde bu roller 'Kişilik Nitelikleri Ölçeği' ile sınıflanmış ve daha sonra da saldırganlıklarının yedi boyutu ve atılganlıkları ölçülmüştür. Sonuç olarak saldırganlık masküler ve feminen yanların uyumu arttırıcı bir şekilde olgunlaşmaması ile ilişkili bulunmuştur. Diğer bir deyişle ayrışmamış cinsel rol gelişimi sergileyen bireylerin daha saldırgan olduğu bulunmuştur. Ayrıca atılganlık masküler ve androjen bir kişilik özelliği olarak tanımlanmıştır. Bu bulgular Kohut'un benlik psikolojisine uygulandığında, benliğin her iki kutbunun (Grandiose ve İdealizing sektör) olgunlaşmaması saldırganlığı, aynı şekilde her iki kutbunun olgunlaşması ise atılganlığı ortaya çıkarır.

Kızlarda daha çok sözel, erkeklerde ise fiziksel saldırganlık görülmektedir (Soykan, 1993). Ayrıca, var olan toplum yapılarında erkeklerin atılgan ve saldırgan olarak, kızların ise bunun tam tersi olarak yetiştirilmelerine önem verilmektedir. Toplumsallaşma sürecinde erkekler rekabetçi ve saldırgan kişilik özelliklerine kızlara oranla daha yüksek bir düzeyde sahip olmaktadır (Steinberg, 1993).

Campbell ve Muncer (1994)' in araştırmasına göre; kadınlar, aşırı stres ve benlik kontrolü kaybı karşısında saldırgan davranışlara yönelirler, erkekler sıklıkla diğerlerinin kontrolünü elde etmek, kendilerine güven sağlamak için saldırgan davranırlar. Erkekler daha çok pozitif (araçsal saldırganlık) gösterirken, kadınlar ise daha çok dolaylı saldırganlık gösterirler. Ayrıca kadınlar saldırgan davranışlar gösterdikten sonra, kendilerini erkeklerden daha fazla suçlu hissederler.

Orpinas, Engquist, Grunbaum ve Parcel (1995) lise öğrencileri (N: 2075) üzerinde yaptıkları çalışmada öğrenciler arasında görülen şiddet içeren davranışları

araştırmışlardır. Hem kavga eden hem de yaralayıcı ya da öldürücü alet taşıyan erkek öğrencilerin oranının kızlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizinin sonucunda, alkol kullanımı, seksüel partner seçiminin ve dokuzuncu sınıf öğrencisi olmanın kavgalara karışmayı yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kopper ve Epperson (1996) saldırganlık, cinsiyet, cinsiyet rolü ve depresyon ilişkisini araştırmışlardır. Araştırmada cinsiyetin öfkenin bastırılması ile ilişkili olmadığı, saldırganlığın dışa vurumu ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna göre kadınsı cinsel rol saldırganlığın dışa vurumu ile negatif, kontrol etme ile pozitif ilişkilidir. Erkeksi cinsel rol ise, saldırganlığın dışa vurumu ile pozitif, kontrol etme ile negatif ilişkili bulunmuştur. Öfkeyi bastırma hem kadın hem erkek için depresyon, bağımlılık, suçluluk, çatışmadan kaçınma ile pozitif; girişkenlik ve uyum ile negatif ilişkilidir.

Bettencourt ve Kernehan (1997) tarafından, saldırganlığa ilişkin ipuçlarının var olduğu ortamlardaki saldırganlığın cinsiyete göre ortaya çıkışına ilişkin meta-analitik bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada kışkırtıcı unsurların cinsiyet farklılıklarına göre saldırganlık ile ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre normal şartlarda erkekler kadınlara göre daha saldırgan bulunurken, hem erkeklerin hem de kadınların kışkırtıldıkları zaman saldırganlık düzeyleri anlamlı ölçüde birbirine yaklaşmakta, cinsiyete göre saldırganlık düzeyi üzerindeki fark anlamlı biçimde azalmaktadır.

Feshbech, saldırgan davranışın cinsiyet ve yaş değişkeni açısından nasıl bir dağılım gösterdiğini incelemiştir. Feshbech (1970)'a göre, erkek çocuklar kızlara göre daha saldırgan davranmaktadır. Okul öncesi dönemde çocuklar daha çok araçsal saldırganlık gösterirken bu saldırganlık okul yıllarında diğer çocuklara karşı, düşmanca saldırganlığa dönüşmektedir (Feshbech,1970; Akt.Arı, 2005).

Scharf (2000), saldırganlığın cinsiyete göre farklılıkları tespit etmek amacıyla 129 lise öğrencisinden oluşan örneklem üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonunda, sözel saldırganlığın cinsiyete göre bir farklılık göstermediği, fiziksel saldırganlığın ise erkekler tarafından daha çok kullanıldığı bulunmuştur. Ayrıca, saldırgan sözcüklerin problem çözmek için strateji gereği kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, yapılan araştırmalarda cinsiyetler arasında saldırganlık açısından farklılık olduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda genelde erkeklerin saldırganlık düzeyinin, kızlarınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu sonucu ortaya konmuştur.

Batıda, saldırganlıkla ilgili yapılan araştırmaları gözden geçirdiğimizde, iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi saldırganlığın yaşla orantılı olarak arttığını ileri süren araştırmacılar. İkincisi ise, saldırganlığın her dönemde gözlenebilen davranış görüntüsü olduğunu öne süren araştırmalardır (Köksal, 1991).

Şakrak (1987), çocukların suçla yönelmelerinde uyum durumlarının ve yaşlarının etkisini araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre çocukların uyum durumlarının suçla yönelmede etkin bir rol oynadığı, ancak adam öldürme suçuna yönelen çocuklar ile diğer suçlara yönelen çocukların uyum durumları arasında fark olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, suçla yönelme yaşları ile işlenen suç türleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ancak, suçla yönelme oranının 14 yaşında artmaya başladığı gözlenmiştir.

Lochman ve Dodge (1994), erinlik çağındaki ve ergenlik çağındaki erkek öğrenciler üzerinde saldırgan davranışın sosyal ve bilişsel sürecinin incelenmesine ilişkin olarak bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışma sonucunda geçirilen yaşantı süresinin öğrenciler arasında farklı sonuçlar doğurduğu sonucu elde edilmiştir. Buna göre gruplar arasında sosyal-bilişsel edinimin daha fazla olduğu ergen grubunda saldırgan davranışın daha yoğun ortaya çıktığı bulgusu elde edilmiştir. Bu araştırma yaşla bağılı olarak saldırganlığın arttığını göstermiştir.

İki grup öğrencinin yaşlarına göre saldırganlık içeren TV program izleme tercihleri karşılaştırılmıştır. Buna göre dokuz yaşındaki erkek çocukların şiddet içeren program izleme tercihlerinin, 19 yaşındakilere kıyasla saldırgan davranışlarla daha fazla ilişkili olduğu görülmüştür. Bu sonuç, yaşla birlikte saldırganlık eğilimin azalabileceğini göstermektedir (Atkinson ve ark. 1996).

Saldırganlık davranışının gelişmesinde; yaş ve cinsiyet kadar, aile içi ilişkilerin ve sosyal normların' da önemli derecede rolü bulunmaktadır. Nitekim Eron (1980), saldırganlığın öğrenilmiş yönlerinin biyolojik yönden daha fazla ağır bastığını ileri sürmektedir.

Bandura ve ark. (1961) da yapılan bir araştırmada, kısıtlayıcı davranışlar açısından saldırgan olan ve olmayan çocukların babaları arasında bir fark olmamasına karşın, saldırgan olan çocukların annelerinin diğer gurup annelerine göre daha az kısıtlayıcı olduğu görülmüştür.

Öztürk (1990), ana baba tutumlarının üniversite öğrencilerinin, bağımsızlık, duyguları anlama, yakınlık, başatlık, kendini suçlama ve saldırganlıkla ilişkisini incelemiştir. Araştırma bulgularına göre hem annelerini hem de babalarını demokratik olarak algılayan öğrencilerin saldırganlık düzeyleri, ebeveynlerinin her ikisini ya da en azından birini otoriter olarak algılayan öğrencilerden daha düşüktür.

Hatunoğlu (1994), ana baba tutumları ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre saldırganlık ve ana baba tutumlarının, saldırganlık ve sosyo-ekonomik düzeyin birbirinden bağımsız değil birbirini etkilediği bulunurken, saldırganlık ve cinsiyetin birbirinden bağımsız olduğu bulunmuştur. Otoriter ana babaya sahip bireyler, demokratik ana babaya sahip bireylere göre daha saldırgan olduğu, demokratik ana babaya sahip bireylerin sözel saldırganlık puanlarının yüksek, otoriter ana babaya sahip bireylerin dolaylı ve sınırlı (irritability) saldırganlık puanlarının yüksek, ilgisiz ana babaya sahip bireylerin atak (assault) saldırganlık puanlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca bütün gruplarda sözel saldırganlık puanının yüksek olduğu bulunmuştur. Bu da sözel saldırganlığın toplum tarafından daha kabul edilebilir bir saldırganlık olduğu biçiminde Hatunoğlu(1994) tarafından yorumlanmıştır.

Tuzgöl (1998), ana baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre, ana baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Bunun yanında erkeklerin kızlara, genel lise öğrencilerinin süper lise öğrencilerine göre daha saldırgan olduğu bulunmuştur.

Mialkowski (2000), ergenlerin saldırgan davranışları ile aile etkileşimi arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Illinois'te bulunan liselerden seçtiği 257 lise öğrencisi üzerinde bir araştırma yapmıştır. Sonuçta, olumlu ve olumsuz aile etkileşimlerinin ergen saldırganlığını yordadığı, olumlu aile etkileşiminin saldırgan olmama durumuyla, olumsuz aile etkileşiminin de saldırgan olma durumuyla ilişkili olduğu bulunmuştur.

Saldırgan davranışı etkileyen diğer bir faktör de sosyo-ekonomik değişkenlerdir.

Savaşır (1975) çocuklardaki saldırganlık ve kısıktıcı durumlarla ilgili değer yargıları üzerine yaptığı çalışmada, Üç ayrı yaş grubunu alt ve üst olmak üzere iki ayrı

sosyo-ekonomik düzey de incelemiş, saldırgan davranışın oluşumunda, ana-baba tutumlarının, ceza ve pekiştirme gibi normların birlikte etkili olduğu kanaatine varmıştır.

Sneed ve Runco (1992) yetişkinlerin ve çocukların televizyon ve video oyunlarının etkisine (saldırganlık gibi) yönelik tutumlarını karşılaştırmalı bir araştırma ile incelemişlerdir. Bu amaçla 204 yetişkin ve çocuktan veri toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda, anne ve babaların daha çok video oyunları hakkında olumlu görüşlere sahip oldukları saptanmıştır. Çocukların ise televizyon konusunda daha olumlu görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Güner (1995), ergenlerin dinledikleri müzik türünün depresyon ve saldırganlık düzeyleri ile ilişkisini araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre, heavy metal müzik dinleyenlerin, erkeklerin, anne babaları lisans üstü eğitim görenlerin ve anneleri serbest meslek sahibi olanların diğer gruplara göre saldırganlık düzeyleri daha yüksektir.

Çetinkaya (1991), video oyunlarının çocuklarda saldırganlığa etkisini 3 gruplu (bir deney, iki kontrol) deney desenini kullanarak araştırmıştır. Deney grubu saldırgan içerikli video oyunu, kontrol grupları ise saldırgan içerikli olmayan video veya kağıt kalem oyunları oynamışlardır. Araştırma bulgularına göre deney grubunun saldırganlık puanları, hem video hem de kağıt kalem oyunu oynayan veya izleyen kontrol gruplarından daha yüksek bulunmuştur.

Sherry (2001) şiddet içeren video oyunlarının saldırganlık üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla bir meta-analiz yapmıştır. Araştırma süresince, şiddet içeren video oyunlarının saldırganlık üzerindeki etkisini incelemeye yönelik yapılmış araştırmaların bulgularını toplamış ve değişkenlerine göre ayırt etmiştir. Sonuçta, televizyon programlarında olan şiddetin saldırganlık üzerinde şiddet içeren video oyunlarına göre daha etkili olduğu bulunmuştur.

Gümüş (2000) araştırmasında boş vakitleri değerlendirme alışkanlığı ve dinlenen müzik türü değişkenlerinin saldırganlık puanları üzerindeki temel etkilerinin anlamlı olduğu sonucunu elde etmiştir.

Yönelinen meslek ya da ilgiler ile saldırganlık arasında yapılan araştırmalar gözden geçirildiğinde özellikle spor yapma ile saldırganlık arasındaki ilişkinin ortaya konmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir.

Spor, insan doğasında bulunan saldırganlığa barışçıl yoldan boşalma olanağı sağlamakta, saldırganlığın denetim altına alınması için uygun bir yaşama ortamı yaratmaktadır (Kurthan 1980). Ancak spor ve saldırganlık konusunda yapılan araştırmaların bulguları arasında tutarlılık bulunmamaktadır.

Kocatürk (1982), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttüğu araştırmasında, eğitim ve spor ile ilgili mesleklerini benimsemiş üniversite öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Eğitim ve spor alanında eğitim gören öğrencilerin saldırganlık puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ayrıca her iki grupta da, bireysel mücadele gerektiren boks, güreş ve yüzme sporlarına ilgi duyanlarla, duymayanların saldırganlık puanları arasında da anlamlı fark bulunmamıştır.

Bilge (1990), sporcuların psikolojik ihtiyaçlarını incelediği araştırmasında milli sporcularla, sporcu olmayanların saldırganlık ihtiyaçları arasında anlamlı fark olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca takım sporcularının saldırganlık ihtiyaçları, bireysel sporcularinkinden anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Spor türlerine göre yapılan karşılaştırmada ise basketbolcuların saldırganlık ihtiyaçlarının atletlere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çobanoğlu (1993), Beden Eğitimi ve Spor bölümündeki sporcu öğrenciler ile diğer bölümlerdeki sporcu olmayan öğrencileri karşılaştırmıştır. Bulgulara göre; Sporcu erkeklerin sporcu olmayan erkeklere göre saldırganlık eğilimlerinin anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanısıra sporcu kızlarla sporcu olmayan kızlar arasında ise saldırganlık eğilimleri bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sporcu erkek ile sporcu kızların saldırganlık eğilimleri ile sporcu olmayan kız ve erkek öğrencilerin saldırganlık eğilimleri arasında da anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Profesyonel olan üst düzey sporcular ise, diğerlerine göre daha saldırgandır.

Andre ve Holland (1995) saldırgan içerikli ve saldırgan içerikli olmayan sporlarla uğraşan ve sporla hiç uğraşmayan ortaöğretim öğrencilerinin cinsel rol yönelimlerini ve kadınlara karşı tutumlarını karşılaştırmışlardır. Sporla uğraşan ve uğraşmayanlar arasında gösterilen tutum bakımından anlamlı fark bulunmuştur.

Sporcu erkekler, sporcu olmayan erkeklere göre kadınlara karşı daha maskülen tutum; sporcu kızlar da, sporcu olmayan kızlara göre daha yüksek maskülen tutum göstermişlerdir; fakat sporcu olmayanlarla karşılaştırıldığında tutumlarında fark bulunmamıştır. Saldırgan sporlarla uğraşan hem erkek hem de kız katılımcılar, cinsel rol yönelimlerinde ve tutumlarında saldırgan olmayan sporlarla uğraşanlar ile farklılık göstermemişlerdir.

Spor ve saldırganlık konusunda Tiryaki (1996) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Bu araştırmada spor yapma ve saldırganlık ilişkisini ortaya koyabilmek amacıyla spor yapan ve yapmayan bireylerin saldırganlıkları karşılaştırılmış ve spor yapanların yapmayanlara göre daha saldırgan olduğu belirlenmiştir.

Nixon (1997), kolej öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmasında, kolej öğrencilerinin sportif tutumlarını ve fiziksel saldırganlık eğilimlerini araştırmıştır. Atlet olan ve olmayan kolej öğrencilerin saldırgan davranışları karşılaştırıldığında aralarında fark bulunmamıştır. Ancak istatistiksel olarak incelendiğinde takım sporu yapan atletlerin, bireysel spor yapanlardan, erkek atletlerin de birisine zarar verme eğiliminin bayanlardan önemli derecede daha yüksek fiziksel saldırganlık eğiliminde oldukları görülmüştür.

Spor ve saldırganlık ilişkisini ortaya koymaya çalışan araştırmaların dışında saldırganlıkla farklı mesleklerin ya da ilgi alanlarının ilişkisini belirleyen araştırmalar da bulunmaktadır.

Campbell ve Müncer (1994), saldırganlık ile cinsiyet ve sosyal rol olgusunu asker ve hemşireler üzerinde incelemişlerdir. Araştırmanın bulgularına göre; asker erkekler, asker kadınlardan daha fazla araçsal saldırganlık kullanmaktadırlar. Ancak asker kadınların da, her iki cinsiyetteki hemşirelerden daha fazla araçsal saldırganlığa sahip olduğu bulunmuştur. Araştırmada asker kadınların araçsal saldırganlığı kullanmalarının, sadece cinsiyete göre değil de içinde bulunulan statü gereği olabileceği de göz önünde tutulmaktadır. Genel olarak bu araştırmada erkeklerin iş yaşamında kontrol güdülerinin baskın olduğu, otorite sahibi olmayı daha fazla tercih ettikleri ve araçsal saldırganlık eğiliminin kadınlarınkinden daha fazla olduğu bulunmuştur. Kadınların ise organizasyonlarda ikincil pozisyonları, yani geri planda

olmayı tercih ettikleri ve daha çok dolaylı saldırganlığa yöneldikleri sonucu ortaya konmuştur.

Araştırmalar incelendiğinde görülebileceği gibi, bireylerin ilgi türlerine ve mesleklerine göre saldırganlık düzeyleri ya da biçimleri farklılık göstermektedir. Özellikle fiziksel güce dayalı spor alanı ile uğraşan bireylerin daha saldırgan davranışlar gösterdikleri görülmektedir. Genel olarak incelendiğinde sıklıkla profesyonel anlamda sporla uğraşan bireylerin saldırganlık düzeyi anlamlı derecede yüksektir. Gerek uğraşılan ilgilerin, gerekse seçilen mesleklerin niteliği bireylerin saldırganlıklarının eğilimlerinin nedeni ya da sonucu olabilir.

Kişinin barındığı yere bağlı olarak saldırganlık düzeyini inceleyen araştırmalara da rastlanmaktadır.

Maşrabacı (1989), yurtda ve aileleriyle kalan üniversite öğrencilerinin ruhsal durumlarını incelemiştir. Genel olarak yurtda kalan öğrencilerin öfke ve düşmanlık alanında gösterdikleri ruhsal belirti puanları, yurtda kalmayanlarınkine göre daha yüksek çıkmıştır. Ancak öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır.

Kiper (1984), üniversite öğrencileri üzerinde araştırmasında çocukluğun geçtiği yer ile saldırganlık türleri arasında anlamlı bir ilişki ortaya koymamıştır.

Kısaç (1997) ise üniversite öğrencilerinin yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerleşim yeri ile sürekli öfke ve öfkeyi içte tutma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Buna göre sürekli öfke düzeyi en yüksek olan grubun köyde yaşayanlar, öfkelerini en fazla içlerinde tutanların ise küçük kentlerde yaşayanlar olduğu görülmüştür.

Yaşamın geçirildiği yer, bireylerin saldırgan davranışları ile ilişkili olabilmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmaların, kültürler arası karşılaştırmaya dayalı çalışmalar olduğu dikkati çekmiştir.

Topcu (1977), tarafından yapılan bir çalışmada, Lorenz'in "saldırganlık yaşamı koruyan içgüdüler organizasyonunun temel bir bölümüdür ve türün korunması ve evrimi için gereklidir". Görüşünden hareket edilerek, farklı kültürlerde toplumsal tutumlarla saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Araştırma, İngiltere, İsrail ve Türkiye'de bölgesel olarak gerçekleştirilmiştir; deneklere köktencilik-tutuculuk, sert mizaçlılık-yumuşak mizaçlılık, yetkecilik, katılık, belirsizliğe tahammülsüzlük ve yurtseverlik ölçekleri; Bagardus sosyal uzaklık ölçeği, HDHQ Hastilite Testi, Suttun Booklet ve E.P.I ve Grup Zeka Testi uygulamıştır. Türk denek grubunda sert mizaçlılığın salt köktenci tutumlarla bir paralellik gösterdiği görülmüştür. Sert mizaçlılık, saldırganlık eğilimlerin ağır bastığı itemlerle kavramlaştırılmıştır. Türk toplumunda içe yönelik hostilete ile sert mizaçlılık arasında olumlu bir korelasyon ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, bir ideolojiye bağlı bireylerin bu ideal uğruna saldırganlıklarını dışa yöneltebilecekleri gibi bazılarının onun uğruna ölümü göze alabilecekleri gerçeği bakımından anlamlıdır.

Savaşır (1978), saldırganlığın gelişmesinde rol oynayan etmenleri araştırmış; köy ve kent çocuklarının saldırganlığı ifade etme biçimlerinin farklı olduğunu, ortaya koymuştur. Araştırmada içe ve dışa yönelik saldırgan davranışları sergileyen resimlerden oluşan projektif bir teknik kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kent çocuklarının daha çok duygusal nedenlerden ötürü saldırgan davrandıkları, köy çocuklarının daha çok fiziksel ve sözel saldırgan davranışları olduğu ortaya konmuştur. Sonuç olarak, her iki grupta da saldırgan davranışın nedeninin saldırgan davranışlar olduğu ileri sürülmüştür.

Okuduğu bölümden memnun olma durumunu alt problem olarak ele alan iki araştırma ile karşılaşılmıştır. Kiper (1984) araştırmasında, gelecekte mesleki beklentinin olup olmaması ile saldırganlık arasında bir ilişki bulmamıştır. Öte yandan Kocatük (1982), araştırmasının sonucunda okudukları bölümü isteyerek seçen öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin, istemeyerek seçenlere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Kuzgun (1989) insanlara uzak alanlarda (Fizik-Kimya-Mühendislik v.s) eğitim gören öğrencilerle, insana yönelik alanlarda eğitim gören öğrencilerin kişisel tercihlerini incelemiş, Araştırmacı, insana yönelik olmayan alanlarda öğrenim gören öğrencilerin daha yüksek düzeyde suçlama ve saldırganlık puanları aldıklarını belirtmiştir.

Davis, T.C. ve diğ. (1999), ergenler arasında görülen saldırgan davranışlar ve yetersiz düzeyde okur-yazarlık arasındaki ilişkiyi saptamak için bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın sonunda, okuma düzeyi düşük ergenlerin daha çok saldırgan davranışlar gösterdikleri bulunmuştur.

Birnbaum, A.S. ve diğ. (2003), 10-14 yaşlar arasındaki önergeler arasında görülen şiddet içeren davranışların sıklığı ve okul faaliyetleri arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla, Minneapolis ve Minnesota'daki orta okul öğrencileri üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonunda, yüksek bir derece ile okulu bitirme beklentisi içinde olan öğrencilerin okul içindeki olumlu davranışlarının saldırganlıkla negatif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Ancak, beklentileri düşük olan öğrencilerin okul içindeki davranışlarıyla saldırganlık arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Mahrebian (1997), duyuşsal empati (empatik eğilim) ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi korelatif ve bazı mizaç özellikleri (hoşnutluk, tepkisellik ve başatlık) ile saldırganlık ve duyuşsal empati arasındaki ilişkiyi regresif olarak araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre duyuşsal empati ve saldırganlık arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın diğer bulgularına göre ise saldırganlık ve hoşnutluk özelliği ile ters yönlü, saldırganlık ve tepkisellik özelliği ile pozitif yönlü, saldırganlık ve başatlık özelliği ile pozitif yönlü bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle genel olarak hoşnutsuz, tepkisel ve insan ilişkilerinde başat olan bireyler saldırgan olabilmektedir. Aynı şekilde genel olarak hoşnut olabilen ve tepkisel bireylerin duyuşsal empati puanları yüksek çıkabilmektedir.

Topçu (1977), saldırganlık eğilimi gösteren deneklerin zeka düzeylerinin düşük olması gerekliliği üzerinde durmuş ön-yargı ölçeğine tabi tutulan deneklerin sözel olmayan zekâ testleri arasında anlamlılık görmüş, sonuç olarak deneklerin zekâ düzeyleri ne olursa olsun saldırgan hislere sahip olmaya eğilimli durumda olduklarını fakat hislerini eylemle belirten kimsenin ortalamanın altında zeka düzeyinde oldukları ve özellikle hislerini kelimelerle ifade edemedikleri belirtilmiştir.

Gürkaynak (1979), saldırgan davranışın sosyal öğrenme sonucu ortaya çıktığını, büyüğü tarafından saldırgan davranışlarının ödüllendirildiğini gören bir çocukta saldırgan davranışlarının arttığını belirtmiştir. Araştırmacı, çocuğa karşı aşırı koruyuculuğun ve düşkünlüğün, dayakla terbiyenin, saldırgan davranışların meydana gelmesinde etkili olan hususlar olduğuna işaret etmiştir.

Topukçu (1983) "Atılganlık Eğitiminin İlkokul Çocuklarında Atılganlık Düzeyine Etkisi" adlı çalışmada, atılganlık eğitimi üzerinde durmuş ve bu eğitim

sonucunda, baskı ve sıkı denetimin çekingenlik ve saldırganlığa, sıcak ve hoşgörülü yaklaşımların ise, toplumca onaylanabilir biçimde duyguların ortaya konmasına yardımcı olacağı belirtilmiştir.

Roberto, A.J. ve diğ. (2003), ergenlerin sözel ve fiziksel saldırganlık konusunda ki görüşlerini tespit etmek amacıyla, Amerika'nın Midwestern kentinin genel liselerinin 2. sınıfına kayıt yaptırmış kızlardan ve aynı okula devam eden 17 yaşındaki erkeklerden oluşan 488 kişilik bir örneklem üzerinde araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonunda, aşağılayıcı ifadeler kullanma, kavga var diye söylentiler yayma ve bir kavga izleme isteği gibi değişkenlerin kavga etme davranışının ortaya çıkma olasılığını artırdığı bulunmuştur. Kişinin subjektif normlarının davranışsal amaç hakkında önceden bilgi verdiği saptanmıştır.

Öfke saldırgan davranışı başlatan önemli bir duygusal alt yapı olarak görülmektedir. Burada öneminden dolayı öfkeyle ilgili, konumuzla ilişkili bazı araştırmalara yer verilmiştir.

Cenkseven (2003), öfke yönetimi programının ergenlerin öfke ve saldırganlık düzeylerine etkisi adlı deneysel çalışmasında; Bilişsel-davranışsal yaklaşıma dayalı olarak öfke yönetimi becerileri eğitimi sonucunda ergenlerin dışa yönelik öfkelerinde anlamlı oranda azalma olduğu belirlenmiştir. Bu bulguyla tutarlı olarak, deney gurubunda olan ergenlerin saldırganlık düzeylerinde de düşmenin görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Baygöl (1997), ergenlerin öfke duygusunu nasıl yaşadıklarını ve sürekli öfke ve öfke kontrol, öfke dışa ve öfke içte biçimlerinden hangilerini daha sıklıkla kullandıklarını ve bunlar üzerinde cinsiyetin, gelir düzeyinin, ana-baba eğitim durumunun, kardeş sayısının ve annenin çalışıyor olmasının herhangi bir etkisi olup-olmadığını tespit etmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın örneklemini, Bursa il merkezinde bulunan liselerinden seçilen 15 yaşındaki 110 erkek ergen ve ilköğretim okullarından seçilmiş 14 yaşındaki 110 kız ergenden oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucunda, cinsiyet ile öfke puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Gelir düzeyine göre bakıldığında ise, yüksek gelir grubuna mensup ergenlerin öfkelerini daha çok dışa vurdukları bulunmuştur. Son olarak, ebeveyn eğitim durumuna göre bakıldığında, annesi ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan ergenlerin öfkelerini daha çok dışa vurdukları; babanın eğitim durumuna

göre bakıldığında ise, babaları ilköğretim mezunu olan ergenlerin öfkelerini daha çok içte tuttıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Aytek (1999), ortaöğretim basamağındaki öğrencilerin öfke ve saldırganlık düzeyini kontrol etmeleri ve uygun başa çıkma stratejilerini kullanabilmeleri için gerekli becerileri kazandırabilecek grup rehberliği programının, gençlerin öfke kontrolü üzerinde etkisini araştırmak için deneysel bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın deney ve kontrol grupları lise 1. sınıfa devam eden yirmişer öğrenciden oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucunda, Bilişsel ve Davranışçı Teknikler doğrultusunda gerçekleştirilen grup rehberliği programının, ortaöğretim basamağındaki öğrencilerin öfke düzeylerini kontrol etmeleri ve uygun başa çıkma stratejilerini kullanabilmeleri için gerekli olan becerileri kazanabilmeleri konusunda öğrencilere yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Whitfield (1999) okuldaki şiddeti azaltmak amacı ile davranım bozukluğu olan erkek ergenlere bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı öfke kontrol eğitimi programı uygulamıştır. Uygulama sonucu deneklerin öfke düzeylerinde azalmanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İncelemeler sırasında saldırganlıkla ilgili deneysel araştırmalara da rastlanmıştır.

Rant, R.H. ve diğ. (1996) şiddet içeren davranışları azaltmak için 225 ortaokul öğrencisine problem çözme eğitimi vermişlerdir. Araştırmanın sonucunda, verilen otuz günlük eğitimin, 209 öğrencinin saldırganlığını azaltmakta etkili olduğu bulunmuştur.

Bilge (1996), danışandan hız alan ve bilişsel davranışçı yaklaşımlarla yapılan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin kızgınlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek için deneysel bir araştırma yapmıştır. Araştırma 12'şer kişilik iki deney ve 12 kişiden oluşan bir kontrol grubu üzerinde yapılmıştır. Sonuçta, grupla psikolojik danışmaya alınan grubun sürekli kızgınlıklarının kontrol grubuna göre anlamlı bir düzeyde azaldığı bulunmuştur. Ayrıca, danışandan hız alan yaklaşımla yapılan psikolojik danışmanın, sürekli, içe-yönelik ve dışa-yönelik kızgınlık üzerinde etkisinin anlamlı bir düzeyde olmadığı görülmüştür. Ancak, bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı psikolojik danışmanın, sürekli, içe-yönelik ve dışa-yönelik kızgınlığı azaltmakta etkili olduğu saptanmıştır.

Aşkın (1981), "Bazı kişilik değişkenlerinin kültürler arası sosyal psikolojik açıdan incelenmesi" adlı araştırmasında, dar-görüşlü ve açık-görüşlülerde denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkileri ele almıştır.

Araştırmacı, Rokeach'ın Dogmatizm ölçeği deneklerin "Dar-görüşlü ve Açık-görüşlü olarak nitelendirmek için kullanmıştır. İki gruba ayrılan bu deneklere Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Buss-Durkee'nin saldırganlık ölçeğini uygulanmıştır. Kültürler arası bir çalışma olduğu için araştırma 1978-yılında Amerika Birleşik Devletlerinde, 1979 da da Türkiye'de yapılmıştır. Araştırma her iki ülkede 106 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Kültürlerarası sosyal psikolojik yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Edilen verilere korelasyon ve faktör analizi gibi teknikler uygulanarak, söz konusu kişilik değişkenlerinin universal boyutlar gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda saldırganlık bakımından Türk dar-görüşlü kadın ve erkeklerin Amerikan dar-görüşlü kadın ve erkeklerden daha fazla saldırgan eğilimli oldukları, içsel-dışsal inançlar bakımından ise yine Türk dar-görüşlü denek grubunun Amerikan dar-görüşlü denek grubundan daha fazla dışsal inançlı oldukları saptanmıştır. İçsel inançlılıkta ise, her iki ülke de aynı eğilimlerin taşındığı görülmüştür.

Araştırmada her iki ülkenin Dogmatizm ölçek puanları arasında belirgin bir fark elde edilmemiş olması, Dogmatik tutum ve inançların universal bir boyut gösterdiğini; yani kültür sorunlarından bağımsız bir şekilde ortaya çıktığını yansıtmaktadır.

Köksal (1991) denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre dış denetim odaklı bireyler iç denetim odaklılara göre daha yüksek atak (assault), dolaylı, sinirli (irritability), sözel, inatçı (negativizm) ve toplam saldırganlık puanı almışlardır. Bu bulgulara göre dış denetim odaklı bireylerin iç denetim odaklılara göre daha saldırgan olduğu söylenebilir.

Arıcak (1995) üniversite öğrencilerinde saldırganlık, benlik saygısı, ve denetim odağı ilişkisini araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre cinsiyet, bireylerin saldırganlık puanları üzerinde anlamlı farklılık ortaya çıkarırken (erkekler kızlara göre daha saldırgan) sınıf seviyesi, okunulan bölüm, algılanan ana baba tutumları, benlik saygısı ve denetim odağı bireylerin saldırganlık puanları üzerinde anlamlı farklılıklar ortaya çıkarmamaktadır. Ayrıca saldırganlık, denetim odağı ve

bağımsızlık arasındaki ilişki ele alınmış ve saldırganlık - benlik saygısı, saldırganlık - denetim odağı arasında anlamlı ilişki bulunmazken, saldırganlık ve bağımsızlık isteği arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Benlik saygısı X saldırganlık etkileşimi ve denetim odağı arasında, denetim odağı X saldırganlık etkileşimi ve benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak tek tek birbirleri ile anlamlı ilişki göstermeyen, saldırganlık, denetim odağı ve benlik saygısı birlikte ele alındığında anlamlı ilişki ortaya koyabilmektedir. Yani saldırgan ve benlik saygısı düşük bireyler dış denetim odaklı olabilirken, saldırgan ve dış denetim odaklı bireylerin benlik saygısı düşük olabilmektedir.

Saldırganlık - Denetim Odağı İlişkisi

Rotter, Chance ve Phares 1972, gibi saldırganlığı içten ve dıştan denetimli kişilik özelliklerine göre açıklamaya çalışan bir grup araştırmacı vardır. İçten denetimli kişi, ödül ve cezaları denetleyen kaynağı içinde algılayan kişi; dıştan denetimli kişi ise, ödül ve cezaların kaynağını kendi dışında algılayan kişidir (Rotter, 1966).

Saldırganlık da bir davranış olarak bireyin bir ihtiyacını gidermesine dönük eylemsel bir ifadedir. Örneğin engellenen ve hedefine ulaşması zorlaştırılan birey eğer tek çare ve çözüm olarak saldırganlığı görüyor ve bu davranışı sonucunda da bir çözüm umuyorsa (beklentisi yüksek ve elde edilecek sonuç birey için değerliyse) saldırganlık gösterebilir.

Sağlıksız aile içinde yetişen kişilerin en belirgin özelliği "dıştan denetimli" olmalarıdır. Sağlıksız ailede kendi gerçeğinin sürekli inkar edilmesi sonucu, çocuk kendi algılama, duygu ve düşüncelerine güvenemez. Başkalarının algılamaları, duyguları ve düşünceleri, onun gerçeğinin yerine geçer. Böylece sağlıksız ailede yetişen birey, dıştan denetimli bir kişilik oluşturur (Cüceloğlu, 1994).

Dıştan denetimli kişiler, bilgiye ulaşmada ve kullanmada içten denetimlilere göre oldukça yetersizdirler (Phares, 1976). Çünkü sorunlara ve engellere çözüm bulma güç ve enerjisini kendilerinden ziyade kendi dışlarında aramaktadırlar. Bu da şöyle bir yargıyı doğurmaktadır: İçten denetimli bireyler, engellenme ve zorlanmalar karşısında makul ölçütler içerisinde alternatifler bulacak ve bunu kullanmada daha etkin olacak;

dıştan denetimli bireyler ise engellenmeler karşısında alternatif çözüm üretmek yerine, doğrudan tepki vermek suretiyle saldırgan davranış gösterebileceklerdir.

İçten ya da dıştan denetimlilik kesin sınırlarla belirlenebilecek kişilik özellikleri değildir. Bireyden bireye, derece derece ve farklı alanlarda süreklilik gösteren bir kişilik özelliğidir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; içten denetimlilerin saldırgan davranmayacağı gibi bir durum söz konusu değildir. Bilakis, içten denetimliler de saldırganca davranabilirler. Fakat bu, eğer birey tarafından etkili bir çözüm olarak algılanıyor ve sonucu, birey faydalı ve yapıcı olarak algılıyorsa böyle bir tepkide bulunması olağandır. Yada başka bir ifadeyle içten denetimli birey yapıcı anlamda algıladığı, karşıt bir saldırganlık geliştirebilir. İçten denetimlilerin, kendilerine gelecek olan saldırıları azaltacak davranış tipi olarak saldırganlığı kullandıkları düşünülebilir.

Dıştan denetimlilerin, sosyal etkiye açık olması, kendi davranışları için yeterince sorumluluk duygusuna sahip olmamaları, olumsuzluklar karşısında başkalarını suçlamaya eğilimli olmaları, olaylar karşısında daha tepkisel davranmalarına neden olmaktadır.

Dıştan denetimli bireylerin, sosyal etkiye açık olmaları ve toplumun bakışı onlar için önemli olduğundan dolayı her zaman yıkıcı saldırganlık göstermeleri beklenemez. Toplumca ya da buldukları grup içinde kabul gören türde saldırganlık sergilemeleri daha olasıdır. Bu bireyler dolaylı türden (cinsel içerikli şakalar), sözel (azarlama, kırıcı konuşma, küfür vb), pasif (tepkisiz davranma, ilgisiz kalma) ya da düşsel saldırganlık gösterebilirler. Nitekim Rotter'in kendisi de dıştan denetimlilerin "savunucu dışsallar" ve "pasif dışsallar" gibi birbirine karşıt iki alt gruba ayrılabilceği görüşünü benimsemiştir (Yeşilyaprak'tan naklen, 1992).

Phares (1976) içten denetimli bireylerin benlik kontrollerinin daha fazla gelişmiş olduğunu ifade etmiştir. Bu da bu bireylerin tepkilerinde daha kontrollü oldukları düşüncesini beraberinde getirmektedir. Tepkilerini denetleyebilen bireylerin, denetleyemeyenlere oranla daha az saldırgan olacaklarını ifade etmiştir.

Kağıtçıbaşı (1999), tarafından aktarılan bir çalışmada, çocuklara sık sık güç gösterisinde ve saldırgan davranışta bulunmanın, çocukta yetersiz iç kontrol sistemi oluşturduğu bulunmuştur. Yani fiziksel ceza, vicdan yerine saldırganlığı öğretmektedir.

Bu çalışmadan çıkarılan sonuç da, iç kontrol sisteminin oluşumuyla saldırganlık arasında ters bir ilişkinin olduğu yönündedir. Öyleyse iç kontrolü gelişen ve içten denetimli bireyler, saldırganlığa daha az başvuracaktır, denebilir. Bu da saldırganlık ve denetim odağının yönü arasında bir ilişki olduğunu düşündürmektedir.

DENETİM ODAĞI

Denetim odağı (Locus of control), kavramı Rotter'in davranışçı bilişsel yaklaşımlar arasında bir bağlantı kurarak geliştirmiş olduğu sosyal öğrenme kuramında belirttiği kişilik özelliği olarak ortaya konan bir kavramdır (Gökçakan, Yanılmaz, 1998).

Denetim odağı (Locus of control), bireyi etkileyen olumlu ya da olumsuz türden olayların, birey tarafından, kendi davranışlarının sonucu olarak ya da bu olayların şans, talih vb. dış güçlerin etkisi olarak algılanması eğilimidir (Rotter, 1966).

Kendilerini etkileyen olayların daha çok kendi denetimlerinde olduğu inancını taşıyan kişilere "içten denetimliler", bu olayların daha çok kendileri dışındaki güçlerin denetiminde olduğu inancını taşıyanlara ise "dıştan denetimliler" denmektedir (Dönmez, 1986). Böylece içten ve dıştan denetim şeklinde denetim odağının iki yönü ifade edilmiştir (Rotter, 1966). Zamanla içten ya da dıştan denetimli olma, yaşantılar ve pekiştirmeler sonucu bireyin benlik algısının bir parçası olmaktadır. Benliğini içten ya da dıştan denetimli olma yönünde tanımlayan bireyin benlik kontrolü de buna göre fonksiyon gösterecektir. Dolayısıyla bireyin olaylara ve kişilere tepkisi denetim odağının yönüne bağlı olarak değişecektir, denebilir.

Burada içsel dışsal denetim odağı ile ilgili kaynak "origin" ile piyon "pawns" kavramlarına kısaca deyinmek gerekir.

Weiner (1972), De Chrams'ın "kaynak" ve "piyon" kavramları Rotter'in içten-dıştan denetim odağı kavramları arasında bir benzerlik olduğunu ifade etmektedir. Kaynak kişi nedenselliğin etkilerinin kendi içinde olduğuna; piyon kişi ise nedenselliğin etkilerinin kendi dışındaki güçlerde olduğuna inanır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, kaynak ve piyonun özellikleri ile içten-dıştan denetim odağı boyutunun özellikleri arasında bir benzerlik görülmektedir.

Denetim odağının bağlı olduğu, Rotter tarafından geliştirilen toplumsal öğrenme kuramı; çağdaş psikolojideki farklı ve önemli bir yaklaşımdır. Davranışçı kuramlar bilişsel kuramları işlemsel olarak tanımlayıp yapılandırmaya ve deneysel sınamalarla bütünleştirmeye çalışan bir kuramdır. Rotter tarafından toplumsal öğrenme kuramı içerisinde tanımlanan ‘Denetim Odağı’ kuramına görgül araştırmalar sonucu pek çok durumda işlerlikte olan bir kişilik boyutu olarak ölçülüp, değerlendirilebileceği kanıtlanmış ve böylece kavram çerçevesinde giderek özgül bir kuram oluşturulmuştur (Rotter, 1966; Mc Candless, Evans, 1973; Akt: Aksoy, 1992).

Rotter’in kuramına beklenti - değer (expectancy - value) kuramı da denmektedir. Rotter'a göre birey belirli bir davranışı, o davranıştan bir sonuç beklediği için yapar. Birey için bu davranıştan elde edeceği sonucun bir değeri vardır. Belirli bir durumda beklenti ya da değerden biri çok düşükse davranış ortaya çıkmaz (Cüceloğlu, 1991).

Rotter, Bandura ve Skinner ile temel bazı kavramları paylaşmaktadır. Bilindiği gibi Bandura sosyal ortama ve gözleme önem verir ve bu sistem içerisinde bireyin algılaması (bilişsel süreçleri) önemli yer tutar. Rotter’in beklenti kavramı da temelde algılamaya ve bilişsel süreçlere dayanır. Değer kavramı, Skinner'in önem verdiği ödüllendirme kavramını karşılar ama bu davranışsal değil, algılama (bilişsel) düzeyinde bir ödüllendirmedir (Cüceloğlu, 1991).

Beklentiler özel durumlardan, benzer-ilişkili bir dizi durumlara doğru genelleştirilmektedir. Rotter, davranışın belirli bir ortamda, beklenti ve pekiştirmenin bir fonksiyonu olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir (Atr. Özyürek, 1983). Davranışla pekiştireci arasındaki ilişkinin algılanma biçimine bağlı olarak davranış değişmektedir (Korkut, 1991).

Sosyal öğrenme kuramında davranışların pekiştirmelerle denetlenmesi içten ya da dıştandır. Davranışların içten ya da dıştan denetlenmesi genelleşmiş beklentilerin bir boyutudur (Phares, 1976).

Denetim odağıyla ilgili pekçok çalışma ve araştırma yapılmıştır. Crovne ve Liverant (1963); Richie ve Phares (1969); Ryckman, Rodda ve Sherman (1972); Alegre ve Murray (1974); Akt.Dönmez, (1986). Bu çalışmalar sonucunda iç ve dış denetimli bireylerin davranışsal yönde bazı farklılıklar sergiledikleri gözlenmiştir.

Bu bulgular genel olarak şöyle ifade edilebilir:

İçten denetimli bireylerin, dıştan denetimli bireylere göre;

1. Başkalarından gelen baskılara boyun eğmeye daha az eğilimli oldukları ve kendi yargılarına daha fazla güvendikleri,

2. Daha fazla araştırmacı ve bilgi toplamaya daha yatkın oldukları,

3. Sosyal etkinliklere katılma konusunda daha istekli ve aktif oldukları,

4. Daha yüksek başarıma güdüsüne sahip oldukları, başarıya daha fazla önem verdikleri ve özellikle bilişsel etkinliklerde daha üstün oldukları (Phares, 1976).

5. Kendi davranışları için sorumluluk yüklenmeye daha eğilimli oldukları,

6. Sağlığını koruma konusunda (sigarayı bırakma, hastalıktan korunma, iyileşme vb.) daha başarılı oldukları,

7. Olumsuz olaylar karşısında daha az psikolojik çöküntüye uğradıkları tespit edilmiştir (Dönmez, 1986).

Yine içten denetimli bireylerin, dıştan denetimli bireylere göre, kişilerarası ilişkilerde daha içten ve derin davrandıkları gözlenmiştir. Herhangi bir başarısızlık durumunda içten denetimliler, sorumluluğu kendilerine yüklerken, dıştan denetimliler kendi dışındakileri suçlamaya eğilim göstermektedirler (Ören, 1991). İçten denetimli bireylerin benlik kontrolleri de daha fazla gelişmiştir. Benlik disiplininin düşük olması, bireyin çevresi üzerinde başarılı bir kontrol kurmasını zorlaştıracaktır (Phares, 1976).

Rotter'in Denetim Odağı, özellikle sosyal psikolojide çok önem kazanmış ve "kişisel modernliğin" temel bir ögesi olarak kabul edilmiştir (Doob, 1967; Gurin ve Ark, 1969; Triandis, 1971; Kağıtcıbaşı, 1971; Akt. Aşkın, 1981). Triandis, içten denetim inancının modern insanın en belirgin özelliklerinden biri olduğunu öne sürmüştür (Kağıtcıbaşı, 1972).

Toplumsal etkiye karşı uyma ve direnme konusunda yapılan araştırmalar, dıştan denetimli kişilerin grubun yanlış yargılarına içten denetimlerden daha fazla uydukları, değer yargılarının doğruluğuna daha fazla inanma eğiliminde oldukları, içten denetimlerin ise, başkalarından gelen baskılara daha az eğilim gösterdikleri, kendi

yargılarına daha fazla güvendikleri, dışsal denetimli kişilerin içsel denetimlilere göre, şansa belirlenmiş koşulları, yetenekle belirlenmiş koşullardan daha fazla önemsedikleri araştırmacılar tarafından saptanmıştır.

Phares (1957) pekiştiricinin iç ve dış güçlere göre algılanmasının bireyin beklentisini ne yönde etkilediğini incelemiştir. Araştırmacı yaptığı deneyde, deneklere pekiştiriciyi kendi yeteneklerine ya da şansa bağlı olacak algılamalarını mümkün kılan bir ortam hazırlamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, pekiştiricinin denetimi bireyin davranışlarına bağlı olduğu koşullarda yani beceri koşulunda, beklenti düzeyinde yükselmeler ve azalmalar buna karşın, pekiştiricinin denetimi bireyin davranışlarından bağımsız olduğu durumlarda beklenti düzeyindeki azalmalar daha fazladır. Phares'in elde ettiği bulgular, pekiştiricinin bireyin beklentisini artırmada ve azaltmada önemli bir faktör olduğunu gösteriyor.

Bütün bu araştırmalar, kendi gücüne inanan içten denetimli bireylerin hayatlarının büyük ölçüde zenginleştiğini gösterirken, dıştan denetimlilerin çevreleri üstünde denetimlerinin bulunmadığı, ilgisiz, katı ve yeniliklere kapalı bir kişilik sergiledikleri gözlenmektedir. Sonuç olarak: İçsel denetimli kişilerin, kendi güçlerine inanan ve hayatlarında daha çok doyumlu kimseler oldukları izlenimini verdikleri halde, dıştan denetimli kişilerin kaderlerini koşullara bağlayan ve daha çok güdümlü kişilik özellikleri sergileyen kişilik izlenimi vermektedirler.

Ülkemizde Denetim Odağı konusunda ilk araştırma Kağıtcıbaşı tarafından 1972 yılında yapılmıştır. Kağıtcıbaşı "Sosyal değişimin psikolojik boyutları" adlı araştırmasında Rotter ölçeğinden yararlanmıştır. Bu çalışmada, araştırmacı, otoriteryenizm, anomi, yurt-severlik, dindarlık, kişisel gelecek hakkında iyimserlik, denetim odağı gibi psikolojik süreçlerin ekonomik ve ailesel değişkenlerle ilişkilerini incelemiştir. Kişisel gelecek hakkında iyimserlik, başarı güdüsü, içsel denetim inançlılık ve yurt severlik gibi psikolojik süreçler "modern kişilik" özelliklerini yansıtan değişkenlerken; Dindarlık, otoriteryanizm, anomi, kişisel gelecek hakkında kötümserlik, dış denetim inançlılık gibi psikolojik süreçler ise "geleneksel" kişilik özelliklerini yansıtan değişkenler olarak tarif edilmiştir.

Kuzgun'da (1972) içten denetimlilerin, dış çevreye mümkün olduğu kadar az bağımlı, kendine yetebilen, benliğine saygı duyan, kendini gerçekleştirmeye yönelik

duygulardan haberi olan, uzlaştırıcı bir görüşe sahip olan kimseler olduklarını ifade etmiştir.

1980'li yıllarında denetim odağı ile ilgili bir çok çalışmanın Dönmez tarafından yapıldığını görüyoruz. Dönmez ve Boşal (1984) ilk okul öğrencilerinde çevre büyüklüğü ile Denetim Odağı arasındaki ilişki araştırılmış, neticede; büyük çevre ve şehir yaşantısının içten denetimli olmada etkili olduğu görülmüştür. Dönmez (1985), "Denetim Odağı ve Kendine Saygı Duygusu ve Diğer Üç Değişken" adlı çalışmasında, çevre büyüklüğünün hem denetim odağı hem de kendine saygı duygusuna, yaş ve aile ortamı gibi değişkenlerin yalnızca kendine saygı duygusu üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir araştırmasında Dönmez (1988), Dıştan denetimli kişilerin kötü ve rahatsız edici durumlardan kaçınmak için gerekli önlemleri almada yetersiz kaldıkları, rahatsız edici durumdan kurtulmak için fazla denemeye girmediklerini belirtmiştir.

Rotter'in Denetim Odağı ölçeği ile Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişkiyi, sosyal psikolojik açıdan değerlendiren Aşkın (1989) 62 Üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, içten denetime inananların kendini kabul değerleri dıştan denetime inanmalarından daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmada sosyo-ekonomik değerlerin denetim odağını önemli ölçüde etkilediği ve üst sosyo-ekonomik düzeyden gelenlerin daha fazla içten denetime inandıkları görülmüştür.

Ören (1989) 116 üniversite öğrencisinde kendini kabul boyutları ile denetim odağı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İçten ve dıştan denetimli öğrenciler arasında kendini kabul değerleri yönünden içten denetimlilerin lehine bir fark bulmuştur. İçten ve dıştan denetimli öğrencilerin kendini kabul değerlerinin boyutları yönünden, kendini bazı konularda yeterli sayma ve bazı yaşam sorunlarını kendine göre çözmede başarılı olacağına inanma, kendi davranışlarının sorumluluğunu kabullenme, aşırı ölçüde mahcupluk ve utangaçlık göstermeme, kendi değer ve inançlarına uygun yaşama, kendini başkalarına kabul ettirdiğine inanma da, içten denetimlilerin lehine farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca beden ve fiziksel yapısını kabullenme, kendi cinsiyetini kabullenme, kişiliğinde bazı olumlu ve değerli yanların bulunduğuna inanma, olumlu yönleri kadar olumsuz yönleri olduğuna inanma, boyutları yönünden

iki grup arasında fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Araştırmacı cinsiyet ile Denetim Odağı arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmış, kızların, erkeklerden daha çok içten denetim eğilimli oldukları sonucuna varmıştır.

KİŞİLİK

Psikolojide “kişilik”, kapsamı en geniş kavramlardan biridir. Kişiliğin, bütün kuramcılarının üzerinde anlaştığı tek bir tanımı yoktur (Engler, 1985). Kişilik, çok çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bu tarifler kişiliğin bütüncül bir tanımı olmaktan çok, tarif edenin yakın olduğu psikolojik ekol veya öznel teorilere dayanmaktadır. Kişiliğin tanımıdaki zorluk, kişilik kavramının genel çerçevesinin çok geniş olması ve ancak bu çerçeve içinde kişi hakkında yargılara varılabilmemesinden kaynaklanmaktadır. Kişilik bireyin birkaç niteliğine dayanan bir şey değil, bireyin, pratik olarak tüm niteliklerini ve bunların etkileşimini kapsar (Özgüven, 1992).

Kişilikle ilgili genel tanımlar dikkate alındığı zaman, özellikle iki kavramın dikkat çektiği görülmektedir: Özgünlük ve devamlılık. Kişilik bireyin özel ve ayırıcı davranışlarını içermektedir. Özeldir, çünkü bireyin sıklıkla yaptığı ya da en en tipik davranışlarını temsil eder; ayırt edicidir, çünkü birey bu davranışlarıyla başkalarından ayrılır (Morgan, 1995).

Erkuş (1994) kişiliği, bir insanı başkalarından ayıran bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerin tümü olarak tanımlamaktadır. Cüceloğlu (1991) ise Kişiliği, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Lawrence (1993) de kişiliği, bireyin gösterdiği özelliklerden, tutarlı ve sürekli davranış kalıpları biçiminde olanlar şeklinde tanımlamaktadır. Enç (1990) ise kişiliği, işler durumdaki ruhsal, bedensel ve fizyolojik özelliklerin kendine özgü olanaz çok durağan bütünlük olarak tanımlamaktadır.

Kişilik, kavramıyla ilgili kaynaklar incelendiğinde, genellikle kişilikle ilgili iki belirgin yönün vurgulandığı görülmektedir. Bunlardan biri “bireyin kendisi ve iç dünyası”, diğeri ise “bireyin dış dünyası ve dış dünya ile ilişkileri”dir.

Kişilik, bireyin kendi iç dünyasına uyumu, bireyin “benlik kavramı”, “kendine güven”, “kendisini değerli ya da değersiz bulma”, “beklentileri”, “amaçları”, “zayıf ve kuvvetli yönleri hakkındaki bilinci” gibi bireye özgü niteliklerle ilgilidir. Kişiliğin dış dünya ile ilgili yönü ise, bireyin dış dünya ile uyumu, özellikle diğer insanlarla olan ilişkileri, “aile”, “arkadaş”, “meslek”, gruplarındaki bireyler ve genel olarak “insanlarla olan ilişkiler”, bu ilişkilerden “doyum sağlaması”, diğerlerini “sevmesi” ve “sevilmesi” gibi bireyin çevresiyle etkileşimi ile ilgilidir (Özgüven, 1992).

Kişilik özellikleri

Davranış bilimcileri davranışları etkileyen bazı temel kişilik özellikleri üzerinde durmaktadırlar. Bunlar; kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, nevrotik eğilimler, psikotik belirtiler, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar, antisosyal eğilimlerdir (Özgüven, 1992).

Kendini Gerçekleştirme: Kendini gerçekleştiren kişinin davranış özelliklerinden kendine güvenme, kendi yeteneklerinin farkında olma, kendi kendine kararlar verebilme, doğru bildiğini söyleyebilme, kabul edildiği ve bir işe yaradığı duygusu içinde olma gibi niteliklerle ilişkilidir (Özgüven, 1992).

Duygusal Kararlılık: Duygusal kararlılık, bireyin duygusal yönden kararlı oluşunu belirtir. Duygusal kararlılığı yüksek olan bireyler, genellikle kendine güvenen, az üzülen, alıngan olmama özellikleri gösteren kişilerdir. Çoğu kez sakin ve huzurlu bireyler izlenimi verirler. Başkalarından pek az tavsiye isterler. Kendi kararlarını kendileri verme eğilimindedirler. Ortaya çıkan yeni ve yabancı durumlardan çekinmezler. Acil durumlarda etkili davranışlar gösterirler.

Duygusal kararlılığı düşük olan kişiler, genellikle gergin ve kaygılı olurlar. Sıkıntılı durumlarda gözyaşlarını tutamazlar. Karşılaştıkları yeni durumlarda ise ya korkak ve çekingen, ya da aşırı düzeyde atak ve kavgacı olabilirler (Özgüven, 1992).

Nevrotik Eğilimler: Nevrotik belirtileri olan kişiler, kronik yorgunluk, baş ağrısı, uyuyamama, görme güçlükleri, iştahsızlık vb. gibi çeşitli psikosomatik belirtilerin birinden ya da birkaçından şikâyetçidirler. Nevrotik kişiler, duygusal çatışmalarını genellikle fiziksel yollardan ifade etmektedirler. Ayrıca, nevrotik eğilimliler benliğini olduğu gibi kabul edememe, mükemmeliyetçi olma, eleştiriye açık olmama gibi davranışlarında içerir (Özgüven, 1992).

Psikotik Belirtiler: Psikotik belirtileri düşük olan bireylerde, insanlardan uzaklaşma ve yalnız kalmayı yeğleme eğilimi, dikkatini bir noktada toplama güçlüğü ve hayal kurma eğilimi gözlenir. Bu bireyler, alıngan ve aşırı duygusaldırlar. Kendilerine yönelik düşünceleri fazladır. Psikotik belirtileri normal olan bireyler ise belirli ölçüler içinde, hayal dünyasından bağımsız olarak yaşamını sürdürür (Özgüven, 1992).

Aile İlişkileri: Bireyin ailesi ile olan ilişkilerini yansıtır. Aile ilişkileri yüksek olan kişinin, anne babası ve kardeşleri ile dostça ve sağlıklı ilişkiler içinde olduğu

ailesini sevdiği, ailesi tarafından sevildiği ifade edilir. Bu tür bireyler, aile üyelerini normal ölçüler içinde, kendilerinden isteklerde bulunan, ancak belli düzeyde bağımsız olma hakkını onlara tanıyan kişiler olarak görürler. Zamanlarının çoğunu aileleriyle evde geçirirler ve birlikte etkinlik gösterirler.

Aile ilişkilerinin düşük olması ise bireyin ailesi ile olan ilişkilerinde, karışıklık ve uyumsuzluk bulunduğuna işaret eder. Genellikle ana babası ve kardeşleriyle problemleri olan bireyler, aile üyelerini çok otoriter bulurlar, onların, kendilerinden çok fazla şey beklemediklerini düşünürler. Zorunlu durumlar dışında, evde olmaktan kaçınırlar, evden kaçma isteklerini sık sık ifade ederler (Özgüven, 1992).

Sosyal İlişkiler: Bireyin diğer insanlarla olan ilişkilerinin niteliğini belirtir. Sosyal ilişkileri iyi olan bireylerin, sosyal olgunluk yönünden uyumlu ve sosyal becerileri yüksek düzeyde olduğu anlamına gelir. Bu kişiler arkadaşları ve diğer yetişkin gurupları içinde mutlu ve rahat bir görünüm verirler. Konuşmaktan hoşlanırlar ve başkalarının söylediklerine ilgi gösterirler. Başkalarını sever ve başkaları tarafından sevilirler. Topluluk içinde esnek bir tutum benimserler, kabul gören davranışlar sergilerler. Kendilerini sosyal durumlarda uygun şekilde idare etmesini bilirler.

Sosyal ilişkiler yönünden düşük olunması ise bireyin sosyal beceriler ve sosyalleşme bakımından durgun olduğu anlamına gelir. Bu kişiler arkadaş ve yetişkin gurupları içerisinde iken, kendilerini mutlu ve rahat hissetmezler. Konuşmaktan ve başkaları ile bir arada olmaktan hoşlanmazlar. Dışarıdan gelen sosyal uyarıcılara tepki göstermede isteksiz hareket ederler yada hiç tepki göstermezler (Özgüven, 1992).

Sosyal Normlar: Uyulması zorunlu durumlara olduğu kadar, dikkate alınması gereken sosyal kural ve toplum değerlerine ve başkalarının haklarına saygılı olma, bunun yanı sıra kendi istek ve gereksinimlerini de toplumla uzlaşarak, belli ölçülerde bağımsız olarak karşılama gibi davranışları kapsamaktadır.

Sosyal normlara uyumun yüksek olması, bireyin başkalarının haklarını anlayışla karşıladığını, kişisel isteklerini grubun gereksinimlerine göre erteleyebildiğini yada değiştire bildiğini gösterir. Bu kişiler toplumda neyin doğru neyin yanlış olarak kabul edildiğinin bilincindedirler (Özgüven, 1992).

Antisosyal Eğilimler: Antisosyal eğilimleri olan kişiler, genellikle sert, öfkeyle dolu, kavgacı, incitme isteği duyan, zor kullanmaya eğilimli, öç alma duyguları içinde

olan, saygısız bireylerdir. Eşyalara, özellikle başkalarının eşyalarına zarar vermekten, bilinçli olarak toplumsal normlara ters düşen davranışlarda bulunmaktan hoşlanan ve bu şekilde kişisel doyum sağlamaya çalışan bireylerdir (Özgüven, 1992).

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ile toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan istatistiksel yöntemler üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma genel tarama modelinde olup, araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasında ilişkiyi tarama yapılmıştır. Araştırmada orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının, öğrencilerin özlük niteliklerine (cinsiyet, lise türü, okudukları alan, okudukları sınıf), denetim odaklarına ve kişilik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı, ayrıca denetim odağı ve kişilik özelliklerinin saldırganlığı açıklama düzeyleri incelenmiş ve bu maksatla veriler toplanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Konya ili orta öğretim kurumlarından Mehmet Akif Ersoy Lisesi, Meram Ticaret Lisesi, Meram Endüstri Meslek Lisesi, Konya İmam Hatip Lisesi, Konya Fen Lisesi ve Meram Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma grubunda belirlenen okulların her sınıf düzeyinden bir şubesi tesadüfi küme örnekleme yöntemi ile seçilmiştir.

Çalışma grubunu oluşturmada, araştırmanın amacına uygun olması açısından farklı türden liseler tercih edilmiştir. Seçenekli liselerde tercih yaparken, okul psikolojik danışmanların bulunduğu okullar tercih edilmiştir. Bu tercihdeki amaç; uygulanan ölçeklerin madde sayılarının çok olması nedeni ile öğrencilerin bu tür uygulamalara alışık olacakları, bundan dolayı da sıkılmadan kaynaklanacak problemlerin yaşanmayacağı düşünülmüştür. Ayrıca yapılacak uygulamanın önemi ve dikkat edilecek noktalar konusunda, okul psikolojik danışmanlarının daha ikna edici olacakları düşünülmüştür.

Örnekleme oluşturan öğrencilerin dağılımı Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Kapsamına Alınan ve Hakkında Bilgi Toplanan Öğrencilerin Okul Türü, Sınıf Düzeyleri ve Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımları

Lise Türü	Dağılım	Lise 1		Lise 2		Lise 3		Toplam	
		Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
İmam Hatip Lisesi	N	25	16	24	17	22	13	71	46
	% Okul	35,2	34,8	33,8	37,0	31,0	28,3	100	100
	%Toplam	7,5	6,5	7,2	6,9	6,6	5,3	21,3	18,7
Fen Lisesi	N	12	13	11	13	13	15	36	41
	% Okul	33,3	31,7	30,6	31,7	36,1	36,6	100	100
	%Toplam	3,6	5,3	3,3	5,3	3,9	6,1	10,8	16,7
Endüstri Meslek L.	N	20	11	18	16	21	11	59	38
	% Okul	33,9	28,9	30,5	42,1	35,6	28,9	100	100,0
	%Toplam	6,0	4,5	5,4	6,5	6,3	4,5	17,7	15,4
Anadolu Lisesi	N	15	15	16	16	20	13	51	44
	% Okul	29,4	34,1	31,4	36,4	39,2	29,5	100	100
	%Toplam	4,5	6,1	4,8	6,5	6,0	5,3	15,3	17,9
Genel Lise	N	15	15	12	22	14	21	41	58
	% Okul	36,6	25,9	29,3	37,9	34,1	36,2	100	100
	%Toplam	4,5	6,1	3,6	8,9	4,2	8,5	12,3	23,6
Ticaret Lisesi	N	26	6	28	6	22	7	76	19
	% Okul	34,2	31,6	36,8	31,6	28,9	36,8	100	100
	%Toplam	7,8	2,4	8,4	2,4	6,6	2,8	22,8	7,7
Toplam	N	113	76	109	90	112	80	334	246
	% Okul	33,8	30,9	32,6	36,6	33,5	32,5	100	100
	%Toplam	33,8	30,9	32,6	36,6	33,5	32,5	100	100

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada öğrencilerin saldırganlık puanlarını belirlemek için “Saldırganlık Ölçeği”, kişilik özelliklerini belirlemek için “Hacettepe Kişilik Envanteri”, denetim odağını tespit için “Rotter Denetim Odağı Ölçeği” kullanılmıştır. Öğrencilerin özlük nitelikleriyle ilgili (cinsiyet, okul türü, alan, sınıf) bilgileri elde etmek için bilgi formu kullanılmıştır, Araştırmada kullanılan bu veri toplama araçlarına ilişkin tanıtıcı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Saldırganlık Ölçeği (SÖ) ve Puanlanması

Kocatürk (1982)'ün "Saldırganlık Envanteri"nden yararlanarak Tuzgöl (1998) tarafından geliştirilen, "Saldırganlık Ölçeği" kullanılmıştır.

Saldırganlık ölçeği gençlerde açık, gizli, fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıkla ilgili davranışları ölçmeye yönelik 45 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki 30 madde düz, 15 madde ise ters ifadeler şeklinde düzenlenmiştir. Ters ifade olarak düzenlenen maddelerin puanlaması tersine çevrilerek yapılmaktadır.

Ölçekteki 9 madde geçerlilik puanı elde etmek üzere biri durumun o kişi için geçerli olduğunu, diğeri olmadığını ifade edecek şekilde iki defa sorulmuştur.

Ölçek beşli derecelendirme ve kendini ifade türündendir. Birey okuduğu ifadenin kendine ne derece uygun olduğunu belirtmek için (1) hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) ara sıra, (4) sıklıkla, (5) her zaman seçeneklerinden birini işaretlemektedir. Ölçekteki ters ifadeler 6 sabit sayısından o soruya ilişkin işaretlediği seçeneğin puanı çıkarılarak değerlendirilmektedir. Bu işlemde geçirilen ters ifadelerin ve düz ifadelerin toplamı saldırganlık puanını vermektedir. Ölçekte puanın yükselmesi saldırganlık düzeyinin artmasına işaret etmektedir. Saldırganlık ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 45, en yüksek puan ise 225'tir.

Saldırganlık Ölçeği'nin Geçerliliği

Tuzgöl (1998) tarafından yapılan geçerlilik çalışmasında, çalışmanın yürütüldüğü okullarda 20 öğretmen ile görüşülmüştür. Öğretmenlerden saldırgan davranışları olan öğrencileri belirtmeleri istenmiştir. Ancak dersin düzenini bozan ilgisiz yada aşırı hareketli öğrenciler ile saldırgan davranışları olan öğrencilerin karıştırılmaması konusunda öğretmenlerin dikkati çekilmiştir. En az üç öğretmenin "saldırgan" olarak ifade ettiği 45 öğrenci belirlenmiş ve bu öğrencilere ölçek uygulanmıştır. Daha önce uygulama yapılan saldırgan olarak tanımlanmış 45 kişilik grup ile saldırgan davranışları olmadığı kabul edilen grubun puan ortalamaları t-testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen t değeri 3.25 olarak bulunmuş ve bu farkın $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı olduğu belirtilmiştir. Buna göre ölçeğin saldırgan davranışları ölçmede yeterli geçerliliğe sahip olduğuna karar verilmiştir.

Saldırganlık Ölçeği'nin Güvenilirliği

Tuzgöl (1998) tarafından ölçek 55 lise öğrencisine iki hafta ara ile uygulanmış, elde edilen puanlar arasında hesaplanan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı .75 olarak bulunmuştur. Bulunan korelasyon katsayısının daha da yükseltilmesi amacıyla, madde analizi yapılmış ve ölçekte bulunan en az üç madde ile .25 oranında ilişkili olmayan maddelerin elenmesi ile, ölçekten beş madde çıkarılmıştır. Böylece başlangıçta 50 maddeden oluşan ölçek, 45 maddeye inmiştir. Daha sonra yine lise öğrencilerinin aldıkları puanlar üzerinde, hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .71, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı ise .85 bulunmuştur. Bu araştırma için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı da, .75 olarak bulunmuştur. Elde edilen değerlere göre ölçeğin bu çalışmada kullanılabilir olduğu belirlenmiştir.

Rotter Denetim Odağı Ölçeği (DOÖ)

Denetim Odağı Ölçeği, yetenek, şans ve kader ile belirlenmiş algıların farklılıkları ile ilgili genel beklentileri ölçmek amacı ile Rotter tarafından 1966 da geliştirilen 29 maddelik zorunlu-tercih (Forced-choice) anketidir. Bu maddelerden 6 'sı dolgu, 23' tanesi ise iç ve dış inançlara ait tercihli ifadelerden oluşmuştur. Bu ölçekte en yüksek puan 23, en düşük puan 0 dır (Dönmez, 1984).

Ölçeğin Puanlaması

Toplam 15-20 dakikada uygulanabilen ölçek 29 maddeden oluşmakta ve her madde zorlanık (Forced choice) cevaplama türünde ikişer seçeneği kapsamaktadır. Örneğin (2.a), insanların yaşamındaki mutsuzlukların çoğu birazda şanssızlıklara bağlıdır. (2.b) insanların şanssızlıkları yaptıkları hataların sonucudur. Ölçekte 23 madde değerlendirmeye alınırken 6 madde ölçeğin amacını gizlemek için (dolgu maddesi) kullanıldığı için hesaplanmaya alınmaz. 23 maddenin dışsallık yönündeki seçenekleri 2a, 3b, 4b, 5b, 6a, 7a, 9a, 10b, 11b, 12b, 13b, 15b, 16a, 17a, 18a, 20a, 21a, 22b, 23a, 25a, 26b, 28b, 29a seçenekleri olup bu yönde cevaplar 1'er puan alırken, içsellik yönündeki diğer seçeneklere puan verilmez. Elde edilen puanların yüksek olması dış

denetim odağı inancına, düşük olması ise iç denetim odağı inancına sahip olduğunu göstermektedir (Şar,1997).

Ölçeğin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

DOÖ' nün toplam 2100 deneği bulunan dört ayrı örneklemden elde edilen verilerle hesaplanan iki yarım Spearman-Brown ve KR güvenirlik katsayılarının .65 ile .79 arasında, yine çeşitli örneklemlerde test-tekrar test güvenirlik katsayılarının da .49 ile .83 (N=117) arasında değerler aldıkları bildirilmiştir (Rotter,1966).

Goodman ve Waters (1987), Rotter ölçeğinin (DOÖ) iç tutarlılığını .77 olarak bulmuşlardır. Rotter DOÖ puanlarıyla ilgili belli başlı diğer bazı denetim odağı ölçekleri arasında .25 ile .55 arasında korelasyonların bulunduğunu bildirmektedir.

Ülkemizde Denetim Odağı Ölçeği'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Türkiye de DOÖ' nin güvenirlik ve geçerlik çalışması İhsan Dağ (1991) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre DOÖ' nin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .83 KR-20 tekniği ile hesaplanan güvenirlik katsayısı .68 Cronbach alfa tutarlılık katsayısı .70 olarak bulunmuştur. Ölçekle ilgili olarak birleştirici (Convengant) geçerlik çalışmasında ise, deneklerin görüşme denetim odağı puan ortalaması ile DOÖ puanları arasında .69 korelasyon değeri elde edilmiştir.

Sonuç olarak, denetim odağı ölçeğinin Türkçe formu da orijinali gibi, yeterli güvenirlik katsayısına sahip, kabul edilebilir düzeyde geçerlik göstergeleri bulunan bir ölçek olduğu görünmektedir (Dağ, 1991). DOÖ'nün Türkçe formunun alanda bir çok araştırmada kullanılması ve ilgili araştırmalarda yapılan hesaplar doğrultusunda bu araştırma için geçerlik ve güvenirliğine yönelik bir hesaplama yapılmasına gerek görülmemiştir.

Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)

Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE), 1976 yılında Prof. Dr. İbrahim Ethem ÖZGÜVEN tarafından geliştirilmiş, 1978 yılında birinci revizyon, 1982 yılında ikinci revizyonu yapılarak bugünkü halini almıştır. Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE), bireylerin “kişisel” ve “sosyal” uyum düzeylerini ölçmek amacıyla oldukça kapsamlı bir ölçme aracı olarak 168 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca Hacettepe Kişilik envanteri

Kişisel uyum için dört, Sosyal uyum için dört olmak üzere toplam sekiz alt ölçekten meydana gelmektedir.

Hacettepe Kişilik Envanterinde kullanılan alt ölçekler;

*Kişisel Uyum (KU)

•Kendini Gerçekleştirme (KG)

•Duygusal kararlılık (DK)

•Nevrotik Eğilimler (NE)

•Psikotik Belirtiler (PB)

*Sosyal Uyum

•Aile ilişkileri (Aİ)

•Sosyal İlişkiler (Sİ)

•Sosyal Normlara Uyum (SN)

•Antisosyal Eğilimler (AE)

Şeklinde geliştirilmiştir. Ayrıca bireyin genel uyumu, kişisel uyumu ile sosyal uyumunun toplamından alınan puanlarla belirlenmektedir.

Hacettepe Kişilik Envanterinde, maddelerin düz cümle olması yerine doğrudan doğruya kişiye soru yöneltmenin cevaplandırılmada “ zorunlu seçme “ (Forced Choice) yöntemine uygun bir cevaplama tarzı olacağı, uyarıcı tepki ilişkisini canlı tutacağı, spontane cevaplar vermeyi kolaylaştıracağı, ilk akla gelen cevabı vermede daha etkili olacağı varsayılarak “Zorunlu seçme” yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, “Evet” ve “Hayır” olmak üzere iki seçenek verilmekte ve bireylerden, envanteri cevaplandırırken “ bir madde üzerinde fazla zaman harcamaması, aklına gelen ilk cevabı işaretlemesi, atlamadan tüm soruları cevaplandırması” ve “boş” bırakmaması istenmiştir (Özgüven, 1992).

Hacettepe Kişilik Envanterinin Güvenirliği:

Hacettepe Kişilik Envanteri üzerinde, Özgüven (1976-82) tarafından, çeşitli gruplar üzerinde envanterin aralıklı tekrar yöntemi ile yapılan güvenilirlik çalışmalarının genel sonuçları olarak, alt ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayıları “Standart Normlar” alt ölçeğinde en düşük, 0.58 ve “Genel Uyum “ puanında en yüksek, 0.92 olmak üzere,

ortalama güvenilirlik 0.82 olarak bulunmuştur. Genellikle, kişisel uyum alt ölçeklerinin güvenilirlikleri, sosyal uyum alt ölçeklerine göre biraz daha yüksektir. (Özgüven, 1992).

Kızıltan (1984) tarafından, üniversite öğrencilerinden oluşan 56 kişilik bir grup üzerinde, iki hafta ara ile envanterin tekrarı yöntemi ile elde edilen Hacettepe Kişilik Envanteri güvenilirlik katsayıları; Kişisel Uyum 0.93, Sosyal Uyum 0.84, Kendini Gerçekleştirme (KG) 0.80, Duygusal Kararlılık (DK) 0.81, Nevrotik Eğilimler (NE) 0.93, Psikotik Belirtiler (PB) 0.86, Aile İlişkileri (Aİ) 0.84, Sosyal İlişkileri (Sİ) 0.83, Sosyal Normlar (SN) 0.71, Antisosyal Eğilimi (AE) 0.79, Genel Uyum (GU) 0.92 olarak bulunmuştur. (Özgüven, 1992).

Hacettepe Kişilik Envanterinin, envanterin tekrarı yöntemi ile elde edilen güvenilirlikleri oldukça yüksektir. Alt ölçeklerin güvenilirlikleri de bağımsız birer ölçek olarak kullanılabilir düzeyde yüksek bulunmaktadır. Kişisel uyum alt ölçeklerinin ortalaması 0.85, Sosyal uyum alt ölçeklerinin ortalaması ise yaklaşık 0.80'dir. (Özgüven, 1992).

Hacettepe Kişilik Envanterinin Geçerliliği

Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmek üzere hazırlandığı amacını ölçme derecesidir. Hacettepe Kişilik Envanterinin geçerlik çalışmaları çeşitli yöntemlerle yapılmıştır. Envanterin asıl amacı normalden sapmış ya da sapma eğilimi gösteren kişileri normal sınırlar içinde olan bireylerden ayırdedebilmek olduğu için, normal gruplarla psikiyatri kliniklerinde psikotik ve nevrotik vaka tanısı konulmuş bireylere Hacettepe Kişilik Envanteri uygulanmış normal ve normalden sapmış bu iki grubun Hacettepe Kişilik Envanterinin toplam ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar birbirleri ile karşılaştırılmışlardır. Çeşitli gruplar üzerinde yapılan bu tür çalışmalarda ortalamalar arasındaki farklar tüm puanlar için pek çoğunda 0.01'in ötesinde manidar bulunmuştur. Sonuç olarak Hacettepe Kişilik Envanteri toplam ve alt ölçeklerinin klinik vakaları normal bireylerden ayırabildiği anlaşılmıştır (Özgüven, 1992). Ayrıca ölçeğin hazırlanmasından bu güne bir çok araştırmada kullanılmış olmasında ölçeğe empirik geçerlilik kazandırmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin Toplanması

Verileri toplamak amacıyla daha önce tesadüfi olarak belirlenen örneklem grubundaki I., II. ve III. Sınıflara ölçeklerin uygulanacağı saatler belirlenmiştir. Kararlaştırılan saatlerde “Saldırganlık Ölçeği”, “Rotter Denetim Odağı Ölçeği” ve “Hacettepe Kişilik Envanteri” birlikte uygulanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden olan öğrencilerin özlük nitelikleriyle ilgili bilgileri elde etmek için bilgi formu kullanılmıştır. Uygulamadan önce araştırmayla ilgili bilgi verilmiştir. Kişilik envanterinin soru sayısının fazla olması nedeniyle öğrencilerin sıkılmadan kaynaklanan olumsuzluğu gidermek için önce saldırganlık ölçeği ve denetim odağı ölçeklerinin yönergeleri okunarak uygulamaya başlanmıştır. Bu ölçeklerin cevaplandırması tamamlandıktan sonra, öğrencilere bu ve benzeri çalışmaları öneminden kısaca bahsettikten sonra kişilik envanterinin yönergesi okunarak uygulamaya devam edilmiştir. Uygulama yaklaşık 50-60 dakika sürmüştür. Uygulamada herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır.

Verilerin Analizi

İlk aşamada ölçekler ayrı ayrı değerlendirilmiş, ölçekleri eksik yada yanlış dolduran 54 öğrenci örneklemden çıkartılmıştır. Bunun sonucunda 580 öğrencinin puanları değerlendirmeye alınmıştır.

Bu araştırmanın bağımsız değişkenleri; “cinsiyet, okul türü (Mehmet Akif Ersoy Lisesi, Meram Endüstri Meslek Lisesi, Meram Ticaret Lisesi, Konya İmam Hatip Lisesi, Konya Fen Lisesi veya Meram Anadolu Lisesi), okunulan alan (sözel, sayısal veya eşitlik), sınıf düzeyleri (1., 2. veya 3. sınıf), denetim odağı ve kişilik özellikleri”nden oluşmaktadır. Bağımlı değişkeni ise saldırganlık puanlarıdır. Verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ortaya koyacak bir desen içinde ele alınmıştır. Her üç ölçekten elde edilen puan dağılımları ve özlük niteliklerle ilgili bilgiler kodlanarak bilgisayara girilmiştir.

Saldırganlık puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı t testi ile incelenmiştir. Saldırganlık puanlarının okul türü, alan ve sınıf düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığı varyans analizi ile test edilmiş, ileri analiz olarak Tukey testi kullanılmıştır. Saldırganlık puanları ile denetim odağı ve kişilik özellikleri puanları,

denetim odağı ile kişilik özellikleri puanları arasındaki ilişkinin analizi için Pearson Momentler arpım Korelasyon Katsayısı Tekniğinden yararlanılmıştır. Denetim odağının saldırganlık puanlarını açıklama gücü basit doğrusal regresyon analizi, kişilik özelliklerinin saldırganlık puanlarını açıklama gücü ise çoklu regresyon analizi ile hesaplanmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde denencelerle ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bu amaçla öncelikle orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının özlük niteliklerine göre [cinsiyet, okul türü (genel lise, ticaret lisesi, imam hatip lisesi, endüstri meslek lisesi, anadolu lisesi ve fen lisesi) , sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3'üncü sınıf), okudukları alan türü (Sözel, Sayısal, Eşitáırlık)] farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Daha sonra orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında ve kişilik özellikleri puanları arasında, denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında ki ilişki düzeylerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı ve kişilik özellikleri, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını açıklama gücü ile ilgili sonuçlara yer verilmiştir.

Denence 1;

“Orta öğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre, erkek öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir”.

Bu denence, orta öğretim öğrencilerin saldırganlık puanlarının cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla grupların saldırganlık puan ortalamaları t testi ile analiz edilmiştir. Analiz edilmiş sonuçlar Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Saldırganlık Puanlarının Cinsiyetlerine İlişkin t Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	p
Kız	246	102.66	16.411	7.497*	0.001
Erkek	334	113.28	17.164		

(*)p<0.05

Tablo 2’ de ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyetlerine göre t testi sonuçları incelendiği zaman, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları 102.66, erkek öğrencilerin ise 113.28 olarak bulunmuştur. Grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla hesaplanan t değeri 7.497 olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre erkek öğrencilerin saldırganlık puanlarının kız öğrencilerin saldırganlık puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre “Orta öğretim öğrencilerinin (cinsiyet değişkenine göre) erkek öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir” denencesi kabul edilmiştir.

Denence 2;

“Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü (genel lise, ticaret lisesi, imam hatip lisesi, endüstri meslek lisesi, anadolu lisesi ve fen lisesi) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır”.

Öğrencilerin saldırganlık puanları okul türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla, grupların saldırganlık puan ortalamaları varyans analizi ile test edilmiştir. Gruplara ilişkin dağılım değerleri Tablo 3, varyans analizi sonuçları ise Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri

Okul Türü	N	\bar{X}	Ss
Ticaret Lisesi	95	116.68	17.804
Genel Lise	99	112.94	17.397
Anadolu Lisesi	95	111.99	19.436
Endüstri Meslek Lisesi	97	108.13	15.156
Fen Lisesi	77	102.92	16.311
İmam Hatip Lisesi	117	100.60	14.282

Tablo 3 incelendiği zaman, ortaöğretim öğrencilerinin eğitim gördükleri okul türüne göre saldırganlık puanlarının aritmetik ortalamaları Ticaret Lisesinde 116.68, Genel Lise 112.94, Anadolu Lisesi 111.99, Endüstri Meslek Lisesi 108.13, Fen Lisesi 102.92, İmam Hatip Lisesi 100.60 olarak bulunmuştur.

Okul türlerine göre saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p
Okul Türü	Gruplar arası	19141.350	5	3828.270	13.657*	.001
	Grup içi	160900.062	574	280.314		
	Toplam	180041.412	579			

(*) $p < 0.05$

Tablo 4' te ortaöğretim öğrencilerinin okudukları okul türüne göre varyans analizi testi sonucu incelendiği zaman, **F** değeri **13.657** olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Karşılaştırmalara ilişkin sonuçlar tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türüne Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I) OKULTÜRÜ	(J) OKULTÜRÜ	Ortalamalar Arası Fark (I-J)	p
Ticaret Lisesi	Genel Lise	3.74	.627
	Anadolu Lisesi	4.69	.383
	Endüstri Meslek Lisesi	8.55*	.006
	Fen Lisesi	13.76*	.000
	İmam Hatip Lisesi	16.09*	.000
Genel Lise	Anadolu Lisesi	0.95	.999
	Endüstri Meslek Lisesi	4.81	.338
	Fen Lisesi	10.02*	.001
	İmam Hatip Lisesi	12.34*	.000
Anadolu Lisesi	Endüstri Meslek Lisesi	3.86	.602
	Fen Lisesi	9.07*	.006
	İmam Hatip Lisesi	11.39*	.000
Endüstri Meslek Lisesi	Fen Lisesi	5.21	.321
	İmam Hatip Lisesi	7.54*	.014
Fen Lisesi	İmam Hatip Lisesi	2.32	.934

(*) $p < 0.05$

Tablo 5 incelendiğinde Ticaret lisesinde okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarının diğer okullarda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. Ticaret lisesinde okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla Genel lise ve Anadolu lisesinde okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı değilken, Ticaret lisesi öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları ile Endüstri Meslek lisesi, Fen lisesi ve İmam Hatip lisesi öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki fark ise 0.05 düzeyinde anlamlı olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre Ticaret lisesinde okuyan öğrencilerin saldırganlık puanları ile Genel lise ve Anadolu lisesinde okuyan öğrencilerin saldırganlık puanları arasında anlamlı bir fark yokken Ticaret lisesi öğrencileri ile Endüstri Meslek lisesi, Fen lisesi ve İmam Hatip lisesi öğrencilerinin saldırganlık puanları arasındaki farkın Ticaret lisesinde okuyan öğrenciler lehine anlamlı bir fark gösterdiği görülmektedir.

Tablo 5'e göre Ticaret lisesi ve Genel lisede okuyan öğrencilerin saldırganlık düzeyi puan ortalamalarının genel olarak diğer okullarda okuyan öğrencilerin saldırganlık puanlarından yüksek olduğu görülmektedir. Saldırganlık puanları en düşük olan öğrencilerin ise Fen lisesi ve İmam Hatip lisesinde okuyan öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre denence 2 kabul edilmiştir.

Denence 3;

“Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3’üncü sınıf) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır”.

Öğrencilerin saldırganlık puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla, grupların saldırganlık puan ortalamaları varyans analizi ile test edilmiştir. Gruplara ilişkin dağılım değerleri tablo 6, varyans analizi sonuçları ise Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri

Sınıf	N	\bar{X}	Ss
Lise1	189	110.62	18.763
Lise 2	199	105.68	14.828
Lise 3	192	110.17	18.785
Toplam	580	108.77	17.634

Tablo 6 incelendiği zaman orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının sınıf düzeylerine göre aritmetik ortalamaları Lise 1 de 110.62, Lise 2 de 105.68, Lise 3 de ise 110.17 olarak bulunmuştur.

Sınıf düzeylerine göre saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Sınıf Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p
Gruplar arası	2922.757	2	1461.378	4.761	.009
Grup içi	177118.655	577	306.965		
Toplam	180041.412	579			

(*) $p < 0.05$

Tablo 7’de ortaöğretim öğrencilerinin okudukları sınıf düzeylerine göre varyans analizi testi sonucu incelendiği zaman, **F** değeri **4.761** olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Karşılaştırmalara ilişkin sonuçlar Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Sınıf düzeylerine Göre Saldırganlık Puan Ortalamalarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I) Sınıf	(J) Sınıf	Ortalamalar Arası Fark (I-J)	p
Lise1	Lise 2	4.94*	.016
	Lise 3	.45	.966
Lise 2	Lise1	-4.94*	.016
	Lise 3	-4.49*	.031
Lise 3	Lise1	-.45	.966
	Lise 2	4.49*	.031

(*) $p < 0.05$

Tablo 8 incelendiğinde lise1. sınıfta okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise 3.sınıfta okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı değilken, lise 2. sınıfta okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise1 ve lise3 de okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara göre Lise 2’nci sınıfta okuyan öğrencilerin lise 1’inci ve lise 3’üncü sınıfta okuyan öğrencilerden saldırganlık puanlarının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre denence 3 kabul edilmiştir.

Denence 4;

“Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşit ağırlık) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır”.

Öğrencilerin saldırganlık puanlarının alanlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla, grupların saldırganlık puan ortalamaları varyans analizi ile test edilmiştir. Grupların puanlarına ilişkin dağılım değerleri Tablo 9, varyans analizi sonuçları ise tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 9: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlara Göre Saldırganlık Puanlarına Ait Dağılım Değerleri

Alan	N	\bar{X}	Std. Sapma
Sözel	110	103.3818	15.89183
Sayısal	166	107.4639	17.39754
Eşit ağırlık	115	112.7913	16.33127
Total	391	107.8824	17.01452

Tablo 9 incelendiği zaman orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının alanlara göre aritmetik ortalamaları Sözel 103.38, Sayısal 107.46, Eşit ağırlık 112.79 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre en yüksek saldırganlık puan ortalamasına Eşit ağırlık alanında okuyan öğrencilerin sahip olduğu, bunu sırayla sayısal alan öğrencileri ve en düşük saldırganlık puan ortalamasına sahip olan sözel alan da okuyan öğrencilerin takip ettiği görülmektedir.

Alanlara göre saldırganlık ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlara Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	p
Gruplar arası	5028.350	2	2514.175	9.043	.001
Grup içi	107874.238	388	278.026		
Toplam	112902.588	390			

(*) $p < 0.05$

Tablo 10’da ortaöğretim öğrencilerinin okudukları alanlara göre varyans analiz testi sonucu incelendiği zaman, F değeri **9.043** olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Karşılaştırmalara ilişkin sonuçlar Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlara Göre Saldırganlık Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I) ALAN	(J) ALAN	Ortalamalar arası fark (I-J)	p
Sözel	Sayısal	-4.0820	.116
	Eşit ağırlık	-9.4095*	.000
Sayısal	Sözel	4.0820	.116
	Eşit ağırlık	-5.3274*	.024
Eşit ağırlık	Sözel	9.4095*	.000
	Sayısal	5.3274*	.024

(*) $p < 0.05$

Tablo 11 incelendiğinde sözel alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla sayısal alanda okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı değilken, eşit ağırlık alanında okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla sözel alanda okuyan ve sayısal alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara göre eşit ağırlık alanında okuyan öğrencilerin sözel alanda okuyan ve sayısal alanda okuyan öğrencilerden saldırganlık puanlarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre denence 4 kabul edilmiştir.

Denence 5;

“Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır”.

Öğrencilerin Saldırganlık puanları ile denetim odakları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı Tekniği ile incelenmiştir.

Öğrencilerin saldırganlık puanları ile denetim odakları arasındaki ilişki incelendiğinde hesaplanan korelasyon değeri ($r=0.164$) 0.05 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre; “Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır”, denencesi kabul edilmiştir.

Denence 6;

“Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır”.

Öğrencilerin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmektedir. Bu ilişkinin yönü ve miktarı Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı Tekniği ile incelenmiştir. Bu ilişkinin test edilmesi ile ilgili veriler Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Öğrencilerin Denetim Odağı İle Kişilik Özellikleri Arasındaki Pearson Korelasyon Düzeyleri

		GU	SU	KU	KG	DK	N.EĞ	PB	AI	SI	SN	AE
DENETİM ODAĞI	r	-.207*	-.162*	-.210*	-.181*	-.224*	-.160*	-.084*	-.078	-.064	-.136*	-.170*
	p	.001	.000	.000	.000	.000	.000	.042	.061	.125	.001	.000
	N	580	580	580	580	580	580	580	580	580	580	580

(*) $p < 0.05$

Tablo 12 incelendiğinde, öğrencilerin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri boyutlarından genel uyum, sosyal uyum, kişisel uyum, kişisel uyum alt boyutlarından, kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, nevrotik eğilimler, psikotik belirtiler, sosyal uyum alt boyutlarından, sosyal normlar ve antisosyal eğilimler puanları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Denetim odağı puanlarıyla kişilik özelliği sosyal uyum alt boyutlarından aile ilişkileri ve sosyal ilişkiler puanları arasında ise 0.05 düzeyinde ilişkinin anlamlı olmadığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre denence 6 kabul edilmiştir.

Denence 7;

“Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır”.

Öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmektedir. Bu ilişkinin yönü ve miktarı Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı Tekniği ile incelenmiştir. Bu ilişkinin test edilmesi ile ilgili veriler Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Öğrencilerin Saldırganlık Puanı İle Kişilik Özellikleri Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Düzeyleri

		GU	SU	KU	KG	DK	NEVEĞ	PB	AI	SI	SN	AE
SALDIRGANLIK	r	-.363*	-.420*	-.274*	-.226*	-.253*	-.248*	-.196*	-.205*	-.002	-.412*	-.542*
	p	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.961	.000	.000
	N	580	580	580	580	580	580	580	580	580	580	580

(*) $p < 0.05$

Tablo 13 incelendiğinde, öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özelliklerinden genel uyum, sosyal uyum ve kişisel uyum, kişisel uyum alt boyutlarından kendini gerçekleştirme, duygusal kararlılık, nevrotik eğilimler ve psikotik belirtiler ile sosyal uyum alt boyutlarından aile ilişkileri, sosyal normlar ve antisosyal eğilimler puanları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak ters yönlü bir ilişki olduğu

görülmektedir. Saldırganlık puanlarıyla sosyal uyum alt boyutlarından sosyal ilişkiler puanları arasında ise 0.05 düzeyinde ilişkinin anlamlı olmadığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre denence 7 kabul edilmiştir.

Denence 8;

“Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır”.

Araştırmanın bu amacında, denetim odağının saldırganlık puanlarını açıklama gücü basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde denetim odağının, saldırganlığın anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir [$R=.164$, $R^2=.027$, $F=15.982$, $p<.01$]. Bu sonuca göre saldırganlık puanlarındaki varyansın (değişkenliğin) %2,7 düzeyinde denetim odağından kaynaklandığı söylenebilir. Ortaya çıkan 15.982 F değeri denetim odağının, saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıkladığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre denence 7 kabul edilmiştir.

Denence 9;

“Orta öğretim öğrencilerinin kişilik özellikleri, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır”.

Araştırmanın bu amacında, kişilik özelliklerinin saldırganlık puanlarını açıklama gücü çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde kişilik özelliklerinin, saldırganlığın anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir [$R=.610$, $R^2=.373$, $F=30.665$, $p<.01$]. Bu sonuca göre saldırganlık puanlarındaki varyansın (değişkenliğin) %37.3 düzeyinde kişilik özelliklerinden kaynaklandığı bulunmuştur. Ortaya çıkan 30.665 F değeri kişilik özelliklerinin, saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıkladığını göstermektedir. Kişilik özelliklerinin saldırganlığı yordama gücü Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo 14: Kişilik Özelliklerinin Saldırganlık Puanlarını Yordama Gücü

Kişilik Özellikleri	Standart Hata	Kısmi Korelasyon Katsayısı	t	Sig.
GU	.152	.111	.834	.404
SU	.612	-.318	-1.141	.254
KU	.454	.641	2.809*	.005
KG	.491	-.236	-2.839*	.005
DK	.476	-.260	-3.568*	.000
NEVEĞ	.509	-.197	-2.324*	.020
PB	.507	-.220	-2.673*	.008
AI	.627	.164	1.357	.175
SI	.630	.187	1.873	.062
SN	.646	-.175	-2.056*	.040
AE	.635	-.381	-3.341*	.001

(*) $p < 0.05$

Tablo 14'e bakıldığında kişisel uyumda 2.809, kendini gerçekleştirme de -2.839, duygusal kararlılık da -3.568, nevroitik eğilimlerde -2.324, psikotik belirtilerde -2.673, sosyal normlarda -2.056 ve antisosyal eğilimler de -3.341 şeklinde ortaya çıkan t değerinin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde yordadığını ($p < 0.05$), genel uyum, sosyal uyum, aile ilişkileri ve sosyal ilişkilerin ise saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde yordamadığını göstermektedir. Kısmi korelasyon katsayısına (Beta) bakıldığında, diğer değişkenler sabit tutulduğunda kendini gerçekleştirmenin -0.236, duygusal kararlılığın -0.260, nevroitik eğilimlerin -0.197, psikotik belirtilerin -0.220, sosyal normların -0.175 ve antisosyal eğilimlerin de -0.381 düzeyinde saldırganlık puanları ile negatif bir ilişkiye, kişisel uyumun ise 0.641 düzeyinde saldırganlık puanları ile anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre denence 9 kabul edilmiştir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA

Bu bölümde çalışma grubunu oluşturan orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarını etkileyen değişkenler ve denetim odağı ile kişilik özelliklerinin saldırganlığı yordama gücü ile ilgili denencelere ait bulgular tartışılmış ve yorumlanmıştır. Araştırma ile ilgili bulguların tartışılması ve yorumlanması, denencelerin inceleme sırasına uygun olarak yapılmıştır.

1. Cinsiyetin Saldırganlığa Etkisi

Araştırmanın birinci denencesinde, saldırganlık puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Bulgular incelendiğinde kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları 102.66, erkek öğrencilerin ise 113.28 olarak bulunmuştur. Yapılan karşılaştırma sonucunda; erkek öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarının kız öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç “Orta öğretim öğrencilerinin (cinsiyet değişkenine göre) erkek öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları, kız öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir”, denencesini desteklemektedir.

Saldırganlıkla ilgili yapılan araştırmalar incelendiği zaman cinsiyet değişkeni daima ön plana çıkmayı başarmıştır. Kadınlar ile erkekler arasındaki saldırgan davranış farklarını inceleyen bütün araştırmalar, erkeklerin kadınlara oranla en azından fiziksel yönden daha saldırgan oldukları sonucuna varmışlardır. Buna neden olarak, cinsel rollerin öğretilmesi ve hormonal değişkenler gösterilmiştir. Bireyler, gelişim süreci içinde, aynı cinsten ebeveyni kendine model olarak alır. Ancak bu süreç yaşla birlikte belli bir düzeye ulaşmaktadır (Sawrie ve ark., 1991; Bandura, 1961; Eron 1987; Maccoby ve Jaeklin, 1980; Piko ve ark., 2005).

Kızlarda daha çok sözel, erkeklerde ise fiziksel saldırganlık görülmektedir (Soykan, 1993). Ayrıca, var olan toplum yapılarında erkeklerin atılgan ve saldırgan olarak, kızların ise bunun tam tersi olarak yetiştirilmelerine önem verilmektedir. Toplumsallaşma sürecinde erkekler rekabetçi ve saldırgan kişilik özelliklerine kızlara oranla daha yüksek bir düzeyde sahip olmaktadır (Steinberg, 1993).

Scharf (2000), saldırganlığın cinsiyete göre farklılıkları tespit etmek amacıyla yapmış olduğu araştırmanın sonunda, sözel saldırganlığın cinsiyete göre bir farklılık göstermediği, fiziksel saldırganlığın ise erkekler tarafından daha çok kullanıldığı sonucunu bulunmuştur.

Literatürden elde edilen veriler, araştırma bulgusu olan cinsiyet değişkeninde saldırganlık puanları açısından erkekler lehine farklılaştığı sonucunu desteklemektedir.

2. Okul Türünün Saldırganlığa Etkisi

Araştırmanın ikinci denencesin de, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının okul türü değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının eğitim gördükleri okul türüne göre öğrencilerin puanlarının aritmetik ortalamaları Ticaret Lisesinde 116.68, Genel Lise 112.94, Anadolu Lisesi 111.99, Endüstri Meslek Lisesi 108.13, Fen Lisesi 102.92, İmam Hatip Lisesi 100.60 olarak bulunmuştur.

Ortaöğretim öğrencilerinin okudukları okul türüne göre varyans analizi testi sonucu incelendiği zaman, F değeri 13.657 olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç “Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü (Genel Lise, Ticaret Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır”, denencesini desteklemektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre Ticaret lisesi ve Genel lisede okuyan öğrencilerin saldırganlık düzeyi puan ortalamalarının genel olarak diğer okullarda okuyan öğrencilerin saldırganlık düzeylerinden yüksek olduğu görülmektedir. Saldırganlık düzeyi en düşük olan öğrencilerin ise Fen lisesi ve İmam Hatip lisesinde okuyan öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır.

Ticaret lisesi ve Genel lisede okuyan öğrencilerin bu okullarda okuma sebepleri genellikle tesadüfen veya aile isteğiyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu okullarda

okumak için ön akademik başarı istenmeden sadece ilköğretimden mezun olmak yeterli şartı sağlamaktadır. Fen lisesinde okuyan öğrenciler ise üst düzeyde bir akademik başarı ve performans sergilemeleri gerekmektedir. Akademik beceriler, problemler ve engellemeler karşısında daha akılcı çözümler üretmeyi kolaylaştırabilir, bu da bireyin saldırgan davranışlarını azaltabilir. İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin durumu dikkate alındığında ise, durumu yukarıdaki gerekçeyle açıklayabilmemiz mümkün değildir, çünkü imam hatip lisesinde okumak içinde bir akademik başarı şartı yoktur, fakat bu liselerde çift program izleniyor olması bu liselerde okuyan öğrencilerin akademik başarı için daha fazla performans sergilemeleri gerekmektedir. Tuzgöl (1998)'ün araştırmasına göre okul türünün (genel lise, süper lise) saldırganlık düzeyine etkisini incelemiş ve sonucu anlamlı bulmuştur. Buna göre genel lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin süper lise öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur. Araştırmacı bu durumu akademik başarıyla ilişkilendirmiştir.

Öğülmüş (1995) Okullarda (Liselerde) Şiddet ve Saldırganlık adlı araştırmasında 'okul sınırları içinde ve okul sınırları dışında bazı öğrencilerin yaralanmasıyla sonuçlanan kavgalarla ilgili, öğrencilerin lise türüne göre dağılımı'nı incelemiş ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Araştırmada Genel lise mezunları, okul sınırları içinde ve dışında bazı öğrencilerin yaralanmasıyla sonuçlanan kavga olaylarının daha sık meydana geldiğini belirtmektedirler. Bu sonuç araştırmacı tarafından genel liselerde endüstri meslek liselerine göre bu tür olayların daha sık ortaya çıktığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu araştırmalar da "Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeyi puan ortalamaları okul türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır", denencesini desteklemektedir.

Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki, okul türleri ile saldırganlık puanları arasında anlamlı farklılıklar vardır. Bu araştırma sonucunda elde edilen verilerde ilgili araştırmaları desteklemektedir.

3. Sınıf Düzeyinin Saldırganlığa Etkisi

Araştırmanın üçüncü denencesinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının sınıf düzeylerine göre aritmetik ortalamaları Lise 1 de 110.62, Lise 2 de 105.68, Lise 3 de ise 110.17 olarak bulunmuştur.

Ortaöğretim öğrencilerinin okudukları sınıf düzeylerine göre varyans analizi testi sonucu incelendiği zaman, F değeri 4.761 olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç “Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3’üncü sınıf) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır” denencesini desteklemektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre lise1 de okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise 3.sınıfta okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı değilken, lise 2. sınıfta okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise1 ve lise3 de okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu da lise 2’nci sınıfta okuyan öğrencilerin lise 1’inci ve lise 3’üncü sınıfta okuyan öğrencilerden saldırganlık puanlarının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Bu denence oluşturulurken, yaş değişkeninin saldırganlığa etki seviyesi düşünülerek hareket edilmişti. Çıkan sonuçların denenceyi destekler nitelikte olmasına rağmen, denencenin kuruluş amacını destekler nitelikte çıkmamıştır. Denencenin kuruluş amacında sınıf seviyesi yükseldikçe (yaş artmakta) saldırganlık puanının azalacağı düşünülmekte idi ve literatür çalışmaları da genellikle bu amacı doğrular sonuçlar vermekte idi. Fakat lise 1. ve lise 2’ci sınıf verileri bu durumu doğrularken lise 3’cü sınıf saldırganlık puanının lise 2’ci sınıftan fazla olması bu amaca uygun olmamıştır. Bu durumda lise 3’üncü sınıf öğrencilerinin içinde buldukları durum itibariyle (son sınıf olmaları, okulun artık bitiyor olması ile mevcut toplumsal rolünün sona eriyor olması, yeni amaçların belirlenmesi vb) yorumlanması daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

Hedef olarak bir üst eğitim kurumunu düşünen yani üniversiteye hazırlanan öğrenciler için, üniversite sınav zamanının yaklaşmış olması, kaygı seviyelerinin önemli

oranda artmasına neden olmaktadır. İnsanın kaygı ve korku gibi, hoş olmayan bir durumda verdiği ilk tepkilerden biri öfkelenmektir. Saldırganlık ise, genel olarak öfkenin doğrudan ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır (Köknel, 1995). Stresli bir olay karşısında duyulan öfke saldırganlığa yol açabilmektedir (Atkinson, R. L. ve ark., 1996).

Üniversite sınavı öğrenciler tarafından geleceğin belirlenmesinde en önemli dönüm noktası olarak algılanmaktadır. Çünkü istedikleri bir mesleği yapabilmeleri için, sınav önemli bir engelleyici olarak karşılına çıkmaktadır. Mevcut sınav yapılanması da öğrencilerde engellenme duygusunu artırıcı özellik taşımaktadır. Engellenme kuramına göre saldırganlık, her zaman için engellenmenin bir ürünüdür. Engellenme (frustration), kişinin amaca yönelik olarak istediği şeyi yapamaması olarak tanımlanmıştır. Buna göre saldırganlık dürtüsü, herhangi bir başka dürtünün doyurulmasının engellenmesi sonucu ortaya çıkabilir. Engelleme, bireyin çevresinden gelebileceği gibi, kendi içindeki çelişki ve çatışmalar sonucu da ortaya çıkabilir (Goldstein ve Carr, 1981). Üst eğitimi düşünen öğrencilerin içinde buldukları bu durum saldırganlık puanlarının yüksek çıkmasını açıklayabilir.

Üst eğitim kurumunu düşünmeyen ve bunun için gerekli hazırlık içinde olmayan öğrenciler içinde, orta öğretimden mezun olma zamanının yaklaşması demek aynı zamanda dışardaki hayatın içine girme zamanının yaklaşması anlamına gelmek demektir. Orta öğretim kurumlarının öğrencileri hayata hazırlamak yerine üniversiteye hazırlar nitelikteki yapılanmaları öğrencilerin mezun olunca ne iş yapacaklarını yoğun bir şekilde hissetmelerine neden olmaktadır. Öğrencilerde gelecekle ilgili belirsizliğin oluşması, yoğun kaygı duymalarına neden olabilmektedir. Kaygı saldırganlık ilişkisini de yukarda ele almıştık.

Öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları sınıf düzeyi, değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Denencesini destekleyen araştırma bulgusu literatür bilgileriyle de desteklenmektedir.

4. Alan Türünün Saldırganlığa Etkisi

Araştırmanın dördüncü denencesinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının alan türü değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanlarının alanlara göre aritmetik ortalamaları sözel 103.38, sayısal 107.46, eşit ağırlık 112.79 olarak bulunmuştur.

Ortaöğretim öğrencilerinin okudukları alanlara göre varyans analizi testi sonucu incelendiği zaman, F değeri 9.043 olarak bulunmuştur. Hesaplanan bu değer grupların saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın 0.05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç “Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşitağırlık) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır”, denencesini desteklemektedir.

Bu sonuca göre farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre sözel alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla sayısal alanda okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı değilken, eşitağırlık alanında okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla sözel alanda okuyan ve sayısal alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre eşitağırlık alanında okuyan öğrencilerin sözel alanda okuyan ve sayısal alanda okuyan öğrencilerden saldırganlık puanlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Kuzgun (1989)’a göre insanlara uzak ve daha çok sayısal ağırlıklı alanlarda (Fizik, Kimya ve Mühendislik vs.) eğitim gören öğrencilerin yüksek düzeyde suçlama ve saldırganlık puanı aldıklarını belirtmiştir. Bu araştırmanın bulguları Kuzgun (1989)’un yapmış olduğu araştırma bulgularıyla da kısmen desteklenmektedir.

İlgili denencenin oluşturulmasındaki beklentiye göre, eşitağırlık alanındaki öğrencilere göre sayısal alandaki öğrencilerin daha saldırgan çıkması beklenmekte idi. Bu beklentiye literatür bilgileri de desteklemekteydi. Elde edilen sonucun, denenceyi destekler olmasına rağmen, beklentiye desteklemiyor olması örneklem gurubunun özelliğinden kaynaklanıyor olduğu düşünülmüştür. Çünkü, tesadüf eden örneklem gurubunda ağırlıklı olarak sayısal alanı oluşturan okul türü dikkate alındığında ayrıca ikinci denencesindeki bulgular ve literatür verileri incelendiği zaman bu tahmini yorumu destekler sonuçları görmek mümkündür.

5. Saldırganlık ile Denetim Odağı İlişkisi ve Denetim Odağı Puanlarının Saldırganlık Puanlarını Açıklama Gücü

Araştırmanın beşinci denencesinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında ($r=0.164$; $P<0.05$) düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre “Orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır” denencesi kabul edilmiştir.

Denence 7’de ise, orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanlarının, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklayıp açıklamadığı test edilmiştir. Analiz sonucunda denetim odağı puanlarının, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıkladığı sonucu bulunmuştur.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, Denetim odağının puanlarının saldırganlık puanlarını açıklama gücü % 2.7 olarak bulunmuştur.

Denetim odağı ile saldırganlık puanları arasında pozitif ilişkinin olması demek, dış denetimli öğrencilerin, iç denetimli öğrencilere oranla daha saldırgan oldukları sonucunu verir.

Kuzgun (1972) içten denetimlilerin, dış çevreye mümkün olduğu kadar az bağımlı, kendine yetebilen, benliğine saygı duyan, kendini gerçekleştirmeye yönelik duygulardan haberi olan, uzlaştırmacı bir görüşe sahip olan kimseler olduklarını ifade etmiştir.

Köksal (1991) denetim odağı ile saldırganlık ilişkisini araştırmış ve elde edilen bulgulara göre dış denetimli kişilerin daha saldırgan olduğunu tespit etmiştir. Phares (1976) içten denetimli bireylerin benlik kontrollerinin daha fazla gelişmiş olduğunu ifade etmiştir. Bu da bu bireylerin tepkilerinde daha kontrollü oldukları düşüncesini beraberinde getirmektedir. Buss da, tepkilerini denetleyebilen bireylerin, denetleyemeyenlere oranla daha az saldırgan olacaklarını ifade etmiştir (Uluğtekin, 1976).

Literatürdeki bilgilerinde desteklediği ve araştırmanın bulgularına göre de dış denetimli öğrencilerin, iç denetimli öğrencilere oranla daha saldırgan oldukları söylenebilir.

Kağıtçıbaşı (1999), tarafından aktarılan bir çalışmada, çocuklara sık sık güç gösterisinde ve saldırgan davranışta bulunmanın, çocukta yetersiz iç kontrol sistemi oluşturduğu bulunmuştur. Yani fiziksel ceza, vicdan yerine saldırganlığı öğretmektedir. Bu çalışmadan çıkarılan sonuç ta, iç kontrol sisteminin oluşumuyla saldırganlık arasında ters bir ilişkinin olduğu yönündedir. Öyleyse iç kontrolü gelişen ve içten denetimli bireyler, saldırganlığa daha az başvuracaktır, denebilir.

Araştırmanın beşinci denencesindeki sonuçlar ve incelenen literatüre göre; denetim odağı ile saldırganlık arasında bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç araştırmanın yedinci denencesinde ki denetim odağının, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıkladığı şeklindeki bulguyu desteklemektedir.

6. Denetim Odağı ile Kişilik Özellikleri İlişkisi

Araştırmanın altıncı denencesinde orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri boyutlarından genel uyum ($r = -.207$), sosyal uyum ($r = -.162$), kişisel uyum ($r = -.210$), puanları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu sonuca göre “Orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır”. denencesi kabul edilmiştir.

Rotter tarafından toplumsal öğrenme kuramı içerisinde tanımlanan ‘Denetim Odağı’ kuramına görgül araştırmalar sonucu pek çok durumda işlerlikte olan bir kişilik boyutu olarak ölçülüp, değerlendirilebileceği kanıtlanmıştır. (Rotter, 1985; Mc Candless, Evans, 1973; Akt: Aksoy, 1992).

Araştırmadan elde edilen sonuca göre denetim odağı ile kişilik özellikleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Denetim Odağının literatür de bir kişilik boyutu olarak tanımlanıyor olması, araştırmadan elde edilen sonucu destekler niteliktedir.

7. Saldırganlık ile Kişilik Özellikleri İlişkisi ve Kişilik Özelliklerinin Saldırganlığı Açıklama Gücü

Araştırmanın yedinci denencesinde, orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanlarından, genel uyum ($r = -.363$), sosyal uyum ($r = -.420$), kişisel uyum ($r = -.274$), puanları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı düzeyde negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Denence 9' da ise, orta öğretim öğrencilerinin kişilik özelliklerinin, öğrencilerinin saldırganlık puanlarını açıklama gücü test edilmiştir. Analiz sonucunda öğrencilerin kişilik özelliklerinin, saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıkladığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, Kişilik özellikleri puanlarının, saldırganlık puanlarını açıklama gücü %37.3 olarak bulunmuştur.

Denence 9'a göre saldırgan davranışlarda önemli etkenlerden birini kişilik oluşturmaktadır. Bu bulguyu açıklayabilmek için kişiliği oluşturan unsurları incelemek faydalı olabilir. İnsanın kişilik gelişiminde çevrenin rolü oldukça büyüktür. Kişiliği oluşturan unsurların önemli bir kısmını çevreden alınır. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren karşılaştıkları modellerden bazı davranışları öğrenmektedirler. Bu dönemde anne-baba gibi güçlü modellerin davranışları çocuk tarafından taklit edilmektedir. Ayrıca, çocuğun bazı davranışları pekiştirilmekte, bazı davranışları ise cezalandırılmaktadır. Pekiştirilen davranışlar çocuğun bilişsel süreçlerinde işlenmekte ve kişilik yapısında belli bir süreklilik kazanmaktadır (Nelson, Jones, 1982; Temel ve Aksoy, 2001; APA, 1998).

Buna karşın saldırganlığında çevre tarafından kazandırılan bir davranış olduğunu savunan kuramlar bulunmaktadır. Bandura'ya göre çocuklar saldırganlığı, sosyalleşme sürecinde öğrenmektedirler. Saldırganlığın, nasıl geliştiğini ve nasıl öğrenildiği konusunu açıklamaya çalışan Bandura ve Walters (1963), Bandura (1986) ve Johnson (1972), saldırganlığın öğrenilmesinde iki temel süreç üzerinde durmaktadır. Çocukların saldırgan davranışları hem gözlem yoluyla (observational learning) hem de araçsal öğrenme (instrumental learning) yoluyla öğrendiklerini öne sürmüşlerdir. Çocuklar saldırgan davranışları gözlem ve taklit yoluyla öğrenirler, bu öğrenmede üç

çevresel etkinlik kaynak oluşturur. Bunlar, ailevi etkinlikler, kültürel etkinlikler ve sembolik modellerdir.

Bazı araştırmalarda da kişilik tiplerinin saldırganlığı ortaya koymada belirleyici bir unsur olduğunu belirtilmiştir. Megargee ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmada kişilik tipleri "yüksek kontrollüler" ve "düşük kontrollüler" olarak sınıflandırılmıştır. Yüksek kontrollü bireylerin, saldırganlık hissetmelerine karşın bunu davranışa dönüştürme konusunda kendilerini kısıtladıkları, düşük kontrollü bireylerin ise en ufak bir provokasyona bile saldırganca tepkide buldukları gözlenmiştir (Akt: Bilgin, 1988).

Mevcut literatür bilgileri ve araştırmanın 9'uncu denencesinden elde edilen bulgularla dikkate alındığı zaman saldırganlığın oluşumunda ve ortaya çıkmasında kişiliğin bir etken olduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın 7'inci denencesinden elde edilen sonuçlara göre ise öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı düzeyde negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Kişilik özellikleri puanlarının yüksek olması, uyum düzeyinin yüksekliğini gösterir. Saldırganlık puanlarının düşük olması ise bireylerin saldırganlıklarının düşük olması anlamına gelmektedir. Uyum düzeyleri yüksek olan bireylerde, saldırganlık beklenen bir davranış değildir. Bu durumda kişilik özellikleri puanları ile saldırganlık puanları arasındaki ilişkinin negatif çıkması beklenen bir durumdur.

Denence 7'nin bulgularını netleştirmek adına, kişilik özelliklerini sadece genel özellikler olarak değil de, alt boyutları düzeyinde incelemede fayda olduğu düşünülmüştür.

Saldırganlık puanı ile kişisel uyum alt boyutlarından kendini gerçekleştirme ($r = -.226$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Özgüven (1992), kendini gerçekleştiren bir kişinin davranış özellikleri olarak; kendine güvenme, yeteneklerinin farkında olma, bir işe yaradığı duygusu içinde olma gibi niteliklerle ilişkilendirmektedir. Bu bilgi doğrultusunda kendini gerçekleştiren bir kişiden saldırgan davranış sergilemesi beklenmeyen bir durumdur. Araştırmadan elde edilen bulguda bu beklentiyi doğrulamaktadır.

Saldırganlık puanı ile kişisel uyum alt boyutlarından duygusal kararlılık ($r = -.253$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Duygusal kararlılığı düşük olan kişiler genellikle gergin ve kaygılı olurlar. Karşılaştıkları yeni durumlarda ise ya korkak ve çekingen, ya da aşırı düzeyde atak ve kavgacı olabilirler Özgüven (1992). Araştırma verisinden elde edilen sonuca göre duygusal kararlılık puanları yüksek olan öğrencilerin, saldırganlık puanları düşük çıkmıştır.

Saldırganlık puanı ile kişisel uyum alt boyutlarından nevrotik eğilimler ($r = -.248$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ölçeğin değerlendirilmesinde nevrotik eğilimler puanının yüksek bulunması, nevrotik belirtilerin azlığını, puanının düşük olması ise belirtilerin çokluğunu göstermektedir. Bu değerlendirme verisinin dikkate alınması sonucu, saldırganlık puanı ile nevrotik eğilimler puanlarını aynı yönde yüksek çıkması beklentisini karşılamaktadır. Çünkü nevrotik eğilimli olan kişiler, duygusal çatışmalarını genellikle fiziksel yollardan ifade etmektedirler. Ayrıca, nevrotik eğilimliler benliğini olduğu gibi kabul edememe, mükemmeliyetçi olma, eleştiriye açık olmama gibi davranışlarında içerir Özgüven (1992). Nevrotik eğilimli bireylerin davranış özellikleri incelendiği zaman, saldırgan davranışlar sergilemeye uygun özellikler oldu görülmektedir. Araştırma bulgusu da bu bilgileri destekler nitelikte sonuçlanmıştır.

Saldırganlık puanı ile kişisel uyum alt boyutlarından psikotik belirtiler ($r = -.196$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Psikotik belirtiler puanı düşük olan bireylerde, insanlardan uzaklaşma ve yalnız kalmayı yeğleme eğilimi, dikkatini bir noktada toplama güçlüğü ve hayal kurma eğilimi gözlenir. Bu bireyler alıngan ve aşırı duygusaldırlar Özgüven (1992). Psikotik belirtiler puanı düşük olan bireylerin davranış özellikleri incelendiği zaman saldırganlık puanlarının da düşük olması beklenmektedir. Çünkü bu özellikleri taşıyan kişilerin saldırgan davranışlar sergilemeleri beklenmemektedir. Araştırma sonucu ise Psikotik belirtiler puanı düşük olan bireylerin saldırganlık puanları yüksek çıkmıştı.

Saldırganlık puanı ile sosyal uyum alt boyutlarından aile ilişkileri ($r = -.205$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu alt ölçekten (Aİ) elde edilen puan, bireyin ailesi ile olan ilişkilerini yansıtmaktadır. Puanın yüksek bulunması, kişinin anne babası ve kardeşleri ile dostça ve sağlıklı ilişkiler içinde olduğunu ailesini sevdiğini ve ailesi tarafından sevildiğini gösterir. Puanın düşük bulunması

ise bireyin ailesi ile olan ilişkilerinde, karışıklık ve uyumsuzluk bulunduğuna işaret eder Özgüven (1992). Buna karşılık saldırganlık puanının yüksek olması saldırganlık düzeyinin yüksekliğini, düşük olması ise saldırganlık düzeyinin düşüklüğünü göstermektedir. Bu da saldırganlık puanı ile aile ilişkileri puanları arasındaki negatif ilişkiyi açıklamaktadır. Özgüven (1992)'e göre, ailesi ile problemleri olan bireyler, aile üyelerini çok otoriter bulurlar, onların kendilerinden çok fazla şey beklediklerini düşünürler. Çok zorunlu durumlar dışında, evde olmaktan kaçınırlar, evden kaçma isteklerini sık sık irade ederler. Literatürden elde edilen araştırma bulguları Bandura (1961) Hatunoğlu (1994), Öztürk (1990), araştırmadan elde edilen bulguları desteklemektedir.

Saldırganlık puanı ile sosyal uyum alt boyutlarından sosyal normlar ($r = -.412$), puanı arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Sosyal normlar puanı, uyulması zorunlu yasal durumlara olduğu kadar, dikkate alınması gereken sosyal kural ve toplum değerlerine ve başkalarının haklarına saygılı olma, bunun yanı sıra kendi istek ve gereksinimlerini de toplumla uzlaşarak, belli ölçülerde bağımsız olarak karşılama gibi davranışları ölçmektedir. Sosyal normlar puanının yüksek olması, bireyin başkalarının haklarını anlayışla karşıladığını, kişisel isteklerini grubun gereksinimlerine göre erteleyebildiğini yada değişebildiğini gösterir. Bu kişiler toplumda neyin doğru neyin yanlış olarak kabul edildiğinin bilincindedirler Özgüven (1992). Saldırganlık genellikle toplumların rahatsız olduğu ve tasvip edilmeyen bir davranış türüdür. Saldırganlık, insanın ortak yaşamına zarar vermesi nedeniyle genellikle ahlaksal açıdan kınanmaktadır (Mitscherlich, 2000). Buna ek olarak Maccoby ve Jacklin, farklı toplumların ve toplumsal sınıflara mensup bireylerin saldırgan davranışların farklı miktarlarını ve farklı türlerini kabul edilebilir saydıklarını belirtmektedir (Akt. Wenar, 1994). Her ne kadar bazı saldırganlık türleri çocuklara küçük yaşta öğretilmeye çalışılsa da (küfür, büyüğüne vurma, oyuncak seçimi vb) sosyal normlar puanı yüksek olan bireyler, aslında toplumun neyi isteyip istemediğini anlaya bilmekteler. Bu da saldırganlık puanlarının düşük oluşunu açıklamaktadır.

Saldırganlık puanı ile sosyal uyum alt boyutlarından antisosyal eğilimler ($r = -.542$) puanları arasında 0.05 düzeyinde anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Antisosyal eğilimler puanının düşük olması, bireyin antisosyal eğilimlere sahip olduğunu, antisosyal eğilimler puanının yüksek olması, bireyin belli ölçüler içinde antisosyal eğilimleri olmadığına işaret eder Özgüven (1992). Buna karşılık saldırganlık puanının yüksek olması

saldırganlık düzeyinin yüksekliğini, düşük olması ise saldırganlık düzeyinin düşüklüğünü göstermektedir. Bu da saldırganlık puanı ile antisosyal eğilimler puanı arasındaki negatif ilişkiyi açıklamaktadır. Özgüven (1992)'e göre, antisosyal eğilimleri olan kişiler, genellikle sert, öfkeyle dolu, kavgacı, incitme isteği duyan, zor kullanmaya eğilimli, öç alma duyguları içinde olan, saygısız bireyler olarak tanımlanmaktadır. Nugent ve Champling'e göre öfke, düşmanlık ve saldırganlık arasında karmaşık bir ilişkinin olduğunu vurgulayarak, öfkenin otomatik bir şekilde saldırganlıkla birlikte ortaya çıkmasa da, çoğu kez saldırgan davranışı başlatıcı durumda olduğu belirtilmektedir (Cenkseven, 2003). Anti sosyal eğilimler puanı düşük olan bireyler saldırganlık türlerinin (fiziksel, sözel, araçsal, vb) hemen hemen hepsine sahip oldukları görülmektedir. Araştırma elde edilen sonuçta bu bilgileri desteklemektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma bulgularına dayalı olarak ulaşılan genel sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

Erkek öğrencilerin saldırganlık puanları, kız öğrencilerin saldırganlık puanlarından anlamlı düzeyde yüksektir.

Öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları okul türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Sonuçlar incelendiği zaman Ticaret Lisesi ve Genel Lisede okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarının genel olarak diğer okullarda okuyan öğrencilerin saldırganlık puanlarından yüksek olduğu görülmektedir. Saldırganlık puanı en düşük olan öğrencilerin ise Fen Lisesi ve İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrenciler olmuştur.

Saldırganlık puan ortalamalarının sınıf düzeyi (lise 1, lise 2, lise3'üncü sınıf) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Elde edilen sonuca göre lise1 ile lise 3.sınıfta okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı değilken, lise 2. sınıfta okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla lise1 ve lise3 de okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Yani lise 2'nci sınıfta okuyan öğrencilerin lise 1'inci ve lise 3'üncü sınıfta okuyan öğrencilerden saldırganlık puanlarının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları okudukları alan türü (sözel, sayısal, eşit ağırlık) değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre sözel alan ile sayısal alanda okuyan öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı değilken, eşit ağırlık alanında okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarıyla, sözel ve sayısal alanda okuyan öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre eşit ağırlık alanında okuyan öğrencilerin sözel ve sayısal alanda okuyan öğrencilerden saldırganlık puanları daha yüksektir.

Öğrencilerinin saldırganlık puanları ile denetim odağı puanları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ayrıca orta öğretim öğrencilerinin denetim odağı puanları, öğrencilerin saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

Öğrencilerin denetim odağı puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır. Ancak sosyal uyum alt boyutlarından, aile ilişkileri ve sosyal ilişkiler puanları arasında ise anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Öğrencilerin saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri puanları arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır. Saldırganlık puanları ile sosyal uyum alt boyutlarından, sosyal ilişkiler puanları arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur. Ayrıca Orta öğretim öğrencilerinin kişilik özellikleri puanları, saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde açıklamaktadır.

Ulaşılan genel sonuçlar ışığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

1. Bu araştırmanın genel sınırlılığı, çalışma grubunun sadece orta öğretim öğrencilerinden oluşmasıdır. Özellikle saldırganlık davranışının nedenleriyle ilgili daha somut sonuçlara ulaşabilmek için orta öğretim öğrencilerinin dışında seçilecek yeni gruplarla yeni çalışmalar yapılabilir.

2. Öğrencilerin model alma yoluyla da saldırgan davranışları öğrendiklerini göz önünde tutarsak, öğrencilerin model aldıkları önemli bir kitleyi öğretmenler oluşturmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak saldırganlık ile öğretmen davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar yapılabilir.

3. Araştırmada ve literatürden elde edilen bilgiler ışığında iç denetimli kişilerde saldırganlık puanlarının düşük olduğu görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, içsel denetim kazandırmaya yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

4. Bu araştırmada kişilik ile saldırganlık arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Eğitim kurumlarında saldırgan davranış sergileyen öğrencilere yönelik psikolojik danışma hizmetlerinde, kişilik yapısıyla ilgili etmenler dikkate alınabilir.

5. Saldırgan davranış nedenleri arasında, kişinin kendini ifade etmede güçlük çekmesi nedeni göze çarpmaktadır. Bu nedenden yola çıkarak okul rehberlik etkinliklerinde öğrencilerin kendilerini sağlıklı bir şekilde ifade etmelerine yönelik etkinliklerin yapılması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Z. (2003). **Profesyonel erkek basketbolcuların sosyal uyum, kaygı, saldırganlık düzeyleri ile maç başarıları arasındaki ilişkinin araştırılması**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa
- Aksoy, C.A. (1992). **Lise son sınıf öğrencilerinin öz saygı ve denetim odağını etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Alkan, T. (1983). **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul: Hil Yayınları.
- Alpagut, C. (1984). **İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri**, İstanbul: Payle Yayınları.
- Andre, T. ve A. Holland. (1995) Relationship of Sport Participation to Sex Role Orientation and Attitudes Toward Women Among High School Males and Females, **Journal of Sport Behavior**, (18).
- APA, (1998). Tv'de Şiddet Ve Çocuklarımız: Etkilenmemeleri İçin Neler Yapabilirsiniz, (Çev. Nesrin Şahin), **Türk Psikoloji Bülteni**, 4 (8), 76-82.
- Arı, R. (2005). **Gelişim ve Öğrenme**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Arıca, O.T. (1995). **Üniversite öğrencilerinde saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odağı ilişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Aşkın, M. (1981). **Bazı Kişilik Değişkenlerinin Kültürlerarası Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aşkın, M. (1989). Denetim Odağı İle Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişkinin Sosyal psikolojik Açıdan İncelenmesi, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Erzurum
- Atkinson, R. L. Atkinson, R. C. Smith, E. E. Ben, D. J.ve Hoeksama, S. N. (1996). Hilgard's Introduction to Psychology, (Çev. Yavuz Alogan), **Psikolojiye Giriş**, (12. Baskı), Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Aytek, H. (1999). **Gurup rehberliğinin ortaöğretim basamağındaki öğrencilerin öfkeli davranışlarının kontrolü üzerindeki etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bandura, A. Ross, D. ve Ross, S.A. (1961). Transmission Of Aggression Through Imitation Of Aggressive Models. **Journal Of Abnormal and Social Psychology**, (63), 575-582. (Classics in the History of Psychology, York University Toronto, Ontario: Christopher D. Green) psychclassics. yorku.ca/Bandura /bobo.htm.
- Bandura, A. (1986). **Social Foundations of Thought and Action: A social cognitive theory**, (3th Edition), New York: Prentice-Hall, Inc.
- Bandura, A. (1973). **Aggression: A social learning analysis**, New York: Prentice-Hall, Inc.
- Bandura, A. Walters, R.H. (1963). **Sosyal Learning and Personality, Development**, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Baron, R.A. Byrne, D. (1993). **Social Psychology: Understanding Human Interaction** (7th Edition.). London: Allyn and Bacon
- Başar, H. (1994). **Sınıf Yönetimi**, Ankara: PEGEM Yayınları
- Baygöl, E. (1997). **Ergenin öfke tepkilerinin incelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Berkowitz, L. (1993). **Aggression: Its Causes, Consequences, and Control**. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Bettencourt, B.A. Cyndi, K. (1997). A Meta-Analysis of Aggression in The Presence of Voilent Cues: Effects of Gender Differeces and Aversive Provocation, **Aggressive Behavior**. (23), 447-456
- Bilge, F. (1990). **Sporcuların psikolojik ihtiyaçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bilge, F. (1996). **Danışandan hız alan ve bilişsel yaklaşımlarla yapılan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin kızgınlık düzeyleri üzerindeki etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bilge, F. (1997). Danışandan hız alan ve bilişsel davranışçı yaklaşımlarla yapılan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin kızgınlık düzeyleri üzerindeki etkisi, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 2 (8), 9-16 Ankara.
- Bilgin, N. (1988). **Sosyal Psikolojiye Giriş**, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 48.
- Birnbaum, A.S. Lytle, L.A. Hannan, P.J. Murray, D.M. Perry, C.L. Forster, J.L. (2003). School functioning and violent behavior among young adolescents: a contextual analysis, **Health Education Research**, 18 (3), 389-403.
- Campbell, M. ve S. Muncer. (1994). Sex differences in aggression: social representation and social roles, **British Journal of Social Psychology**, (33), 233-240.
- Cenkseven, F. (2003). The Effects of Anger Management Skills Programme on The Anger and Aggression Levels of Adolescents, **Eğitim Bilimleri ve Uygulama**, Altı aylık Eğitim Bilimleri Dergisi, Ankara. 2 (4), 154-167.
- Cüceloğlu, D. (1991). **İnsan ve Davranışı**, 2. Basım İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (1994). **İçimizdeki Çocuk**, 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetinkaya, H. (1991). **Video oyunlarının çocuklarda saldırganlığa etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çobanoğlu, M.G. (1993). **Sporda saldırganlık olgusu ve bu olgunun sportif performans üzerine etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dağ, İ. (1991). Rotter' in İç ve Dış Kontrol Odağı Ölçeğinin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliliği ve Geçerliliği, **Psikoloji Dergisi**, 7 (26) 10-15.
- Davis, T.C. Byrd, R.S. Arnold, C.L. Auinger, P. ve Bocchini, J.A. (1999). Low literacy and violence among adolescents in a summer sports program, **Journal of Adolescent Health**, 24 (6), 403-411.
- Dizman, H. (2003). **Anne-babası ile yaşayan ve anne yoksunu olan çocukların saldırganlık eğilimlerinin incelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, S. (2001). **Farklı sosyo-ekonomik düzeylere mensup ergenlik çağındaki kız ve erkeklerin saldırgan davranışlarıyla ana-baba tutumları arasındaki**

- ilişkiler.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Koceeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Doğan, Y. B. (1993). Sinema ve Agresyon, **3P:Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi**, 1 (4), 52-56.
- Dönmez, A. (1984). Belirli Toplumsal Durumların Algılanmasında Denetim Odağı Etkisi, **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 17 (1-2), 152-157. Ankara.
- Dönmez, A. (1985). Denetim Odağı (Locus of Control), **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 18 (1-2), 31-42. Ankara.
- Dönmez, A.(1986). Denetim Odağı. Temel Araştırma Alanları, **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 19 (1-2), 260-280. Ankara.
- Dönmez, A. (1988). Televizyon ve Saldırganlık, **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 21 (1-2), 56-67. Ankara.
- Dönmez, A. Başol, H.A. (1984). Çevre Büyüklüğü ve 10-12 yaş İlkokul Çocuklarında Denetim Odağı, **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 49, 10-19. Ankara.
- Duman, F. N. (2001). Cinsiyetler arası rekabet, **Çocuk ve Aile: Bilinçli Ana Babanın Dergisi**, (32), 40-42.
- Enç, M. (1990). **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Karatepe Yayınları.
- Engler, B. (1985). **Personality Theories**, 2. Basım, Boston, Houghton Mifşin Company
- Erkuş, A. (1994). **Psikolojik Terimler Sözlüğü**, Ankara, Doruk Yayınları.
- Erman, H. (2000) Çocuk Aile Disiplin Üçgeni, **Çocuk ve Aile: Bilinçli Ana Babanın Dergisi**, (31), 40-42.
- Eron, D. L. (1980). Prescription For Reduction of Aggression, **American Pshchologist**, 35 (3), 244-252.
- Eron, D. L. (1987). The Development of Aggression Behavior from The Perspective of a Developing Behaviorism, **American Pshchologist**, 41 (5), 435-442.
- Ertan, Y. ve Ardalı, C. (1996). Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları, **Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi**, (6-7), 143-163.
- Freedman, J. L. Sears, D.O. ve Carlsmith J. M. (1978). Introduction to Psychology, Prentice Hall, (Çev. A. Dönmez), **Sosyal Psikoloji**, (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 1993.

- Freud, S. (1971). *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Londra: Hogarth Press, (Çev. Selçuk Budak), **Psikanalize Giriş Dersleri**, (1. Basım), Ankara: Öteki Yayınevi, 1994.
- Fromm, E. (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*, (Çev. Şükrü Alpagut), **İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri**, 1. Kitap, (2. Basım), İstanbul: Payel Yayınevi, 1993.
- Fromm, E. (1947). *Man For Himself*, (Çev. Necla Arat), **Kendini Savunan İnsan**, (5. Basım), İstanbul: Say Yayınları, 1996.
- Fromm, E. (1968). *The Hearth of Man Its Genius for Good and Evil* (Çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten). **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, İstanbul: Payel Yayınevi. 1994
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (1994). *Child and Adolescent Development*, Little-Brown, (Çev. Bekir Onur), **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, (5. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Geçtan, E. (1996). **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geçtan, E. (1990). **Psikanaliz ve Sonrası**, (7. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geen, R.G. ve O'neal, E.C. (1977). **Perspectives on Aggression**, New York: Academic Pres, Inc.
- Goldstein, A.P. ve Carr, E.G. (1981). **In Response To Aggression Methods of Control and Prosocial Alternatives**, New York: Pergamon Pres, Inc.
- Gökçakan, Z. Yanılmaz, B. (1998). Öğretmen Adaylarının Denetim Odağı ve Stresle Başa Çıkma Tarzları, **S. Ü. Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı**, Konya
- Gunther, M. (1980). *Aggression, Self Psychology and The Concept of Health*, **Advances in Self Psychology**; ed. A. Goldberg. New York: International Universities, Press.
- Gümüşdağ, H. (2004). **Profesyonel futbolda fauller ve saldırganlık teorileri bakımından değerlendirilmesi**. Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gümüş, T. (2000). **Kendini kabul düzeyleri farklı genel lise öğrencilerinin bazı değişkenlere göre saldırganlık düzeyleri**, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Güner, N. (1995). **Ergenlerin dinledikleri müzik türünün depresyon ve saldırganlık düzeyine etkisi**, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngör, D. (1996). **Turkish university students relationships with their friends and families: social support, satisfaction and loneliness**, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürşimşek, I. (1988). Düşmanlık ve Saldırganlık, **Sosyal Psikolojiye Giriş**, (Ed. Nuri Bilgin), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları,
- Gürkaynak, İ. (1979). **Sosyo-Ekonomik Düzey ve Çocuk**, Ankara: Kelaynak Yayınevi.
- Hatunoğlu, A. (1994). **Ana baba tutumları ile saldırganlık arası ilişkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- İçli, T.G., Öğün, A. ve Özcan, N. (1995). **Ailede kadına karşı şiddet ve kadın suçluluğu**, T.C. Devlet Bakanlığı Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Isom, M.D. (1998). **The Social Learning Theory**. [http://www.criminology.fsu.edu / crimtheory /bandura.htm](http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/bandura.htm)
- Johnson, R.N. (1972). **Aggression in Man and Animals**, Philadelphia, W.B. Saunders Company.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). **Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). **Yeni İnsan ve İnsanlar**, 10. Basım. İstanbul: Evrim Yayınevi ve Bil. San. Tic. Ltd. Şti.
- Karataş, Z.B. (2002). **Anne baba saldırganlığı ile lise öğrencilerinin saldırganlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kılbaş, Ş. (2001). **Rekreasyon: Boş Zamanı Değerlendirme**, (1. Baskı), Adana: Anaca Yayınları.
- Kırpınar, İ. Özer, H. Coşkun, İ. ve Çayköylü, A. (1995). Yatan psikiyatri hastalarında saldırganlık: Erzurum'da psikiyatri kliniklerinde görülen saldırgan davranışlar üzerine bir çalışma, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 6 (4), 285-296.

- Kısaç, İ. (1997). **Üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre sürekli öfke ve öfke ifade düzeyleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Kızıltan, G. (1984). **Üniversite öğrencilerinin kişisel ve sosyal uyum düzeylerini etkileyen etmenler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Kiper, İ. (1984). **Saldırganlık türlerinin çeşitli ekonomik, sosyal ve akademik değişkenlerle ilişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kocaturk, R. (1982). **Saldırganlık güdüsünün spor ve eğitim alanında meslek seçimine etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kopper, B.A. ve Epperson, D.L. (1996). The experience and expression of anger: Relationships with gender, gender role socialization, depression, and mental health function. **Journal of Counseling Psychology**, (43), 158-165
- Korkut, F. (1991). İlkokul Öğrencilerine İlişkin Bazı Değişkenlerin Denetim Odakları Üzerine Etkisi, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. (6), Ankara.
- Köknel, Ö. (1995). **Kişilik: Kayıdan Mutluluğa**, (13. Basım), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köknel, Ö. (1996) **Bireysel ve Toplumsal Şiddet**, (1. Basım), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köksal, F. (1991) **Denetim odağı ile saldırgan davranış arasındaki ilişkiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Kulaksızoğlu, A. (1989). Ergen-Aile Çatışmaları İle Annenin Tutumları Arasındaki İlişki ve Ergenin Problemleri, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi** (1), İstanbul
- Kulaksızoğlu, A. (1998). **Ergenlik Psikolojisi**, (2. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulik, J.A. ve Brown, R. (1979). Frustration, Attribution of Blame and Aggression. **Journal of Experimental Social Psychology**, (15), 183-194.
- Kurthan, F. (1980). **Spor Yönetimi**, Ankara: SBF Yayınları, 28

- Kuzgun, Y. (1972). **Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi** Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kuzgun, Y. (1989). **Edwards Kişisel Tercih Envanteri**, El Kitabı, Ankara: Meteksan.
- Lawrence, P.A. (1993). **Personality: Theory and Research**, Singapore, John Wiley.
- Lines, G. (2001). Villains, fools or heroes? sports stars as role models for young people, **Leisure Studies**, 20 (4), 285-303.
- Lochman, K. ve Dodge, K.A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent moderately aggressive and nonaggressive boys, **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 62 (2), 366-374.
- Lore, R.K. ve Schultz. L.A. (1996). İnsan Saldırganlığının Kontrolü: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, (Çev. Hatice Karaçanta), **Türk Psikoloji Bülteni**, 2 (5), 28-34.
- Lorenz, K. (1996a). "Ecco homo (İşte İnsan)," (Çev. Mustafa Tüzel), **Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi**, (6-7), 65-77.
- Lorenz, K. (1996b). Saldırganlığın Spontanlığı, (Çev. Müjgan Şahinoğlu), **Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi**, (6-7), 165-168.
- Maccoby, E.E. ve Jacklin, C.N. (1980). Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise. **Child Development**, (51), 964-980.
- Mahrebian, A. (1997). Relations among personality scales of aggression, violence and empathy: validation evidence bearing on the risk of eruptive violence scale, **Aggressive Behavior**: (23), 433-445.
- Maier, S.F. Watkins L.R. ve Fleshner, M. (2000). Psikonöroimmünoloji: Davranış, Beyin Ve Bağışıklık Sistemi Arasındaki Bağlantı, (Çev. Belgin Ayvaşık), **Türk Psikoloji Bülteni**, (16-17), 89-98.
- Martin, M. ve Greenwood, C.W. (1995). **Solve your child's school-related problems**, (Çev. Fatma Zengin Dağıdır), Çocuğunuzun Okulla İlgili Sorunlarını Çözebilirsiniz, (1. Basım), İstanbul: Sistem Yayıncılık.2000
- Maşrabacı, T. (1989). **Yurtta kalan ve kalmayan üniversite öğrencilerinin ruhsal durumlarını etkileyen bazı faktörler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Mialkowski, J.H. (2000). **Effect of family expressiveness and humor on adolescent aggression**, Unpublished Master Thesis Truman State University, Missouri.
- Michaud, Y. (1991). **Şiddet**, (Çev. Cem Muhtaroglu). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mitscherlich, A. (2000). **Barış Düşüncesi ve Saldırganlık**, (Çev. Hüsen Portakal) (2. Basım), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Morgan, J.C. (1995). **Psikolojiye Giriş**, (Ed. ve Çev. Sibel Karataş), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Morrison, G.M. ve Morrison, R.L. (1994). School violence to school safety: reframing the issues for school psychologist, **School Psychology Review**, 23 (2) 236-256.
- Nelson-Jones, R. (1982). The Theory and Practice of Counseling Psychology, Birmingham: Cassell Educational Limited, (Ed. Füsün Akkoyun) **Danışma Psikolojisi Kuramları**, Ankara: Özel Baskı.
- Nixon, H. L. (1997). Gender, sport and aggressive behavior outside sport, **Journal of Sport & Social Issues**, 21 (4), 379-385,
- Nugent, W.R. ve Champling, D. (1997). The effects of anger control training on adolescent antisocial behavior, **Research on Social Work Practice**, 7 (4), 446-462.
- Orpinas, P.K. Engquist, K.B. ve Grunbaum, J.A. (1995). The co-morbidity of violence-related behaviors with health-risk behaviors in a population of high school students, **Journal of Adolescent Health**, 16 (3), 216-225.
- Öğülmüş, S. (1995). **Okullarda (Liselerde) Şiddet ve Saldırganlık**,Yayınlanmamış Araştırma Raporu. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara
- Öğülmüş, S. (1995). Vandalizm (Tahripçilik) veya Toplumda Çevreye Karşı Bir Manifesto, **İlim ve Sanat**, (39), 76-79.
- Önder, M.E. Dilbaz, N. (1994). Agresyonda Psikofarmakolojik Tedavi, **3P: Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi**. 2 (1), 81-88. Ankara
- Ören, N. (1989). **Üniversite Öğrencilerinin Denetim Odağı ve Kendini Kabul Değerleri Arasındaki İlişki**, Erzurum: Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ören, N. (1991) Denetim Odağı ve Kendini Kabul Arasındaki İlişkiler, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**. 1 (2), Ankara
- Özgüven, İ. E. (2001). **Ailede İletişim ve Yaşam**, (1. Basım), Ankara: PDREM Yayınları.
- Özgüven, İ. E. (1992). **Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı**, Ankara: Psikolojik Danışma Rehberlik ve Eğitim Merkezi Yayınları

- Öztürk, İ. (1990). **Ana Baba Tutumlarının Üniversite Öğrencilerinin Bağımsızlık, Duyguları Anlama, Yakınlık, Başatlık, Kendini Suçlama ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon
- Özyürek, M. (1983). Benlik Kavramı ve Denetim Odağı Açısından Birlikte ve Ayrı Eğitimin Etkileri, **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları** Ankara: No:123.
- Phares, E.J. (1957). Expectancy changes in skill and chance situation. **Journal of Abnormal and Social Psychology**, (54), 339-342.
- Phares, E. J. (1976). **Locus of Control in Personality**, Kansas State University General Learning Pres.
- Piko, B.F. Keresztes, N. Pluhar, Z.F. (2005). Aggressive behavior and psychosocial health among children, **Personality and Individual Differences**, 40 (5), 885-895
- Rant, R.H. Treiber, D.F. Getts, A. Mc Cloud, K. Linder C.W. ve Woods, E.R. (1996). Comparasion of two violence prevention curricula for middle school adolescents, **Journal of Adolescent Health**, 19 (2), 111-117.
- Rosenzweig, M.R. ve Leiman, A.L. (1989). **Physiological Psychology**, 2. Edition, Random House Inc.
- Reich, W. (1947). Die Funktion des Orgasmus, New York, (Çev. Bertan Onaran), **Bedensel Boşalmanın İşlevi**, (2. Basım), İstanbul: Payel Yayınevi, 1982.
- Riches, D. (1986). The Anthropology of Violence, İngiltere: Basil Blackwell, (Çev. Dilek Hattatoğlu), **Şiddet: Antropolojik Açidan**, (1. Basım), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1989.
- Roberto, A.J. Meyer, G. Boster, F.J. Roberto. H.L. (2003). Adolescents' decisions about verbal and physical aggression: a application of the reasoned action, **Human Communication Research**, (29), 135-147.
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcements, **Psychological Monographs**. 80. Whole No: 609
- Rotter, J.B. Chance, J.E. ve Phares, E.J. (1972). **Applications of social learning theory of personality**, New York: Holt, Rinehars and Winston.
- Savaşır, I. (1975). **Çocuklarda Saldırganlığın Kışkırtıcı Durumlarla İlgili Değer Yarguları**, Doçentlik Tezi. H.Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri Böl. Ankara

- Savaşır, I. (1978). **Çocukta Saldırganlığın Gelişmesinde Önemli Olan Faktörler**, XIII. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi. Ajan Türk, 46-53. Ankara.
- Sawrie, S.M. Watson, P.S. Biderman, M.D. (1991). Aggression, sex role measures and Kohut's psychology of the self, **Sex Roles**. (25), 141-161.
- Scharf, S.C. (2000). **Gender differences in adolescent aggression: an analysis of instrumentality vs. expressiveness**, Unpublished Doctoral Thesis Michigan University Department of Clinical Psychology, Michigan.
- Senemoğlu, N. (2000). **Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya**, (1. Basım), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Serpemen, M. (1999). Agresif Çocuk, **Türk Psikoloji Bülteni**, 5 (13), 37-38.
- Sherry, J. L. (2001). The effects of violent video games on aggression. a meta-analysis, **Human Communication Research**, (27), 409-431.
- Sneed, C. ve Runco, M.A. (1992). The belief adults and children hold about television and video games, **The Journal of Psychology**, 126 (3), 273-285.
- Soykan, F. (1993). Türk Sinemasında Kadın ve Şiddet, **3P:Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi**, 1 (4), 21-32.
- Sönmez, V. (1994). **Program Geliştirmede Öğretmen El kitabı**, (7. Basım), Ankara: Personel Geliştirme Merkezi, No: 12.
- Steinberg, L. (1993). **Adolescence**, (3. Baskı), New York: McGraw-Hill, Inc.
- Sungur, H. (2003). **Sporda şiddet ve saldırganlığın psikolojik ve sosyolojik durumu üzerine bir araştırma** . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Şakrak, T. (1987). **Çocukların suça yönelmelerinde uyum durumlarının ve yaşlarının etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Şar, A.H. (1997). **Lise son sınıf öğrencilerinin kişilik tercihlerinin ve denetim odaklarının bazı değişkenlere göre incelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şekertekin, M.A. (2003). **Spor eğitiminin; uyum, kişilerarası ilişkiler tarzı ve saldırganlık üzerine etkileri**. Yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Teber, S. (1990). **Politik Psikoloji Notları**, (1. Basım), İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Teber, S. (1996). **Davranışlarımızın Kökeni**, (6. Basım), İstanbul: Say Yayınları.
- Temel, Z.F. ve Aksoy. A.B. (2001). **Ergen ve Gelişimi: Yetişkinliğe İlk Adım**, (1. Basım), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tiryaki, S. (1996). **Spor yapan bireylerin saldırganlık düzeylerinin belirlenmesi: (takım ve bireysel sporlar açısından bir inceleme)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- TDK (1998). **Türkçe Sözlük**,1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- TDK (1998). **Türkçe Sözlük**,2. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Tok, Y. (2001). **Cinsiyet rolleri ile ilgili farklı kalıp yargılara sahip üniversite öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Topçu, S. (1977). **Yaşamı Sürdürmenin Bir Yolu Olarak Saldırganlık**, XIII. Ulusal Psikiatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi.
- Topukcu, H. (1983). **Atılganlık eğitiminin ilkokul çocuklarında atılganlık düzeyine etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tuzgöl, M. (1998). **Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Uğur, M.M. (1994). **Medikal Psikoloji**, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- Uluğtekin, S. (1976). **Ana baba davranışlarıyla çocuğun saldırganlık ve bağımlılık eğilimi arasındaki ilişkilerin araştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi, **Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi**, (6-7), 29-36.
- Ürküt, G. (1988). **Farklı sosyo-ekonomik ve cinsiyet gruplarındaki üniversite öğrencilerinin engellenme karşısında geliştirdikleri agresif tepkilerinin rosenzweig picture-frustration testi ile incelenmesi ve grupların agresyon yön ve türü bakımından karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Weiner, B. (1972). **Theories of motivation form mechanism to cognition**, Chicago: Warkham Publishing Comp.

- Wenar, C. (1994). **Developmental psychopathology: from infancy through adolescence**, (3th Edition), New York: McGraw-Hill, Inc.
- Whitfield, G.W. (1999). Validating school social work: An evaluation of a cognitive-behavioral approach to reduce school violence, **Research on Social Work Practice**, 9 (4), 399-426.
- Worchel, S. Cooper, J. ve Goethals, G.R. (1991). **Understanding social psychology**, (5th Ed.), Brooks/Cole Publishing Company.
- Yeşilyaprak, B. (1992). Denetim odağı ölçekleri üzerine eleştirel bir değerlendirme, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**. 1 (3), Ankara.